

॥ मन्त्रब्राह्मणटीकाभूमिका ॥

ध्यायं ध्यायं विश्वरूपं ध्यायं ध्यायं सुरोर्गिरः ।

मन्त्रसन्धीयनीं घटे योसत्यवतः सामगः ॥ १

अथैतद् मन्त्रं' नाम ब्राह्मणं प्रपाठकद्वयात्मकं खलु साम-
वेदीयम् । कौषुमानां गृह्योक्तौ यावन्ति कर्माणि विहितानि, तेषु
प्रयोगव्यानां प्रायः सर्वेषां मेव मन्त्राणां मेव घन्तो मन्त्रूपेव ।
अष्टौ पिच मेतत् - घटेतादृशप्रयोजनोपस्थापि अन्यस्य नैकं
पुस्तकं मपि दृष्टं मयाच विस्तृते यज्ञे । अन्यवाक्यस्य विरसप्रचार
एव । विशुद्धो व्याख्यानधन्यसाध्य कथियाद्यापि प्रकाशितं हप-
स्यते । तदेतत् सर्वं भासोप्याय पुस्तकबाहुल्यसिद्धये बोधसौकर्या-
पादनाय घेदं देवगिरा वङ्गभाषयापि ययामति व्यावहारः
समस्त प्रकाशयामि । इत्त । पूर्वं युगादिसिन्धुमितिशाकाऽरम्भे-
ऽपीत्य मेव प्रकटितं मेतन्मयेव ; परं तदि गुणविशुभदादिमताशु-
रुतव्याख्यानयुतं मिति मन्त्रं भ्रमपूर्णं मतोऽभूत्तत्प्रायेत्यतस्त-
दनुतापनिवृत्तयेऽप्यैव यत्नो दितोयः ।

ब्राह्मणश्चेतत् सर्ववेदभाष्यकारस्य भगवतः सायणाचार्यस्य
नये कौषुमशास्त्रोपेष्टु पठम् । तच्चादि तत्कृतायां प्रौढब्राह्मण-
भाष्यभूमिकायाम् - "अष्टौ हि ब्राह्मणधन्याः प्रौढं ब्राह्मणं सादि-

मम् । पङ्चविंशांशं द्वितीयं स्वात् तत् सामविधिर्भवेत् ।
 चाप्येयं दैवतं चैव मन्त्रं वोपनिषत्तत् । संहितोपनिषद् वंशो
 यस्या अष्टावितीरिता ।” — इति । अस्मन्मते तु प्रतिग्राम्य मेकेक
 सैव ब्राह्मणम् , तथा च , यथा शाकलानां मैत्रेयम् , वालसने-
 दिनां मतपथम् , तैत्तिरीयाणां तैत्तिरीयकम् , शौनकिनां शौप-
 धम् , तथैव कौद्युमानां ताण्ड्य मित्येक सैव ; किञ्च यथा मतपथं
 नाम ब्राह्मणं मन्त्रि चत्वारिंशदध्यायात्मकम् , सामवेदीयेनानेनापि
 तथैव भवितव्यम् । तथाच यदुक्तं पङ्चविंशांशं द्वितीयं मिति,
 तत्तु तस्यैव श्रौतस्य पङ्चविंशदध्यायपञ्चकमात्रम् ; न तु ब्राह्म-
 णान्तरम् । तदेव कौद्युमशाखीयब्राह्मणस्य श्रौतकर्मविधायक
 त्रिंशदध्यायात्मकं चाद्योऽंशः श्रौतं मिति प्रसिद्धं स्वीकार्यः ।
 यद्युक्तं षष्ठत्वेन मन्त्रं वोपनिषदिति, तत्तु सामगप्रसिद्धिविरु-
 द्धं , न हि कोऽपि सामगो मन्त्रं व्यवहरति उपनिषदिति,
 नाप्युपनिषदं मन्त्रं मिति । वस्तुत एवमेव कौद्युमब्राह्मणस्य
 द्वितीयोऽंशः सम्प्रदाये गम्यते मन्त्रोपनिषदोर्मेखनेन ; तथाद्या-
 ध्यायद्वयात्मकं मन्त्रम् , तृतीयादध्यायाष्टकन्तूपनिषदिति प्रसिद्धं
 सामनेषु । तथाचैव गृह्यमन्त्रोपनिषदयोऽन्तर्भागो ब्राह्मणस्य
 तस्य सम्प्रदाये द्वाध्यायात्मकः । इत्थं श्रौतगृह्ययोरुभयोरध्यायानां
 सङ्गठनया चत्वारिंशदध्यायात्मकं कौद्युमब्राह्मणं सम्प्रदायते यथा
 वत् । दृश्यते चैव मैत्रेयस्य ब्राह्मणस्याद्योऽंशः श्रौतविधिपूर्णः ,
 द्वितीये तु प्रथमं गृह्यमन्त्राः समास्त्राताः तदुत्तरं उपनिषदेति ।
 दृश्यते चैवं मतपथस्यापि ब्राह्मणस्याद्योऽंशः श्रौतविधिपूर्णः ,
 द्वितीयस्यैव विधि एवेति । दृश्यते चैव तैत्तिरीयस्यापि , ब्राह्मण-
 स्याद्योऽंशः श्रौतविधिपूर्णः , द्वितीये तु गृह्यमन्त्रा उपनिषदेति ।

आधवेणिकानां मध्ये व मेव भवितव्यम् ; गौयथ मिति सुदृष्टम्-
यथ मसमय मेवेति मन्यामहे । 'ताण्डि'-नाम्ना महर्षिणा प्रका-
शितं रचितं चेत्तत् सर्वं मतएवेतत् ताण्ड्य मिति व्यपदिशते ;
छान्दोग्य मिति समाख्या त्वस्य सिद्धेयं, सामवेदीयानां छन्दो-
गत्वप्रसिद्धेः । तदित्यं ताण्ड्यमिति स्यात्तस्य ब्राह्मणस्यैव द्वितीय-
भागीयाद्याध्यायदयात्मकं यत् प्रसिद्धं मन्त्रब्राह्मण मिति, तदे-
वेतत् सङ्गोचयितुं मेयं प्रबन्धः ।

एव मङ्गुतशान्तिविधिरूपं मङ्गुतब्राह्मणं अपि न मन्यान्तरम् ;
अपि सायणनिर्दिष्टस्य पञ्चाध्यायात्मकस्य द्वितीयस्य षड्विं-
शाख्यस्य,—अथदशमितस्य त्रिंशदध्यायात्मकस्य ग्रीढनामकस्य
छान्दोग्याद्यभागस्य, अन्तिम एवाध्यायः ; यथा च प्रसिद्धान्येव
शतपथब्राह्मणान्तर्भूतान्यग्निब्राह्मणादीनि ।

ननु प्रतिग्राह्यं मेकैकं मेव ब्राह्मणं मन्थुपगन्तव्यं चेत् साम-
विध्यादीनां का गतिरिति ? अत्र ब्रूमः,—अत्र तेषां मनुब्राह्मणत्व
मिति ; सङ्गच्छेत च तथा “मनुब्राह्मणादिभिः (४. २. ६२.)”—
इत्येतत्पाणिनीयसूत्रस्योदाहरणम् ; अन्यथा शिरो नास्ति शिरो-
व्ययेतिवत् सूत्रं तदानर्धकं मेव ब्रजेत् ; कापि मनुब्राह्मण-
ग्रन्थादर्शनात् । निदानसूत्रादावपि यदुपात्तं मनुब्राह्मणं नाम,
तदप्येतदभिप्रायेणैवेति । अतएव च ब्राह्मणवचनोद्भूतिः श्रूयते
छार्पणे (१. १.) “अथापि ब्राह्मणं भवति”—इति ।

अन्त्याणां मयिच्छन्दोदैवतविनियोगास्त्यवश्यं मन्थुपेयाः ।
तथाहि शासनम्—“यो ह या अपिदितार्पेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन
मन्त्रेण याजयति याध्याययति वा म्याणुं वच्छेति यस्तं वा
पद्यति प्र वा मीयते प्रापीयान् भवति (आ० भा० १. १.)”—

इत्यादि । अतोऽत्र सर्वत्र ऋषादिबोधनाऽ च नूनं यत्नं कर्तव्यम् ।

यस्य मन्त्रस्य य प्रकाशको रचयिता वा स एव तस्य ऋषि-
रिति व्यपदेशभाग् भवति , मन्त्रब्राह्मणश्रुतमन्त्राणान्तु प्रायः
सर्वेषां रचयितारः प्रकाशयितारो वा अनिर्णयः इति प्राचीनैरपि
तेषां मेक एव परमेशो प्रजापति , परमेश्वर एवेति यावद्व्यतिरेक-
कल्पित इत्यनुभूयते , प्रकाशयिष्यते च तथेह प्रथममन्त्रव्याख्या
नारम्भे एवैकत्र ।

प्रार्थनीयतया, वर्णनीयतया व्यवहरणीयतया वा यत्
किञ्चनोपाख्यम्, तत्सर्वं भव देवतेति व्यपदिश्यते , तथैवेह सर्वत्र
बोधयिष्यते च । दैवतविचारस्तु विशेषतो ज्ञातव्यमेतत् मत्स्यपुराणे
टीक्षाटीप्सन्त्याद्यन्विते यास्त्रीये निरुक्ते, मत्स्यपुराणसंहिते
सभाष्ये दैवतानुब्राह्मणे, मत्स्यपुराणसंहिते वैदिकसमालोचनस्य देवता-
श्रीर्षकाध्याये चेच्छीयम् ।

मन्त्रब्राह्मणीयमन्त्रास्तु प्रायः सर्व एव गोभिलीयसूत्रानुसारेण
ऋषौ कर्मणि विनियोज्यन्ते भवन्तीति सर्वत्रैवात्र व्याख्यानारम्भेषु
यथायम सूचयिष्यन्ते सव्ये ताचरेगोभिलीयसूत्राणि च ।

छन्दांसि च तथा तत्र सर्वत्र व्याख्यानारम्भेष्वेव प्रापयिष्यन्ते,
परं नैव तानि सर्वाण्येव गुणविष्णुभट्टाद्यनतिप्राचीनव्याख्या-
मतानुगानि भविष्यन्ति , अपि भविष्यन्त्येव अदनुसन्धानसूत्र-
कानि तद्विरुद्धान्यपीति , तदुभयो पक्षयो कतरो ज्यायानिति
छन्दःशास्त्रदर्शिभिः पक्षपातशून्यैर्धर्मद्विरेख विचारणीयम् । तद्वि-
चारसाहाय्याय चेह वैदिकछन्दःशास्त्रनिष्कर्षरूपाणि कतिचित्
छन्दःश्लाकाणि च दर्शयामः । तथाहि—

[५]

(क)

छन्दांसि ७	अतिच्छन्दांसि ७	विच्छन्दांसि ७
१ गायत्री २४	अतिजगती ५२	कतिः ८०
२ उष्णिक् २८	गकरी ५६	प्रकतिः ८४
३ अनुष्टुप् ३२	अतिगकरी ६०	आकतिः ८८
४ वृत्ती ३६	अष्टिः ६४	विक्रतिः ९२
५ यङ्क्तिः ४०	अत्यष्टिः ६८	सङ्कतिः ९६
६ त्रिष्टुप् ४४	ष्टतिः ७२	अतिङ्कतिः १००
७ जगती ४८	अस्तिष्टुतिः ७६	उच्छृङ्क्तिः १०४

(ख)

छन्द. — गायत्री उष्णिक् अनुष्टुप् वृत्ती पङ्क्तिः त्रिष्टुप् जगती

गायत्री	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८
उष्णिक्	१	२	३	४	५	६	७
अनुष्टुप्	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
वृत्ती	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
यङ्क्ती	६	७	८	९	१०	११	१२
त्रिष्टुप्	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
जगती	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
पङ्क्तिः	२६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

(ग)

छन्दांसि	विराट्	निचुत्	गुदा	भूरिक्	सराट्
गायत्री	२२	२३	२४	२५	२६
उष्णिक्	२६	२७	२८	२९	३०
अनुष्टुप्	३०	३१	३२	३३	३४
वृत्ती	३४	३५	३६	३७	३८
यङ्क्तिः	३८	३९	४०	४१	४२
त्रिष्टुप्	४२	४३	४४	४५	४६
जगती	४६	४७	४८	४९	५०

अतिच्छन्दोविच्छन्दसोरप्येव मेव विराडादयः समूहाः ।

यद्विंशत्यक्षराया ऋचः स्रराहगायत्रीच्छन्दो निर्णयं मुत
विराहुणिक् छन्द इत्याद्याशब्दानिरासायोक्तं पिङ्गलेन “आदितः
सन्दिग्धे (३. ६१.)”—इति । तद्याच सन्दिग्धच्छन्दस्को भन्ते
आदिपाददर्शनादेव छन्दोनिर्णयः कर्तव्य इति च तत्सुधार्यः ।
तदेवं यद्यादिपादो गायत्र्याः स्यात् तर्हि स मन्त्री स्रराह-
गायत्रीच्छन्दस्क एव, यद्यादिपाद उष्णिहः स्यात्, तर्हि स मन्त्री
विराहुणिक्छन्दस्कः । एवं सर्वत्र ।

(य)

१ अथ गायत्रीच्छन्दः प्रथमम् ।

८—८—८=२४ त्रिपाद् गायत्री

६—६—६—६=२४ चतुष्पाद् ”

७—७—७=२१ पादनिचृत् ”

६—८—७=२१ अतिपादनिचृत् ”

८—८—६=२४ नागो ”

६—८—८=२४ वाराही ”

६—७—८=२१ वदमाना ”

८—७—६=२१ प्रतिष्ठा ”

६—६—७ = १८ हृत्सीयसी ”

१२—८ = २० द्विपादिराट् ”

११—११—११=३३ विराट् ”

६—७—११ = २४ उष्णिग्गर्भा ”

७—६—७ = २० अतिनिचृत् ”

५—५—५—५=२०

(पट्कथैकः) ५—५—५—५—६=२६ } पदपङ्क्तिः ”

५—५—५—४=१८

७—१०—७=२४ श्वमध्या ”

८—४—८००० पिथोलिकमध्या ”

५—६—६—६=२१ महुमती ”

६—८—८=२२ ककुपती ”

(६)

२ अष्टाक्षरान्दो द्वितीयम् ।

८-१२-८=२८	ककुतुषिक्
१२-८-८=२८	पुरउषिक्
८-८-१२=२८	परोषिक्
७-७-७-७=२८	चतुष्पादुषिक्
११-१२-४=२७	न्यङ्कुमिराः ,,
११-११-६=२८	तनुमध्या ,,
५-८-८-८=२८	अनुष्टुब्गर्भा ,,
८-५-८-८	} २८ पिपीलिकमध्या ,,
८-८-५-८	

(७)

३ अनुष्टुप्छन्दस्तृतीयम् ।

८-८-८-८=३२	चतुष्पादनुष्टुप्
१२-१२-८=३२	ऊतिः ,,
८-१२-१२=३२	त्रिषात् ,,
१२-८-१२=३२	पिपीलिकमध्या ,,
५-५-५-५-५-६=३१	महापदपङ्क्तिः ,,
८-१२-८-३०	कविराट् ,,
८-१०-१३=३२	नष्टा ,,
१०-१०-१०=३०	विराट् ,,
१५-१०-११=३६	,, ,,

[८]

(छ)

४ वृहती छन्दस्तुथम् ।

८-८-१२-८=३६	पथ्या वृहती
८-१२-८-८=३६	न्यङ्मुसारिणी ,,
८-८-८-१०=३६	स्तम्भीयीवी ,,
१२-८-८-८=३६	उरोवृहती ,
८-८-८-८=३६	उपरिष्ठाद् वृहती
१०-१०-८-८=३६	पुरस्ताद् वृहती
१२-१२-१२=३६	चतुष्पाद् ,,
८-१०-१०-८=३६	” ”
१२-१२-१२=३६	जह्ववृहती .
८-१०-१०-८=३६	महावृहती
१२-८-१२=३६	सतोवृहती
८-८-११-८=३६	विष्टारवृहती
१२-८-१२=३६	पिपीलिकमध्या ,,
८-८-११-८=३६	विप्रमपदा ,,

(ज)

५ पङ्क्तिच्छन्दः पञ्चमम् ।

१२-८-१२-८=४०	सत पङ्क्तिः
८-१२-८-१२=४०	विपरीता ,,
८-८-१०-१२=४०	आस्तारपङ्क्ति
१२-१२-८-८=४०	प्रस्तारपङ्क्ति
८-११-१२-८=४०	विष्टारपङ्क्ति
१०-८-८-१२=४०	मस्तारपङ्क्ति
५-५-५-५=२०	अक्षरपङ्क्ति

इय मेयाचरपङ्क्तिर्नाम कात्यायनमते षट्पङ्क्तिर्मायत्री ,
हलायुधमते त्वेषा ५-५=१० इय दशाचरात्मिकैवेतिष ।

५-५-५-५-५-५-५-५=४० अन्यत्र षट्क्ति

५-५-५-५-५=२५

४-६-५-५-५=२५

} षट्पङ्क्ति

८-८-८-८-८-८=४०

षष्ठा ,,

१०-१०-१०-१०=४०

चतुष्पदी ,,

(अ)

६ त्रिष्टुप् छन्द पठम् ।

११-८-८-८-८=४६

पुरोव्योति त्रिष्टुप्

८-८-११-८-८=४६

मध्येव्योति ,,

८-८-८-८-११=४६

उपरिष्ठाज्ज्योति ,,

११-११-११-११=४४

चतुष्पाद ,,

१२-१२-११-११=४४

११-११-१२-१२=४४

१२-११-१२-११=४४

११-१२-११-१२=४४

} ऋ, ॐ, ॐ, ॐ, ॐ, ॐ, ॐ, ॐ

१०-१०-१२-१२=४४

अभिचारिणी त्रिष्टुप्

८-८-१०-११=३८

विराटस्याना ,,

१०-१०-८-११=४०

,, ,,

११-११-११-८=४१

विराड्कृपा ,,

१२-१२-१२-८=४४

व्योतिषती ,,

८-८-८-८-१२=४४

महाष्टहती ,, ५५

८-८-१२-८-८=४४

यवमध्या ,,

१०-१०-८-८=४४

पङ्क्त्याशरा, विराट्पूर्वा च

[१०]

(ज)

ॐ जगतीच्छन्दः सप्तमम् ।

८—८—८—८—८—८=४८ षटपदौ जगती ॥

१२—१२—१२—१२=४८ चतुष्पादः ॥

१२—८—८—८—८=४४ पुरोन्वातिः ॥

८—८—१२—८—८=४४ मधेऽन्वातिः ॥

८—८—८—८—१२=४४ उपरिटाज्जोतिः ॥

८—८—८—१२—१२=४८ महासतोहृतौ ॥

८ ८—७—६—१०—८=४८ महापठति ॥

अत्र सर्वत्र मन्त्रेषु स्तुत्या-पदं विहायैव छन्दो निर्णेतव्यम् ; गोभिर्जीवादिविनियोजकसूत्राद्यनुसारत एव तत्पदस्य हेयोपादेयत्वेन मन्त्रानवयवत्वसिद्धान्तात् । एवं यस्य कस्य च मन्त्रस्य यथाकथमपि ऋक्त्वे भिन्ने वक्तुर्देन व्यपदेशाः, प्यन्यास्य एव ; दैवोत्वादिच्छन्दोन्वयानां वेद्यम्यापत्तेरिति दिक् ।

यथाविधिमन्त्रीधारणप्रक्रित एव कालेषु फलान्युत्पद्यन्त इति वादिना अपि मलीकुठारन्यायेन प्रयोज्यमन्त्राणां मर्त्यबोधोऽतिप्रयोजनीय इत्यभ्युपेय एव , प्रामाणिकपरैर्वेदाङ्कर्तृभिरसंस्तुतैर्वोक्तेरन्यथा मन्त्रार्थपरम्पराणां मपर्यतापत्तेः । तथाहि शिष्टावचनम्—

“गोति गोप्रो गिर कम्पो तथा सिखितपाठकः ।

अनर्थप्रोक्तकण्ठय पठेते पाठकाधमा” — इति ॥

‘गोती’ पददेवीयदुर्गामाहात्म्यपाठकानां शिव स्वेच्छा-

१ । महात्म्यपदेन लिख्यं पठ्यं जित्वा गोवन्मा, मग गोतिवादमात्रम् , यथाचचारिय दत्तराजतेनैवास्मा जगतीतिष्ठे , विद्वन्मोक्षजगतीप्रधानत्वस्यमावापणेवेति दिक् ।

मुञ्चत एव भवेयज्ञोकादीनपि गायन् पाठकारी ; 'लिखित-
पाठक.' यो हि नैव गुरुमुच्चाधीतविद्यः । निरुक्तग्रन्थे तु
प्रथमाध्यायस्य षष्ठपादौयप्रथमादिषष्ठपतुष्टये श्रुतिप्रमाणानि
दर्शयेयमाद्यज्ञानार्थप्रयोः श्रुतिनिन्दे प्रतिपादिते विस्तरः ;
तत्तच्चैतत् किञ्चिदुक्तमीदृ । तथाहि —

“ॐ ॐ ॐ अद्यापि ज्ञानमयं सा भवत्यज्ञाननिन्दा च ॥१
स्याणुरयत्कारहारः क्लिप्ताभूद्धौत्य पेदं न विजानाति योऽयं ।
योऽयं च इत् सकसं मद् मथुते भाक् मेति ज्ञानविभूतपाप्मा ॥
यद् नृहीत मविज्ञातं निगदेनैव शृण्वते ।
अनन्नाविव शृण्वेधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् ।
ॐ ॐ ॐ ॥ २ ॥”—इति ।

पातञ्जली महाभाष्येऽप्युक्तं तेव तेव । तथाहि पञ्चमायाम् —
“इमानि च भूयः शब्दानुशासनस्य प्रयोजनानि ।
ॐ ॐ ॐ यद्धीत मविज्ञातं ॐ ॐ ॐ ।
तस्मादनर्थकं माधिगीयहीत्यर्घ्यं व्याकरणम्”—इति ।
अतएव मन्त्राणां अनुष्ठानानुष्मारकत्वं नपि निर्णीतं मौनं सा-
दर्शने । तथाह्यधिकरणमात्रायाः प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादो-
चतुर्थाधिकरणे प्रथमवर्षकम् —

‘मन्त्रा उरुप्रथस्येति किं महत्कहेतवः ।
यानिपूतं पुरोडाशप्रथनादेय भासकाः ।
ब्राह्मणेनापि तद्वानाम्नाः शुश्रूषहेतवः ।
न तद्वानस्य दृष्टत्वाद् दृष्टं वर नदृष्टतः ॥”—इत्यादि ।
तदेवं सर्वथैव प्रतिपद्यते मन्त्राणां मर्त्यज्ञानेऽप्यवग्नं यति-

तव्य मिति; तत एवैतद् व्याख्यानं सप्रयोजन मित्येतेनैवाभिधेय-
सम्बन्धावप्याख्यातावित्यलं पक्षवितेन ।

अथ न ज्ञायते क्रियमाणं मिदं व्याख्यानं अप्यव्याख्यानं वा
प्रतिपश्यति ? वेदावस्त्वतिसूक्तोऽहन्तु सूक्तः सूक्तधोऽहन्तु ; अपि
स्मर्यते चैवं नैरुक्तचयोदये —

“स्तेषां विद्या श्रुतिमतिबुद्धिः,

तस्यास्मपसा पार मीक्षितव्यम्”—इत्येवमादि ।

मनुसंहितायां ब्रह्मचारितपोलक्षणं मप्यभिहितम्—

“वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः पर मिहीष्यते ।

आ ह्येव स नखाग्नेभ्यः परमं तप्यते तपः ।

यः स्वस्वपि द्विलोऽधीते स्वाध्यायं शक्तितोऽन्वहम्”—इत्यादि ।

तादृशं तमनु शुद्धशान्तमतोऽहं मप्यधरं यथाशक्ति ब्रह्म-
चर्यं, परं क्व मनुगच्छेयं ममास्ति तत्प्रभावो न वेति ? एता-
द्व्यामद्वाक्यवित्तस्यापि स प्रवृत्तिः “न संशय मनारुह्य
नरो भद्राणि पश्यति”—इति विष्णुशर्मणश्चरणात् ; तदत्र सप्र-
णिपातं याचे ‘सन्तः सन्तव्यसन्तव्यम्’—इति । अत्रामि चैतद्
भट्टकुमारिलवचनम्—

“आगमप्रवणयाहं नापवादः स्वल्पमपि ।

न हि सद्वर्तना मच्छन् स्वल्पितेष्वपोद्यते ।”—इति शम् ।

॥ परिच्छेदसूची ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः	१	अथ द्वितीयः प्रपाठकः	८३
प्रथमखण्डः	१	प्रथमखण्डः	८३
द्वितीयखण्डः	१३	द्वितीयखण्डः	८५
तृतीयखण्डः	२४	तृतीयखण्डः	१०३
चतुर्थखण्डः	३२	चतुर्थखण्डः	११३
पञ्चमखण्डः	३८	पञ्चमखण्डः	१२८
षष्ठखण्डः	४२	षष्ठखण्डः	१४४
सप्तमखण्डः	४८	सप्तमखण्डः	१५६
अष्टमखण्डः	७८	अष्टमखण्डः	१५८

॥ सविषयमन्त्रसूची ॥

अग्निपर्युषणमन्त्रः	१	आयुष्यायणीमन्त्राः	८३-८५
अग्निस्यापनमन्त्रः	६४	आचमनीययज्ञमन्त्रः	१६४
अर्घ्यामृदयमन्त्रः	१६४	आश्वयुजीमन्त्रः	८६
अर्घ्यार्धधेनुबन्धनमन्त्रः	१५८	इन्द्रियापचारमायोमन्त्रौ	१६६, १७०
अर्घ्यणीयोपवेशनमन्त्रः	१६०	उत्तरविद्यामन्त्राः	२४-३१
असन्ध्यापनोदनमन्त्राः	१२८-१३६	उपनयनमन्त्राः	५४-६५
अम्नाक्रामणादिमन्त्राः	१३-१८	ऋणहोममन्त्रः	११३

क्रिमिपातनमन्त्राः	१५६-१५८	प्रपदमन्त्रः	११६
गर्भाधानमन्त्रौ	१६	बध्वन्तरोवादिमन्त्राः	४-१२
गवानुमन्त्रणमन्त्रः	१६६	भग्नमनःसन्धानमन्त्रः	१२२
गोपालनमन्त्राः	७८-८२	भूमिलयमन्त्रः	१११
गीमोक्षणमन्त्रौ	१६१	मधुपर्कचक्षणमन्त्रः	१६४
चतुर्थीहोममन्त्राः	३२-३५	मधुपर्कप्राशनमन्त्रः	१६५
ब्रूताकरणमन्त्राः	५२-५४	मांसाष्टकामन्त्राः	८५-१०३
जातकर्म्ममन्त्रौ	४४, ४५	मांसाष्टकायाजमन्त्राः	१०३-११०
ज्ञातिकर्म्ममन्त्राः	२	मूर्द्धाघ्राणमन्त्राः	४
दण्डस्थापनमन्त्रः	१३५	यगःकर्म्ममन्त्राः	१३७-१४०
नवयज्ञमन्त्राः	८६-८२	वगोकरणमन्त्रौ	१४८, १४८
नामकरणमन्त्रौ	४८	वास्तुयागमन्त्रः	१४४
निष्क्रामयामन्त्राः	४५-४७	विकृपाघ्नमन्त्रः	११७-१२१
षण्णहोममन्त्रः	१५०	विद्यापनीदनमन्त्रः	१५४
पथिलयमन्त्रः	१४८	विष्टरणहणमन्त्रौ	१६१
परिसमूहनमन्त्राः	११३-११५	श्रवणाकर्म्ममन्त्राः	८३-८५
पशुस्त्रययनमन्त्रः	१२२	श्रवणाध्यायणमन्त्राः	१४५-१४७
पाचिप्रक्षणादिमन्त्राः	१८-२३	समावर्त्तनमन्त्राः	६८-७७
पादप्रक्षारणमन्त्राः	१६२, १६३	सार्धप्रातःकाम्यहोममन्त्रौ	१५४
पादप्रेक्षणमन्त्रः	१६२	सोमनीययनमन्त्रा	३८-४२
पापरीगादिमवनाशनमन्त्रः	१२०	सुवाणीकरणमन्त्रः	१४८
पार्थिवकर्म्ममन्त्राः	१२३-१२६	सोपनीहोममन्त्रौ	४३, ४४
पुंसवनमन्त्रौ	३७, ३८	शस्त्रयनमन्त्राः	१४१-१४२
पूर्णहोममन्त्राः	१५१-१५४	हलाभियोगमन्त्रः	१११

॥ मन्त्रप्रतीकसूची ॥

अग्नेये समिध माहाये	६२	अमलपुष्पं योजनमर्था	१०
अग्नावग्निरयस्मि	८७	अभिभागीऽसि सर्वस्मिन्	१२५
अग्निं प्राच्याद मज्जणन्	३	अभूयो दूतो हविषो	१०८
अग्निः प्राश्नातु प्रथमः	८१	असोसि प्राण तद्धत	८०
अग्निरेतु प्रथमो	७	अथ मूर्जावतो ह्यथ.	३८
अग्नियानुचन्द्रसूर्याः	३५	अर्धमणु देवं जगता	१४
अग्निष्टे इस्तु मघहीम्	५७	अर्हणा पुत्र वाससा	१५८
अग्ने प्रायचित्ते त्वं	३२	अस्मा भव परशुर्भव	५१
अग्ने व्रतपते व्रतं	३७	अहर्मा अत्तपीपरत्	१४०
अधोरथचतुर्पतित्रेभि	२०	अश्वर इद ते	६०
अज्ञादज्ञात् संयवसि	४८	आकाशस्त्वैष आकाशी	१२६
अज्ञादज्ञात् सन्भवसि	५०	आकूर्ती देवीं मनसा	१४८
अत पित्रो मादयध्वं	१०५	आगन्ता समगन्तहि	५६
अतु त्वा माता	८६	आतां देवेभ्यो हविः	८७
असं वा एकच्छन्दस्यम्	१५२	आदित्य नाय भारोच	१४१
असपाशिन भविता	२७	आधत्त पितरो गर्भं	१०८
असं प्राणस्य पङ्क्तिं गः	२८	आ न प्रजां	२१
अवस्य हृत मेव रसः	१५३	आय छन्दन्तु जीवसे	५२
अवस्य राश्वरिभि	१६४	आय भगात् सविता	"
अद्विद्यं नो अनुमतिः	१०२	आरोकेषु च दम्नोपु	२५
अपहृता असुरा	१०३	इष्टायास्तदं हृतवत्	८८
अपेक्षि त्वं परिबाध	१३४	इद मघ मिमं विश्व०	

इदं मह मिमो यदां	१६०	जने बहुमती रमृतं	१००
इदं भूमेर्भोजामहे	११३	जर्बोरुपस्ये जहयोः	२६
इहस्तराय परिवस्तराय	८८	जृतं सखे प्रतिष्ठितं	१२४
इन्द्राग्नी यमं यच्छतं	४०	जृतस्य गोप्त्री	६३
इन्द्राग्नं वदाम्	१११	एक मिमे विष्णुस्त्वा	१६
इमं स्तोमं मर्हते	११२	एकाष्टका तपसा	१११
इमन्तं वपस्त्रं मधुना	३	एतद्दः पितरो वासः	१००
इमं मग्नाम मायेहा	१३	एतं पितरः सोम्यासो	१०४
इमां त्वं मिन्द्र मीदुः	२२	एतं तु त्वं मधुना	८१
इमा मग्निस्त्रायता	८	एषैव सा या पूर्वा	८८
इमा मधुमतीर्मक्षम्	७८	एषैव सा या मध्यमा	१००
इमा मे विष्मती	७८	ओपधे चायस्त्रैनम्	३३
इयं तन्मी गवां माता	८१	ओत्तापिधाना नकुली	७६
इयं दुरुक्ताम् परिबाध०	६२	ओन्मूलताः सम्भवदन्ति	८८
इयं नार्युपमूतेऽग्नौ	१३	कन्यसा पिष्टभ्यः	१५
इयं माग्नेदं मज्ज०	४४	काम वेद ते नाम	२
इह गावः प्रजायध्वम्	१०	किंपश्यसि ? प्रजां	४२
इह धृतिं रिह स्वधृतिः	११	केषु यच्च धापकं	१४
उदुज्जमं वरुण पाशम्	७३	ऊग्रं इदं ते	६०
उद्यन्तं त्वादित्या०	१४२	ओ नामासि ?	५८
उद्यन्०—० दग्धसन्निरसि	७१	कोश इव धुर्धो	१२५
उद्यन्०—० शतसन्निरसि	७२	कोऽसि कतमोऽसि ?	४८
उद्यन्०—० सहस्रसन्निरसि	११	कौतोमतं संवननं	१२२
उद्येन वाय उदकेनैधि	५२	क्रिमि मिन्द्रस्य बाहुभ्याम्	१५८

क्षुप्तिपासाभ्यां स्नाष्टा	१५४	देवस्य वे सवितु	५८
क्षुधे स्नाष्टा	"	देवाय त्वा सविधे	६१
मन्त्राणां स्तुपाय	७५	द्योस्ते वृष्टं रक्षतु	८
मर्भन्धेहि सिनीयासि	९६	हे छर्जे विष्णुस्त्वा	१६
मया ज्ञेयमसि	७८	ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा प्रथिवी	२०
मृभूषामि ते सौमगत्वाय	१८	नम प्रथिव्यै दद्राय	८४
मृहान् न पितरो	१०७	नमो व पितरो घोराय	१०५
गोपीमय मसि	८०	नमो व पितरो जीवाय	"
ग्रीवाभ्यो मे क्लृप्ताभ्यां	१३१	नमोय पितर पितरो	"
ग्रीवो हेमन्त उत नो	८८	नमो व पितर क्षधायै	"
वक्षुरसि वक्षुद्रम्	७३	नेत्रो द्यौ नयत माम् ।	७४
वत्सार्दि भावीमवाय	१६	पद्म पद्मभ्यो विष्णुस्त्वा	१६
वन्द्र प्रायश्चित्तं त्वं	३३	परिधत्त धत्त	५
वन्द्र व्रतपते व्रत	५६	परिधाध मजामहे	१३४
जह्वाभ्यां मे यतोयत	१३३	परैत मृत्युरक्षत म चाभ्यात्	११
जातवेदी वषथा	११०	वशूना त्वा द्विद्वारेण	५१
तक्षद्गमुष्य श्रीभयो	१६५	पुनर्मामैतिन्द्रिय	६६
तत्सवितुर्वरेण्य	६४	पुनर्मनः पुनरात्मा	६०
तपस्य तेजस्य थवा च	११६	पुनर्मा यन्तु देवता	११०
सुर गोपाय मा माध	१५५	पुर्मासी मित्रावरुणौ	३०
श्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वा	१६	पुमानग्नि पुमानिन्द्र	३८
श्रायुष जमदग्ने	५४	सूर्यहोम यगधे	१५१
दक्षिण पाद मवनेनिजे	१६३	पूर्वं मन्त्र भपर मन्त्रम्	१६३
देव सवितः प्रसव	१	पृषण्य तु देवं कन्याम्	१५

प्रजापतये स्वा	६१	माता रुद्राणां दुहिता	१६६
प्रजापते न त्वदेता०	१३६	मा ते गृहेषु निमि	१०
प्रति चचे प्रति	८३	मा नस्तोके तमये	८६
प्रतितिष्ठन्तां त्वा	१४२	मा भैषीर्न मरिष्यसि	१५४
प्रतिद्यावाद्दधिभ्योः	८५	मा विदन् परिपन्थिनो	३०
प्रति प्राणि प्रति	"	सुख गां वरुणपात्रात्	१६५
प्रत्यङ्गेषु प्रति	"	मुहूर्तधि मे	१२८
प्रत्यङ्गेषु प्रति	८४	मेघां ते मित्रावरुणो	४५
प्रथमा हव्यवास सा	८३	यः प्रतोष्यां दिशि	८३
प्र मे पतिवानः	६	यः प्राच्यां दिशि सर्पराजः	"
प्राणानां ग्रन्थिरसि	५८	य चक्षीषां दिशि	"
प्राप्याः पतिवानः	७	यद्य मिव चक्षुर्यं	७५
बाहुभ्यां मे यतोद्यतः	१३२	यतो देवीः प्रतिपश्यामि	१६२
ब्रह्मचर्यं मागाम् ,	५८	यत् कुसीद ममदत्तं	१११
ब्रह्मचार्यसो ।	६१	यत्ने सुसीमे हृदयं ,	४५
भद्राक्ष, श्रेयः ' १ . , ८८	८८	यत्प्रभवः प्रध्यायत	८३
भरद्वाजस्य मन्त्रेण	१५६	यत् पञ्चर्मायु मङ्गतो	८७
भरानेर्धं कण्वामा	११४	यत् पृथिव्या यनामृत	४६
भसाय स्वाहा ।	१४३	यथा यन्ति प्रपद्मो	१४६
भसाय स्वाहा ।	"	यथा समुद्रं स्रवन्तोः	१४७
भुवन मसि साहस्य	७८	यददयन्द्रमसि कृत्वां	४७
भूर्भुव सरोम् ।	६४	यदपां घोरं	६८
भूर्भुवःसरोऽसूयं-	१२६	यदिदं पश्यामि चक्षुषा	१३८
मम व्रते ते हृदय	२३	यदेतद्दृश्यं तव	२८

यशसे तैजसे	६८	लेखा सन्धिपु यत्तापु	२४
यशसो भयोऽसि	१६५	लोहिवेन स्रधितिना	८१
यशसो ययोऽसि ।	१६४	वडस्ताभ्या मे लोहितादान्	११२
ययोऽसि यशो मयि चेष्टि ।	"	वनस्यते यौदुह्ये	७६
ययोऽह भयामि	१३७	यशङ्गनौ देवयानौ	१४८
या सन्धा समधत्त	८५	वसुवन एधि	"
या अक्षन्तजवयन्	४	वह वपा जातवेदः	१०८
या भीषधीः सोमराज्ञौ	१६१	यायो धाययित्ते त्व	११
या भीषधी सोमराज्ञौर्षही	"	वायो व्रतपते व्रत	५५
या तिरथौ निपद्यते	४३	वास्तोष्यते प्रति०	१४४
यानि कानि च घोराणि	२६	विपयित् पुच्छ मभरत्	४४
या देवा गति पश्यन्ति	१०१	विरूपाक्षोऽसि दन्तश्चिः	११७
वास्ते राके सुमतयः	४१	विष्णुर्वीनि कल्पयतु	५६
ये अप्सून्तरजनय	६८	विष्णोर्द्रुष्टोऽसि	५२
ये चत्वार यथयो	८७	वृक्ष इव प्रकस्तिष्ठसि	१२१
येन पूषा वृक्षयते	५३	व्रताना व्रतपते व्रत	५६
येन स्त्रिय मकशुत	७०	यक्त्रे त्वा समिध	११५
येनादिते सीमान	३८	यद्वय मन प्राप्नुव	१४८
ये यस्मि प्राञ्च	१४५	यतायुधाय यतवीर्याय	८६
ये रूपाणि प्रतिमुञ्च०	१०४	यौरसि मयि रमस्व ।	७४
यो दक्षिणस्या दिशि	८३	यौर्वा एषा यत्	१५२
यो रोचनस्त मिह	६८	यीलेपु यच्च पापक	२५
राका मृद सुहवा	४०	यत्नायस्त्रोगाय विष्णुत्वा	१६
रूप रूप मे दिश	१३८	सवसारस्य प्रतिमा	१०१

सखा सप्तपदो भव	१०	सूर्यं प्रायश्चित्ते त्वं	२४
संग्रहण संग्रहाण	७८	सूर्यं व्रतयते व्रतं	५५
स त्वाह्ने परिददातु	४८	सूर्यं स्वाहृत भन्वा	५८
सदो वः पितरो देव ।	१०७	सोमो ददत् नन्धर्वाय	६
सप्त सप्तभ्यो होवाभ्यो	१६	सोमो रात्रा सोमस्तस्वो	८४
समस्तान्तु विधिदेवा.	१८	सोना वृथिवि नो	८५
समिध माधेहि	६१	स्रधिते मैत्रं हिंसीः	११
सन्वाप्ती अशुरे भव	२२	स्वाहाग्नेये कव्यवाहनाय	१०१
सथ्यं पाद भवनेनिजे	१६२	स्वाहा सोमाय पिबमते	"
सहस्रबाहुर्गोपत्य	१२९	हत क्रिमीणां सुद्रको	१५७
सुकिशुकं शस्त्रलिं	२८	हतस्ते अघिषा कृमिः	१५६
सुमङ्गलौरियं वधूः	१८	हवे रात्रे क्षिमीवालि	१७५
सुयवः सुयवसं	१५	अन्यसमाप्तिः	१६८

॥ अथ मन्त्र व्रीह्यसाम् ॥

॥ अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥

४५०

॥ तच्च प्रथम-खण्डः ॥

ॐ । देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव
यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः
केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः स्वदतु ॥ १

मन्त्रशैतल परमेश्वरो यज्ञपतिर्वाचि (यज्ञ सर्वदेवेभ्य एव अर्पितोऽथ) ; यज्ञपतिः
भगा विष्णुर्वाचः ; सविता देवता, अग्निपुरुषश्च विनियोग — श्री० य० १, १, ४, ५ ५० ।

हे 'देव' सर्वत्र च्योतमान । 'सवितः' जगत्प्रसवितः ।
त्वम् 'यज्ञं' इदं कर्म 'प्रसुव' अनुजानीहि । 'भगाय' कर्मफल-
भजनाय 'यज्ञपतिं' माम् 'प्रसुव' अनुजानीहि, अनुष्ठितकर्म-
फलभाजं मां कुर्विति यावत् । किञ्च, 'दिव्यः' युग्मध्वस्वः, 'गन्धर्वः'
गां पृथिवीं धारयति यः सः, 'केतपू' केतं यज्ञां चित्तं पुनाति
यः सः, सूर्यः त्वत्प्रासादात् 'नः' अस्माकम् 'केतं' चित्तम् 'पुनातु'
निर्मलं सौकरोतु । अपि 'वाचस्पतिः' वाचामधिपतिः देवः
सोमाख्यः 'नः' अस्माकम् 'वाचः' गिरः 'स्वदतु' आस्वादतु
देवानिति शेषः । १

हे प्रजापति अग्रजसविता देवता । त्वयि एते कर्म कश्चित् आमारक
अग्रयति दा० एव एहे कश्चित् फलदायी इदमेतत् आमारक अग्रयति दा० ।

হ্রাণোক্তর যথাবিন্যাসে নিত, শূন্যদ্বয়ের ব্যতিক্রম এবং মর্কটিকণ্ডিকাণ্ডে
দ্বিতীয় দেবতা, তৃতীয় প্রকারে আশ্বিনের চিত্রলেখ পবিত্র বস্তু এবং
বাতকার অধিষ্ঠাত্রী সোম দেবতাও আশ্বিনের বাক্যকে শ্রবণ করুন । ১

**কাম বেদ তে নাম মদৌ নামাসি
সমানযামুৎ সুরা তৈ অভবত্ । পরমব
জন্মান্নৈ তপসৌ নির্মিতৌসি স্বাহা ॥ ২**

এই পাটলিপুত্র প্রসারিতমন্মথম্, কামী দেবতা, আশ্বিনের সুরা (জল)।
কামা যার প্রাণে বিলম্বিত — গী. ১০. ২০. ১, ১০. ২০. ১।

হে 'কাম' ! তৈ তব 'নাম' 'বেদ' জানাতি ; সর্ব জগদিত
শ্রেয়ঃ । কিম্মনন্তদিতি—'মদঃ' মদকরঃ 'নাম' প্রসিদ্ধঃ
'অসি' অবসি । 'তৈ' ত্বদীয়া 'সুরা' ত্বদীয় মাদকজলম্ 'অভ-
বত্' ইহ কন্যায়াং প্রাপ্তমুৎসমিতি যাবদ্ । অতএব এতদ্রামিকাং
কন্যাকা 'সমানয়' সম্যক্ প্রাপয়, 'অমু' এতদ্রামিকং পতি মিতি
भावः । হে 'অমু' কামান্নৈ । 'অমু' কন্যাশ্রীতৈ তব 'পর' জন্ম
উৎপত্তা জন্মি ; স্মৃতিশি শ্রেয়ঃ । ত্ব 'তপসঃ' তপসে ধর্মোপায়
'নির্মিতঃ' 'অসি' অবসি ; বিধাতেশি শ্রেয়ঃ । 'স্বাহা' শ্রী-
মমা উক্তিঃ 'এমা অভবত্'—ইতি শ্রেয়ঃ । সুরেতি নিষ্পত্তাভুদ্র-
নামসু পঞ্চবিংগতিতমং পদম্ । তপসপ্রতি চতুর্থ্যর্থং পঠৌ ॥ ২

হে কাম দেবতা ! তুমিই নাম মন্মথকে বিহিত করে ; তুমিই মন্মথ
পিতা পিতৃ । অমুশ্রীতৈ নামকরঃ এত কন্যাতে একাধ নামপ্রাপ্তঃ
অতএব ইতি এত নামক পিতৃ মন্মথ উৎপত্তঃ । হে কামান্নৈ । এই
কন্যাতে সোমপ্রাপ্তঃ অমু ইতি ইতি, তুমিই মন্মথপ্রাপ্তঃ কন্যাতে বিবাহ
কর্তৃক মন্মথ ইতি ইতি । —এই উক্তিই মন্মথ উক্তি । ২

इमन्त उपस्थ मधुना सपृष्टजामि
प्रजापतेर्मुखमेतद् द्वितीयम् ।
तेन पुंसोभि भवासि
सर्वानवशान्वशिन्यसि राज्ञी स्वाहा ॥३॥

यस्य सप्तशत प्रीतिपद्यो विदुषः कन्द , कामी देवता आदिर्कर्मणि तपुना समीपस्थ
विश्वने विनिर्गोम —बी० म० २०, १, ११ मू० ।

हे कन्दके । 'ते' तव 'इमम्' 'उपस्थ' 'आनन्देन्द्रिय' 'मधुना'
'सपृष्टजामि' विलिम्बामि । 'एतत्' उपस्थ प्रजापते' स्रष्टु-
'द्वितीयम्' अपर मुखम् । तेन' अनेनैव मुखप्रभावेण
'सर्वान्' 'अवशान्' अपि पुंस' 'अभिभवसि' वशीकरोषि ।
अत 'अग्निनी' पतिव्यवहारिणी स्वम् 'राज्ञी' स्वामिनी पति
व्यवस्थ 'असि' भवासि । 'स्वाहा' उक्त मेतद् सम्पन्न भवतु ॥ ३

देव कन्द । पृथीय एते पाननक्षत्रिण यशु-निष्ठ तद्विद्वहि देव । अथानर्तित
एकैष्ट मू० (अर्थात् अथानर्तितव हाँ) । एते हेस्त्रिण अथानर्तिते सन्वन
शूद्रय गुरुमरुत वनीकृत कत्रिण नाक , अथानर्तितवनाग्निनी दूदि गति
गुरुय याग्निनी एतेनह ।—आर्बिक डेक्लिष्टे नवाक अतिगत्र दलेक । १०

अग्निं क्रव्यादमकृण्वन् गुहानाः
स्त्रीणां मुपस्थमृषयः पुराणाः ।
तेनाज्यमकृण्वन् सैगृह त्वाष्ट्रं
त्वयि तदधातु स्वाहा ॥ ४

यस्य सप्तशत प्रीतिपद्यो विदुषः कन्द , कामी देवता आदिर्कर्मणि तपुना समीपस्थ
पक्षपादन विनिर्गोम —बी० म० २०, १, ११ मू० ।

‘गुहानाः’ गिरिगुहावासिनः, ‘पुराणाः’ पुरातनाः.
 ‘ऋषयः’ वसिष्ठाद्याः, ‘स्त्रीणां’ स्त्रीजातीनाम् ‘उपस्थ’ ‘ऋष्यादम्’
 ग्राममांसभक्षकम् ‘अग्निम्’ इति ‘अक्षयुन्’ स्त्रीजातवन्तः ।
 किञ्च ‘तेन’ संयुतं ‘वैश्व’ ‘विश्व’ पुरुषमिश्रम् तेन निर्वृतं,
 ‘त्वाद्’ त्वष्टा विश्वकर्मा जगत्सृष्टा तद्देवताकं गुप्तम् ‘आप्यम्’
 इति ‘अक्षयुन्’ निर्वृतं कृतवन्तः । हे कन्ये ! ‘तत्’
 शुक्रं ‘त्वयि’ त्वदौघोपस्थान्मै ‘दधातु’ स्थापयतु ; पतिरिति
 शेषः ।—उक्तञ्चेतत् सुहु भवत्विति ॥ ४

गिरिगुहावासी, गुहाजन, बगिछारि कविप, स्त्रीजातिज जननवेष्टिक
 कामदायक उपस्थ अग्नि वनिश स्त्रीकाः अदित्रादेव एव विपवन्ता (गृह-जयो)
 देवताः वैश्व विपवन्ता तद्गुह्यानां गुह्यानि विपवन्ता एव देवताः (गृह-जयो)
 देवताः वैश्व विपवन्ता तद्गुह्यानां गुह्यानि विपवन्ता एव देवताः (गृह-जयो)
 देवताः वैश्व विपवन्ता तद्गुह्यानां गुह्यानि विपवन्ता एव देवताः (गृह-जयो)
 देवताः वैश्व विपवन्ता तद्गुह्यानां गुह्यानि विपवन्ता एव देवताः (गृह-जयो)

या अकृन्तन्नवयन् या अतन्वत्
 याद्य देव्यो अन्तामभितो ततन्व ।
 तास्त्वा देव्यो जरसा संव्यय-
 न्वायुपमतीदं परिधत्स्वासाः ॥ ५

यस्य जरायुः पतन्वत् वयस्य देवता ; यन्मरीचपरिधायने वि०—गी० अ० २. १. १२ सू० ।

‘याः’ ‘देव्यः’ द्युतिमत्वाः तन्तुवायव्यद्विष्टाः ‘अकृन्तन्’
 कर्तितवत् ; एतस्य वयस्य सूत्राणि निर्मितवत् इत्यर्थः, ‘याः’
 ‘वयस्य’ अतवत् ; एतत्तन्तुसन्तानं कृतवत्, ‘याः’ ‘अतन्वत्’

विस्तारितवत्तः । इदं परिधेयकर्म कृतवत्तः, 'या च'
'यन्तान्' एतत्पठसक्तान् 'अभिब' उभयपार्श्वयो 'ततश्च' तत्तु
प्रथितवत्तः, 'ता 'दीर्घ' के कन्ये । 'त्वा 'जरसा' जरास्त'
यावत् 'सव्ययन्तु' परिधापयन्तु । के 'आयुष्मति' दीर्घायुधि ।
'इदम्' प्रकृतं याच' वसनम् 'परिधत्स्व' परिधानं कुर्वध्व ॥ ५

ये देवीनां एते वसत्राश्च पूज्यं नमनं प्रसूतं करिष्याहेम ये देवीनां देवा
वसनं करिष्याहेम ये देवीनां वहाके एते आश्राये विष्टं करिष्याहेम एव
ये देवीनां देवाश्च वसत्राणां पार्श्वे न हिमान्तम् अर्पणं करिष्याहेम, ये वसत्राः ।
ये देवीनां वसत्राणां पार्श्वे न हिमान्तम् अर्पणं करिष्याहेम, ये वसत्राः ।
ये देवीनां वसत्राणां पार्श्वे न हिमान्तम् अर्पणं करिष्याहेम, ये वसत्राः ।

परि धत्त धत्त वाससेना
शतायुषी कृणुत दीर्घमायु ।
शत च जीव शरद सुवर्चा
वसूनि चार्ये विभृजासि जीवन् ॥ ६

यस्य निवृत्तिरुपपन्नं, परिधायिनी दीर्घा, उच्यते परिधायिनी वि० (गी० ८६५) ।

हे तन्मवायस्तिथ । यूयम् 'शतायुषीम्' शतवर्षीयिणीम्
'एना' कन्यकाम् 'वाससा' वस्त्रेण 'परि धत्त धत्त' विर परिधा-
पयतेव । किञ्च एतदोद्यम् 'आयु' 'दीर्घ' वर्धित 'कृणुत'
कुरुत । एवम् परिधापयिष्योरभिधाय कन्यामाशास्ते—हे चार्ये ।
आर्यजातोये । त्वम् 'सुवर्चा' तिजस्विनी सती 'जीवन्' जीवन्ती
'वसूनि' ऐश्वर्याणि 'विभृजासि' समजस्त ॥ ६

हे सश्वसनकाश्रिणी जीवन् । त्वामग्नं नतवर्षजोविनी एहे कन्याके
 त्रिभुवनहे वनन त्वेषां ७ एव आनीर्त्ताय प्रात्र । हेहात्र नत्रमात्रं वृद्धि कत्र ।
 हे चरिषाञ्जोद्रे । कन्या । इमि त्वत्रविनी इहेहा नत भूद्रे (नतवर्ष)
 जीविना धाक,—जोविता वाकित्रा एवर्षा नकम त्रान कत्र ॥ ७

सोमोद्दद् गन्धर्वाय गन्धर्वोद्ददग्नये ।
 रयिञ्च पुवांथादादग्निर्मह्यमघो ब्रमाम् ॥ ७

अत निबुद्धदुपुद्द, सोमादग्ने देवता, पतिसोमोदे कन्धानमनये विनिधीय ।
 —गी० म० १,१,१६ व० ।

‘सोमः’ सूयतइति सोमः स्रष्टृदेवता इमां कन्यां ‘गन्ध-
 र्वाय’ गां धारयति यः तस्मै आदिभ्याय प्राप्तकाय, पित्रे इति
 यावत् ‘अद्दत्’ अदात् समर्पयत् ; स च ‘गन्धर्वः’ आदित्य-
 स्वरूपः पिता ‘अग्नये अद्दत्’ अग्निसमीपमधुना समर्पयत् ;
 साक्षिरूपेण स्थितः अग्निः ‘मह्य’ परिणेत्रे ‘अदात्’ ; ‘अघो’
 अपि ‘रयि’ धनं ‘पुवान्’ च अदात्तत्वेवेत्यायासे ॥ ७

ज्यो एहे कन्याके त्रिभुवन इह नत्रमात्रं कत्रम, त्रिभुवन एहे चरिषात्र त्रिभुवने
 त्रिभुवन त्रिभुवन, अपि गन्धर्वान् त्रिभुवन वाकित्रा त्रिभुवन त्रिभुवन
 कटिभन ; त्रिभुवन त्रिभुवन त्रिभुवन त्रिभुवन त्रिभुवन त्रिभुवन ॥ १

प्र मे पतियानः पन्थाः कल्पताए
 गिवा अरिष्टा पतिलोकं गमेयम् ॥ ८

विपत्तिगतीकम् , पन्था देवता, कटपादमन्त्रे वि०—गी० १,१,१० व० ।

‘मे’ मम ‘पतियानः’ पतिगृहगमनोपयुक्तः, ‘पन्थाः’ मार्गः
 ‘शिवः’ शिवः कल्याणकरः ‘अरिष्टा’ अरिष्टः, रिष्टं विघ्नः,
 तच्छून्यश्च ‘प्रकल्पताम्’ प्रकृष्यताम् विनिर्दिश्यताम् जगत्पतिनेति
 शेषः । येन पन्था ‘पतिलोकम्’ पतिगृहं ‘गमयम्’ गच्छेयम्
 अहमिति शेषः ॥ ८

आगतं गतिगृहं जगत्पतिः शिवः, जगत्पतिकर्तृकं कल्याणकरं च विप्रश्नः
 कश्चित् श्रेयः । गतिगृहं आगच्छेत् कल्याणं च निर्दिष्टं गतिगृहं जगत्पतिः शिवः

प्रास्थाः पतियानः पन्थाः कल्पताम्

शिवः अरिष्टा पतिलोकं गम्याः ॥ ९

विप्रादिभ्यः कन्धः । पन्था देवताः । कल्पताम्पत्तिने विनिर्दिष्टः (बी० तदेव) ।

हे जगत्पते ! त्वया ‘प्रास्थाः’ कल्याणः ‘पतियानः’ पतिगृह-
 गमनोपयुक्तः, ‘पन्थाः’ मार्गः ‘शिवः’ कल्याणकरः ‘अरिष्टा’
 रिष्टं विघ्नः, तच्छून्यश्च ‘प्रकल्पताम्’ प्रकृष्यताम् । हे कन्धे ! येन
 पन्था ‘पतिलोकं’ भर्तृगृहं ‘गम्याः’ उपेयाः ; त्वमिति शेषः ॥ ९

जगत्पतिः कर्तृक एव कल्याणः गतिगृहं शिवः शिवः कल्याणकरः
 च विप्रश्नः कश्चित् श्रेयः । हे कन्धे ! येन पन्था जगत्पतिः ॥ निर्दिष्टं
 गतिगृहं जगत्पतिः शिवः शिवः

अग्निरेतु प्रथमो देवताभ्यः

सोस्यै प्रजां मुञ्चातु मृत्युपाशात् ।

तदयं राजा वरुणो नु मन्यतां

यथेयं स्वौ पौत्रमर्घं न रोदात् स्वाहा ॥ १०

यस्य भूविष्णु-विष्णु-कन्धः । अग्निदेवता, आत्यन्तमे विनिर्दिष्टः - बी० ख० १, २, ३ म० ।

କରୋତୁ । ହେ ‘ସୂକ୍ତ୍ୟୋ !’ ‘ସତ୍ତ୍ୱ’ ଯଃ ପନ୍ଥାଃ ‘ନଃ’ ଅସ୍ମାକମ୍ ଗନ୍ତବ୍ୟାତ୍
 ‘ଅନ୍ୟା’ ଭିନ୍ନାଃ, କିଞ୍ଚ ‘ଦିବ୍ୟାନାୟ’ ଦେବମାର୍ଗାତ୍ ଅପି ‘ହତରଃ’ ଭିନ୍ନଃ;
 ତସ୍ ‘ପରଂ’ ଅପରଂ ପିତୃଲୋକୋପମ୍ ‘ପନ୍ଥା’ ପନ୍ଥାନମ୍ ‘ଅନ୍ତୁ’ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟ
 ‘ପରେହି’ ପରାହ୍ମୁଖୋ ଗଚ୍ଛତ୍ । ‘ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟତେ’ ପ୍ରାୟଶ୍ଚୟେ ମତୁଫ୍, ପଞ୍ଚମ୍ୟେ
 ଯ ସତୁର୍ଥୀ ; ତତ୍ତ୍ୱାସ୍ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟିଦ୍ୱିଧିଜ୍ଞାନବିଶିଷ୍ଟସ୍ ‘ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟତେ’ ପ୍ରାୟଶ୍ଚ-
 ଶ୍ଚବେନ୍ଦ୍ରିୟଜ୍ଞାନବିଶିଷ୍ଟସ୍ ଯ ‘ତି’ ତସ୍ ସନ୍ନିଧୌ ‘ବ୍ରବୀମି’ ଏତନ୍
 ପ୍ରାର୍ଥୟି—‘ନଃ’ ଅସ୍ମାକଂ ‘ପ୍ରଜା’ ସନ୍ତତିତତିମ୍ ‘ସତ’—ବିଶିଷ୍ଟତଃ
 ‘ନୀରାନ୍’ ପୁରାନ୍ ‘ମା’ ରୌପ୍ୟଃ ମା ହିଂସୀ ॥ ୧୫ ॥ ୧

इति सामग श्रीसत्यव्रतसामथमिरचितायां
 “मन्त्रसप्तौषनी” नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयः प्रथमखण्डः ॥ १

ସୂକ୍ତ୍ୟୋ ଗର୍ବାତ୍ ମୁଖ ପଦମ କରମ, ଅସ୍ମାକାୟ ଆସାତେ ଉପସ୍ଥିତ ହୃଦେ । ଦେବ-
 ଯତ ଦେବତା ଆବାସିବେଶ ଅତର ବିଶାମ୍ କରମ । ହେ ସୂକ୍ତ୍ୟା ! ସେ ଗର୍ବ
 ଆବାସିବେଶ ଗର୍ବା ନରେ ଏବଂ ଯାହା ଦେବଦେବେଶ ପଦବୀର ନରେ, ମୋହି
 (ଫେଡ଼ଗଣେଶ) ଗର୍ବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରତ ଗର୍ବାତ୍ ମୁଖ ହୃଦା ପଦ୍ୟ କର । ଉଠୁଛନ୍ତି ନର୍ମନିଜ୍ଞାନ-
 ଦିନିଷ୍ଠ ଏବଂ ଉଠୁଛନ୍ତି ଅବେଶିତଜ୍ଞାନବିନିଷ୍ଠ ତୋହାର ନିକଟେ ଶ୍ରୀରାମା କହ—
 ଆମାର ପରିବାରବର୍ଗିକ—ବିଶେଷତ ନୂତନିଗଦେ ବିନିଷ୍ଠ କରନ୍ତି ନା ॥ ୧୫ ॥ ୧

नाम/परी मन्त्रब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकीयः प्रथम खण्डः
 प्रपाठक नामप्रयोग इति व्याख्यायाम् प्रथमः ॥ १

॥ अथ द्वितीय-खण्डः ॥

इमं मग्मानं मारोद्वास्मैव त्वए स्थिरा भव ।

द्विपन्तं मय वाधस्व मा च त्वं द्विपता मधः ॥ १

निपुणवदुर्ध्वः, चामा देवता ; चामाकामये विनियोगः—गी० म० १, २, ३ म० ।

हे, वधु ! 'इमम्' प्रत्यक्षम् 'अग्मानम्' शिखाखण्डम्
'मारोद्' आक्राम । तथाच 'त्वम्' 'चामा इव' पापाण्डव
'स्थिरा' अवस्था 'भव' ; अपिचैव पतिकुले चिरं तिष्ठेत्त्यर्थः ।
किञ्च इत्थं 'द्विपन्तम्' मच्छत्रुकुलम् 'मयवाधस्व' पीडय, 'च'
'त्वं' 'द्विपतां' तेषाम् 'मधः' अधस्तात् अवरभावेन स्थिता 'मा',
'भूः'—इति शेषः ; कदाचित् कथमपीति ॥ १

एवम् एते गितावटो जाटवाएव कथं—तुमि एहे अछत्रवट वृद्धकणे
'७' अविठनछाएव गठित गृहे वास कर । वधू ! उरीय द्विपतिठि अष्टकि
कर्हवाणं जाटवाठो वृद्धे पञ्चकुले मयः गौठा केगठित हठेक ; तुमि पञ्चनिगम
निकटे कथमठ कोनकणेहे जगपट्ट हरेछ मा ॥ २

इयं नार्युपब्रूतेनौ लाजानावपन्ती ।

दीर्घायु रस्तु मे पतिः

शतं वर्षाणि जीवत्वेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ २

विपीठिकमध्या मूर्धियं कथंतीत्यर्थः ; अविदेवता ; जाटवीमे वि—गी० म० १, २, ३ म० ।

'इयं' 'नारी' नववधू 'लाजान्' अष्टब्रह्मणोन् 'अपन्ती'
'दीर्घायु' प्रविपन्ती सती 'वयं ब्रूते' अभिसमीये प्रार्थयति ।

किमित्याह—‘मे’ मम ‘पतिः’ ‘दीर्घायुः’ दीर्घजीवो ‘अनु’;
तथाच ‘अत वर्षाणि जीवतु’ इति . किञ्च मम ‘प्रातयः’ देव-
राद्यः ‘एधन्ताम्’ परिवर्धन्ताम् । —‘स्वाहा’ उक्तं मेतत् स्रुतं सम्यक्
भवतु ॥ २

এই মন্ত্রধৃ সাচাচলি অদ্বিষ্ট মিঃসিঃসঃ সঃসঃ অঃসঃসঃসঃ সঃসঃ
কঃসঃসঃসঃ—এ. “আমার পতি দীর্ঘজীবী হউন,—মতঃসঃ সঃসঃসঃ
কঃসঃ সঃসঃ আমঃসঃ সঃসঃ অঃসঃসঃসঃ সঃসঃসঃসঃ সঃসঃসঃসঃ
সঃসঃসঃ সঃসঃসঃ সঃসঃসঃ সঃসঃসঃসঃ সঃসঃসঃসঃ” ।—এই
আর্ঘ্যনা মমঃসঃ সঃসঃসঃ হউক ॥ ২

अर्यमणं नु देवं कन्या अग्नि मयक्षत । स
द्रुमां देवो अर्यमा प्रीतो मुञ्चातु मा सुतं
स्वाहा ॥ ३

निबृहदुक्तं अह , अर्यमा देवता , कान्तीनी विनिवीर (गी० तदेव) ।

‘अत’ अग्नि, इत्वं ‘कन्या’ ‘अर्यमणम्’ अर्यमाख्यम् ‘अग्निम्’
तेजोविमेधं ‘तु’ निबृहदम् ‘अमक्षत’ अमष्ट, आर्क्षीत् ‘सः’
पूजितोऽयमर्यमा देव . इमीं कन्यकाम् ‘इतः’ पिबकुलात्
‘मान्’ उद्दिश्य ‘अ मुञ्चातु’ प्रकर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु ; यैत्रं धन्यं
विच्छिद्य मष्टां विराय ददातु इत्यर्थः ॥ ३

এই কন্যা, অর্যমা নামক দেবতাকে প্রার্থনা করিতে নিবৃহদু-
ক্তন , সেই অর্জিত অর্ঘ্যাদি দেবতা হইতে পিতৃকুল হইতে বিচ্ছিন্ন করত
আমাকে নিচ্ছিতকুলে মর্দন করুন ।—এই আর্ঘ্যনা মমঃসঃ সঃসঃসঃ
হউক ॥ ৩

पूषणं नु देवं कन्या अग्नि मयक्षत ।०

स इमां देवः पूषा प्रेतो मुञ्चातु मामुत स्वाहा ॥ ४

पशुदुग्धार्थां उचिष्य इत्यम् , पूषा देवता , शाकशीमि विनिधीय ई (सो० सदी०) ।

‘सत अपि, इय कन्या’, ‘पूषण’ ‘पूषणामकम् ‘अग्निम्’
तेजोविशेष देव ‘नु निचयम् ‘अयक्षत’ अयष्ट, आर्क्षीत्, ‘सः’
पूजित ‘पूषा देव इमां’ कन्यकाम् ‘इत पितृकुलात् ‘माम्’
उदिश्य ‘प्र मुञ्चातु’ प्रकर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु येन बन्धन विच्छिद्य
मम चिराय ददात्वित्यर्थ ॥ ४

अ० ७ ए० ३ म० । पूषा नामक उल्लोकादिवतात्कञ्च निष्ठर अर्क्षमा कश्चित्पुनः,
लोरे अर्क्षित पूषा देवताञ्च देहादिक निष्ठरुण इत्येते विद्विष्य इत्यञ्च
आनामे निष्ठितकृते समर्पणं कर्तुम् ।—ए० ए० ३ म० । गमाक गम्पवा
इत्येक ॥ ४

कन्यला पितृभ्यः पतिलोकां

यतीय मम दौघा मयष्ट ।

कन्या उत त्वया ययं धारा

उदन्या ब्रूवाति गाहमहि द्विष. ॥ ५

काटपक्षिण्ड इत्या देवता , शाकशीमि विनिधीय (सो० सदी०) ।

‘पितृभ्य’ पितृ मातृ-प्रभृतिभ्य ‘पतिलोक पतिकुलं
‘यती’ आगच्छती ‘इयम् ‘कन्यया कन्या, ‘दौघाम्’ प्रय
सापित्रोदौघा विनैव अयष्ट’, आर्क्षीत्, अग्निमिति ।
उत’ अपि हे कन्ये । ‘त्वया’ सह एकजीभूता ‘ययम्’ ‘उदन्या

द्रमां त्व मिन्द्र मीढः सुपुत्राः सुभगां वृधि ।
दशास्यां पुत्रानाधेहि^१पति मेकादशं कुरु ॥ १८

निष्पदमुद्रा सप्त , हस्तो देवता , चासौ प्रार्थने विनिर्णीय (गो० वर्दीर) ।

हे 'इन्द्र' ऐश्वर्यमदेव ! 'मीढ' युक्तोकस्य सेता तर्पिता
'त्वम्' 'इमां' कन्यां 'सुपुतां' सत्पुत्रवतो 'सुभगां' सौभाग्यगा-
तिनीं 'क्षधि' कुरु । किञ्च 'भस्या' कन्यायां 'दध' पुत्रान्
'धाधि' आधाय ; तथाधाया 'पतिम्' भर्तारं ते । सह
सङ्गलनया 'एकादश' एकादश 'कुरु' ॥ १८

হে ঐশ্বর্যশালিনী ! দেব ! তুমি এই কন্যাকে সংপ্রবননি ও সৌভাগ্য
শালিনী কর এবং ইহার মতে একটি পুত্র আদায় করাস। এই ঘরের সহিত
গড়িকে মিলন করিলে ঘাড়াতে ইহার একাদশ জন রত্নক হইতে পারে ॥ ১৯

संस्वाप्ती श्रुतशुभे भवं संस्वाप्ती श्रुतश्रुतां भव ।
ननान्दरि संस्वाप्ती भव संस्वाप्ती अधिदेष्टव्य ॥ २०

शिवनपदाशुद्धिम् चन्द , कन्या दैवता , सधाश्रीकरके विनिर्णीत (मो. तद्वे) ।

कथं । त्वं 'श्वशुरे' श्वशुरविषये 'संस्वाप्नो' प्रधाना
'भव' । 'श्वशुरा' 'संस्वाप्नो' 'भव' । 'नमोन्दरि' 'संस्वाप्नो'
'भव' । 'देवपु' देवरेषु 'अधि' अधिल्लत्य 'संस्वाप्नो' भवेति
अनुकर्षणीयः । सर्वेषां भवः प्रीति मवाप्य तेषु सर्वेष्वेव स्वाधिपत्य
स्थापने समर्था भवेति भावः । ३०

୧୧ କନ୍ୟା । ତୁମି ନିକଟରେ ଯିବୁ, ଯିବୁ, ନମାମା, ସେବର ଶୁଦ୍ଧି ପାଠେ
ନିକଟରେ ଯିବୁରେ ଆସିବୁ କବିତା ମନ୍ତ୍ରୀ ୧୭ ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ତ୍ରୀର ଶୁଦ୍ଧି-
ପାଠେ ୧୭ ୧୦ ।

ମମ ବ୍ରତେ ତେ ହୃଦୟଂ ଦଧାତୁ

ମମ ଚିତ୍ତ ମନୁଚିତ୍ତଂ ତେ ଗନ୍ତୁ ।

ମମ ବାସ ମେକମନା ଜୁପସ୍ତ

ବୃହସ୍ପତିସ୍ତ୍ବା ନିୟୁନକ୍ତୁ ମହ୍ୟମ୍ ॥ ୨୧ ॥ ୨

ବିଷୁବ୍ କଥା । ବୃହସ୍ପତିଦେବତା, ପରମାତ୍ମାରୂପେ ବିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ (ଶାଂ ମଦିବ) ।

କନ୍ୟା । ‘ବୃହସ୍ପତିଃ’ ଜଗତ୍ପତିଦେବଃ ‘ତେ’ ତବ ‘ହୃଦୟ’ ‘ମମ
ବ୍ରତେ’ ମନ୍ତ୍ରୀୟେ କର୍ମଣି ‘ଦଧାତୁ’ ଧାରୟତୁ ‘ତେ’ ‘ଚିତ୍ତ’ ‘ମମ’ ‘ଗନ୍ତୁ-
ଚିତ୍ତମ୍’ ‘ଗନ୍ତୁ’ ତତ୍ପ୍ରସାଦାଦେବେତି । ଯମ୍ ‘ଏକମନା’ ଶତୀ ‘ମମ’
‘ବାସମ୍’ ‘ଜୁପସ୍ତ’ ସେବସ୍ତ, ତତ୍ପ୍ରସାଦାଦେବେତି । ସ ଏବ ବୃହସ୍ପତିଃ
‘ତ୍ବା’ ତ୍ବା ‘ମହ୍ୟ’ ‘ନିୟୁନକ୍ତୁ’ ମା ମହାହୃଦିତୁ ମ୍ରେୟସ୍ତ୍ବିତି ॥ ୨୧

इति सामग्यौसत्यव्रतसामयमिरचितायां

“मन्त्रसंस्मृती”-नाममन्त्रवाङ्मयव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकीया द्वितीयखण्डः ॥ २

୧୧ କନ୍ୟା । ଏହେ ବ୍ରହ୍ମ-ଜଗତ୍ପତି ପାରିତୋ ସେବର ଶୁଦ୍ଧି ପାଠେ ଆମାର
କାର୍ଯ୍ୟେ ନିକଟ କରୁନ । ତୁମାର ଶୁଦ୍ଧିରେ ତୁମାର ଚିତ୍ତ ଆମାର ଚିତ୍ତର ଅର୍ଥ-
ନାମୀ ହେବ । ତୁମାର ଆଗାଧେବେ ତୁମି ଏକମନା ହେବା ଆମାର ଆଶା ଆଜିନାମ
କର । ତିମି ତୁମାରେ ଆମାର ବ୍ୟବହାରରେ ମନ୍ତ୍ର ନିକଟ ପାଠେ ॥ ୨୧

सामयमौसत्यव्रतसामयमिरचितायां

मन्त्रसंस्मृती-नाममन्त्रवाङ्मयव्याख्यायाम्

દેવ કવના । કોમાર મણ્ડર પેટેછાનિત્ર એવં પ્રગમકલે, રહ્યદર ૪
નારહરે એ નાન અશૂઠિત રહેશહે રૂ અઠઠ કિંઈ જાઈ —આપિ એ પૂર્વ
પાવકિર દ્વારા કલમચર કેનખરિત કરિદેહિ ॥ ૪

જર્વામપસ્યે જહ્યુયોઃ સન્ધાનેષુ ચ યાનિ તે ।
તાનિ તે પૂર્ણાહુત્યા સર્વાણિ શમયામ્યહમ્ ॥ ૫

હૈ કમ્યે । ‘તે’ તબ ‘જર્વો’ જાનૂપરિભાગયો, ‘અપસ્યે’
મજ્જમનિન્દિયે, ‘જહ્યુયો.’ જાન્યધોભાગયો, ‘ચ’ અપિ ‘સન્ધા-
નેષુ’ જાન્યાદિસન્ધિપ્રદેશેષુ ‘યત્’ પાપક અનુષ્ઠિત પાપચિહ્ન ધા
વિયતે,—‘અહ’ રહ્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૫

દેવ કવના । કોમાર ઉરુધર, કલનેસ્યતે કલારદર એવં જાણ
અશૂઠિત મહિઅમેન એ કોન નાન અશૂઠિત રહેશહે એ નાન કિંઈ જાઈ,
—આપિ એ પૂર્વ પાવકિર દ્વારા કલમચર કેનખરિત કરિદેહિ ॥ ૬

યાનિ કાનિ ચ ધોરાણિ સર્વાંદ્રેષુ તવામ્ભવન્ ।
પૂર્ણાહુતિમિ રાજ્યસ્ય સર્વાણિ તાન્યશીશમન્ ॥ ૬

‘ચ’ અપિ હૈ કમ્યે । ‘તબ’ સર્વાંદ્રેષુ સમસ્તયરીરાષીપુ
‘યાનિ કાનિ’ ‘ધોરાણિ’ પાપાનિ અનુષ્ઠિતાનિ, અશુભચિહ્નાનિ
વા ‘અમ્ભવન્’,—‘અહ’ ‘તાનિ’ સર્વાણિ, ‘રાજ્યસ્ય’ હ્રતસ્ય
‘આહુતિમિ’ ‘શીશમન્’ હયમમિતયાનેવેતિ ॥ ૬

એવં દેવ કવના । કોમાર મર્સીપે વેગકલે દ્વારકર નાન અશૂઠિત
રહેશહે અથવા જહઠકિર અથાન નાંદેદેહિ,—એ પૂર્વ પૂર્ણાહુતિ આશન
ધારા કલમચર કેનખરિત કરાહેનાય ॥ ૭

ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवं विश्व मिदं जगत् ।
ध्रुवासः पर्वता इमे ध्रुवा स्त्रो पतिकुले ज्ञयम् ॥ ७

ध्रुवागुत्पद्यते ; ध्रुवाद्यमाना दीवता ; कन्यानुमन्त्रं वि०—गी० म० १, १, ११ म० ।

हे प्रार्थ्यमान-देव । यथा इयं 'द्यौः' 'ध्रुवा' स्थिरा, इयं 'पृथिवी' 'ध्रुवा', 'इदं' दृश्यमानं 'विश्वम्' सर्वं 'जगत्' चरा-
चरं 'ध्रुवम्', 'इमे' दृश्यमानाः 'पर्वताः' शिरयश्च 'ध्रुवासः'
ध्रुवा, स्थिरा ; 'इयं' 'स्त्रो' अपि तथैव अत्र 'पतिकुले' पति-
गृहे 'ध्रुवा' स्थिरा भवत्विति ॥ ७

८६ प्रार्थ्यमान इति । पवन-एते ह्यस्माकं चित्रावौ, एते पृथिवी चि-
त्रावित्थौ, एते पृथिव्यान्मनसोः चित्रावौ चित्रावौ, एते चन्द्रमावित्थौ चि-
त्रावौ ;—एते स्त्रो एते पृथिव्याः चित्रावौ चित्रावित्थौ इति ।

अन्नपात्रेण मणिना प्राणसूत्रेण पृश्निना ।
वधामि सत्यग्रन्यिना मनश्च हृदयं च ते ॥ ८

अन्नपात्रं, अन्नं दीवता, अन्नपवित्रेण विविधैः—गी० म० १, १, १० म० ।

हे धनु । 'ते' तव 'मनः' चित्तं 'च' अपि 'हृदयं' 'व-
धामि' बन्धनं करोमि ; स्वयं नयामीति यावत् । कथम् ?
इत्याह—'मणिना' मणितुल्येन अन्नपात्रेण, अपि 'पृश्निना'
विषवर्णरत्नसदृशेन 'प्राण-सूत्रेण', किञ्च 'सत्यग्रन्यिना' सत्यरूप
ग्रन्थिना । अयं भावः—तुभ्यं दानीमानि अन्नानि भोजनार्थ

દદામિ, તદેતદ્યદાનમેવ તવ હૃદયસ્ય મનસ્ય ચ મન્નવાય પાશો
 જ્ઞેયઃ ; એવ ચ પાશે મામર્કાઃ પચ્ચવિધાઃ પ્રાણા યથા ચ હૃદય-
 શોભિતાન્નિ ચિત્તાણિ સુદાનિ જ્ઞેયાનિ ; એવચ મન્નવાશાનપિ
 ત્વદધીમાનેવ કરોમિ ; યતાદ્યમ માનુષત્વ મેવ ત્વહૃદયમનસી-
 વંધીકરણી વીજમિતિ ભાવઃ । તાદ્યસૂત્રેઃ ત્વહૃદયમનોવન્ધને
 તુ પ્રતિ. સત્યવચન પ્રતિપ્રાકટનમિતિ ॥ ૮

દે. ૨૬. । ટોનાર યથા હૃદય, અન્નવાદ્યનમ ચિત્તુત્ત્વ નામ એવ
 ધ્યાનરૂપ કલ્પરૂપ એ જગત્પ્રકરણ ક્ષિપ્ર દાદા વચન કરિત્વિત્ત્વ ।

યદેતદ્દયં તવ તદસ્તુ હૃદયમમ ।
 યદિદં હૃદયં મમ તદસ્તુ હૃદયં તવ ॥ ૯

અનુદ્યુત્ત્વ , પ્રાણના ના દેવતા ; હૃદયેષામારમે વિનિયોગ (ધી. તદેવ) ।

હૃદયમમ । 'યત્' 'યત્' અનુભૂતં 'તવ' સમ્બન્ધિ 'હૃદયં'
 'તત્' 'મમ' સમ્બન્ધિ 'અસ્તુ' મયતુ, કિંચ 'મમ' 'યત્' 'દદ' '
 'હૃદયં' 'તત્' 'તવ' 'અસ્તુ' ; સર્વથેવ વિષયેષુ આવયોરૈકમત્વ
 ભવત્વિતિ ॥ ૯

દે. ૨૭. । એવે તે હૃદયે અન્નવાદ્ય એવા આશય હૃદયે અર્થાત્ કૃમિ મર્ચ
 વેરના પાકેને એવે ગામના માનસ ચિત્તિ અનુદ્યુત્ત્વ હૃદયે એવે આશય એવે
 અન્નવાદ્ય હૃદયે અર્થાત્ અન્નવાદ્ય અર્થાદ્યના ટોનાર ચિત્તિ અન્નવાદ્ય
 ટોનાર એવે અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય
 અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય અન્નવાદ્ય

हे प्रीतिपूर्णा ऐश्वर्यिणि । त्वमि विविध सुश्रवणस्त्रि विविध छिद्र
छिद्रिण, सुश्रव-र्षा सुश्रव छिद्र-भयविहृ उन्मुक्त नास्त्रिण ननु क भगवती नास्त्रि
विनिर्दिष्ट कलापय कास्त्रिण । सुश्रवण-भयन एवे अस्त्रि आस्त्रिण कस्त्रि,
—भस्त्रिण इतिनास्त्रि छिद्रि कस्त्रि ॥ ११

मा विदन् परिपन्थिनो य आसीदन्ति दम्पती ।

सुगेभिर्दुर्ग मतीता मय द्रान्त्वरतयः ॥ १२

निपुणरुप हस्त , आश्रयमात्रा देवता अश्रयमात्रास्य वि०—सी० य० २ ४ १६० ।

‘वि’ ‘परिपन्थिन’ मार्गदम्पत्य ‘आसीदन्ति’ पथीति शेष ,
ते इमौ रथाकटौ ‘दम्पती’ आश्रयमात्रा इति ‘मा विदन्’ न
जानीय । किञ्च इमौ दम्पती ‘सुगेभि’ सुगमैर्मात्रै ‘दुर्गम’
दुर्गम आश्रय मरण्यादिकम् ‘मतीताम्’ पतिक्रामताम् । अत्रापि
‘वरतय’ शब्द ‘अपद्रान्तु’ पलायन्ताम् ॥ १२

वेनमस्त हस्तारण भस्त्रिण आस्त्रि, नास्त्रि एवे अश्रवण मय इत्यु०
छिद्रि (यत्र अश्रवण ना नास्त्रि) एवे मय इत्युक्ति कलापयत्र भस्त्रि कस्त्रि
छिद्रि कस्त्रि सुश्रव आस्त्रि अश्रव कस्त्रि —भस्त्रि मरल्यादे भस्त्रि
कस्त्रि ॥ १२

इह गावः प्रजायध्व मिहाश्रवा इह परुषाः ।

इहो सहस्रदक्षिणोपि पूषा निषीदतु ॥ १३

निपुणरुप हस्त , आश्रयमात्रा देवता अश्रवणमय वि०—सी० य० २ ४ १६० ।

‘इह’ बहुवरसम्बन्धिनि इहे ‘गाव’ ‘प्रजायध्वम्’ प्रजननेन
बहुला भवन्तु । ‘इह’ ‘पूषा’ प्रजायध्वम् । इह ‘परुषा’

પુત્રાદયઃ પ્રજાયધ્વમ્ । ‘ઠ’ વિશેષનઃ ‘દહ’ ‘સહસ્રદચિણીપિ’
સહસ્રદચિણાદાનસમર્થોપિ સુનરાં ‘પૂપા’ બહુપોષકો જનઃ
‘નિપીદતુ’ અધિતિષ્ઠતુ ॥ ૧૩

વૃ. ૩ વરુણપ્રકો એકે ગૃહે ગોપન ગતિવર્ધિત દહેજેવાકૂર્તે, એકે ગૃહે
અપમળાદિ ગતિવર્ધિત દહેજેવાકૂર્તે એકે એકે ગૃહે પૂજાર્થે ૨૨૧૮૬
દહેક । વિદનવચઃ ઠા-નોડ, —એકે ગૃહે મદ્ય મનિ । મારને મમર્થ
(મૂકમી) ૨૨૧૮૬૦૪ કાકિ અવર્ધિત કલમ । ॥ ૧૦

દ્વહ ધૃતિ રિહ સ્વધૃતિ રિહ રન્તિ રિહ રમસ્વ ।

મયિ ધૃતિ મેયિ સ્વધૃતિ મેયિ રમો મયિ રમસ્વ ॥ ૧૪ ॥ ૩

મુદતીષ્ઠમ્, કલા દેવતા, ધૃતિધૃતિ વિનિયોગ — મ૦ ૮૦ ૧, ૭ ૧૦ મૂ. ।

દે. વધુ । ‘દહ’ અગ્નિન્ ષ્ટહે તવ ‘ધૃતિઃ’ ધૈર્યમ્ અસુ । ‘દહ’
તવ ‘સ્વધૃતિઃ’ સ્વૈરાભીયેઃ ધૃતિધારણમ્ એકચ મિશ્તનમ્ અસુ ।
દ્વહ તવ ‘રન્તિઃ’ રમણં ચિત્તસ્ય અસુ । ‘દહ’ ‘રમસ્વ’ રમમાણા
તિહ । કિંચ ‘મયિ’ મર્ત્તરિ તવ હૃત્યાદિક વિશેષેણાસુ દત્ત્યાહ—
ધૃતિ રિત્વાદિ ॥ ૧૪

દ્વિતિ સામગચીસત્ત્વવ્રતસામગચીમિવિરચિતાવાં

— “મન્વસન્નીવની”-નામમન્વબ્રાહ્મણવ્યાખ્યાયામ્

પ્રથમપ્રપાઠબીયો દ્વિતીયચલકઃ ॥ ૨

દે. વધુ । એકે ગૃહે જોયાર મતિ હિર દહેક । એકે ગૃહે જુમિ ગાનલે
કાન થાનન કર ॥ એકે આમાટ જોયાર મતિ હિર દહેક આચીયનન
મતિ જોયાર નિમન દહેક । આમાટે જોયાર આનંદિ દહેક । આધાર મતિ
જુમિ ગાનલે કાન થાનન કર ॥ ૧૪

ગામવેશીર મદ્યકાદેર અવમળનાઈવીર વિશેર વણેર

મત્યત્ત નામલયીર કૃત રજાશ્વાન ગયાશુ ॥ ૨

॥ अथ चतुर्थं-खण्डः ॥

अग्ने प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पापी लघीस्तामस्या अपजहि ॥१॥

यथादयं पञ्च मन्त्रा निगदा , श्रव्यादिदेवताया , चतुर्थोऽंशः वि०-शी० १२०१, ३, १ ।

‘प्रायश्चित्ते’ दीपाया सुपप्रमितः ! हे ‘अग्ने !’ ‘त्व’
 ‘देवानाम्’ अक्षदाहीनां ‘प्रायश्चित्ति.’ दीपाया सुपप्रमिता ‘सि’
 भवति ; अतः ‘नाथकामः’ नाथः अघिनायकः मे कथन भूया
 दित्येवं कामनावान् अहं ‘ब्राह्मण.’ ‘त्वा’ त्वाम् ‘उपधावामि’
 अभ्यर्चामि ‘अस्याः’ बध्नाः ‘पापी लघीः’ अशुभसम्बन्धिनी आभा
 ‘या’ काचिदपि अस्ति ; ‘ताम्’ दुष्टाभाम् ‘अपजहि’
 अदगतां कुह ॥ १

वैदिकमन्त्रेण डेगनमकारिणु । (१ अष्टे । त्रुवि वेदीगामान् आभ्यर्चि-
 त्वाग्नेर मोचयन्) डेगनमकारिणु इति चेत्तद्, अत्र एव नाथकामः (अर्थात् आभ्यर्च-
 नेन नाथं ब्रूयन्ती इडेन, एडेग अन्तिमारी) आदि दाह्य, एतामन्त्रे
 अर्चनां कश्चिदपि, एवं दध्म अमन्त्र-आकां पादां किन्तु आह, तारां त्रुवि
 विदुः इति च ॥ १

वायो प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पतिघ्नी तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ २

हे 'प्रायश्चित्ते' दोषाणा मुपशमित । 'वायो' । 'त्व' 'देवा-
 नाम्' अथादादीर्णा 'प्रायश्चित्ति' दोषाणा मुपशमिता 'यसि'
 भयसि, अत 'नाथकाम' अथ 'ब्राह्मण' 'त्वा' त्वाम् 'उपधा-
 वामि', 'यस्या' यथा 'पतिघ्नी' पतिहननकारिणी 'तनू' 'या'
 स्यात्, 'मस्या' 'ता' तदूयणविशिष्टा तनूम् 'अपजहि' दूयण-
 विनिर्मुक्ता कुरु इत्यर्थ ॥ २

श्रीमद्भगवत्पुत्र उवाच । देवतायाः । पूजितं तेषां नाथकामं ।
 नाथकामं । देवतायाः । पूजितं तेषां नाथकामं । नाथकामं ।
 नाथकामं । देवतायाः । पूजितं तेषां नाथकामं । नाथकामं ।
 नाथकामं । देवतायाः । पूजितं तेषां नाथकामं । नाथकामं ।
 नाथकामं । देवतायाः । पूजितं तेषां नाथकामं । नाथकामं ।

अन्ध प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्या अपुत्रा तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ ३

হে 'প্রায়শ্চিত্তে' দোষাণা সুপশমিত । 'ঘন্দ্র' । 'ত্ব' ২
 অক্ষদাদীনা 'প্রায়শ্চিত্তি' দোষাণা সুপশমিতা 'অসি',
 'নাঘকাম' অহ 'ব্রাহ্মণ' 'ত্বা' ত্বাম্ 'উপধাবামি', 'অস্মা'
 'অপুত্রা' পুত্রায় হিতা পুত্রায়, তদ্বিপরীতা বন্ধ্যাত্বাদ্বিদূষণ
 দূষিতা 'তনু' 'যা' স্ম্যাত্, 'অস্মা' 'তান্' 'অপজহি' । ১

সোম পয়ঃস্তোত্র উৎপন্নমকরিন্ । ৫২ চক্স । সূমি দেবোণামান আমাদে
 যোপনমু ৫৩ উৎপন্নমকরী হইবে চক্স । অতএব নাঈশায় আমি ত্রাণ
 যোনাৎক অর্জনা কবি হইছি । সূমি এই বসুধা পত্রীতে বসিয়া রহিবোঁর কার্য্য যা
 কোন যোণি থাকে, তাহা দূর করিয়া থাক । ৩

সূর্য্য প্রায়শ্চিত্তে

ত্ব দেবানা প্রায়শ্চিত্তিরসি

ব্রাহ্মণস্থা নাঘকাম উপধাবামি

যাस्या অপশব্ব্যা তনুস্তা মস্মা অপজহি ॥ ৪

হে 'প্রায়শ্চিত্তে' দোষাণা সুপশমিত । 'সূর্য্য' । 'ত্ব' 'দেবানা
 অক্ষদাদীনা 'প্রায়শ্চিত্তি' দোষাণা সুপশমিতা 'অসি', অত
 'নাঘকাম' অহ 'ব্রাহ্মণ' 'ত্বা' ত্বাম্ 'উপধাবামি', 'অস্মা'
 'অপশব্ব্যা' পশব্ব্যো হিতা পশব্ব্যা, তদ্বিপরীতা পশুনামদূষণ
 দূষিতা 'তনু' 'যা' স্ম্যাত্, 'অস্মা' 'তান্' 'অপজহি' । ৪

সোম পয়ঃস্তোত্র উৎপন্নমকরিন্ । ৫২ চক্স । সূমি দেবোণামান আমাদে
 যোপনমু ৫৩ উৎপন্নমকরী হইবে চক্স । অতএব নাঈশায় আমি ত্রাণ
 যোনাৎক অর্জনা কবি হইছি । সূমি এই বসুধা পত্রীতে পশুপণের লক্ষ্য
 অশব্বনকর যোণি থাকে, তাহা দূর করিয়া থাক । ৩

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिप्पसतु ।

आसिञ्चतु प्रजापतिं धाता गर्भं दधातु ते ॥ ६

चतुष्टय वन्द्य , विष्णुदेवी देवता , गर्भापात्रे विनियोग — गो० अ० २, ३, ८, १० ।

हे वधु ! 'विष्णु' व्यापको देव 'ते', तव 'योनि' गर्भ-
स्थान 'कल्पयतु' गर्भसदृशोपवृत्तां करोतु । ततो गर्भं
वृद्धीते 'त्वष्टा' चमयवस्त्रष्टा देवः तव 'रूपाणि' गर्भाकारान्
'पिप्पसतु' प्रकाशयतु । तमेव यमं 'प्रजापतिः' प्रजानां
पालको देव 'धा मिञ्चतु' पोषयतु, रमसेकेन जीवयतु । 'धाता'
धारयिता देवय तमेव गर्भं 'दधातु' धारयतु । ६

हे वधु ! विष्णु (वायव्य देव) व्यापक योनिं कल्पयन्तु गर्भसदृशोपवृत्तां करोतु । ततो गर्भं वृद्धीते त्वष्टा चमयवस्त्रष्टा देवः तव रूपाणि गर्भाकारान् पिप्पसतु प्रकाशयतु । तमेव यमं प्रजापतिः प्रजानां पालको देव धा मिञ्चतु पोषयतु, रमसेकेन जीवयतु । धाता धारयिता देवय तमेव गर्भं दधातु धारयतु । ६

गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति ।

गर्भं नो अग्निवनी देवा वाधतां पुष्करस्वजौ ॥ ७

चतुष्टय वन्द्य , सिनीवाल्यादयो देवता , गर्भापात्रे विनियोग (गो० सदेव) ।

हे 'सिनीवालि' पूर्वामावात्ये । अस्या 'गर्भं' 'धेहि' धारय
पोषय च । हे 'सरस्वति' । 'गर्भं धेहि' अग्न्यक्षधनादेवाणां गर्भं

मक्ष इति भावः । हे वधू ! 'अग्निनी देवी' द्यावापृथिव्यो ते
तव 'गर्भम्' 'आधत्ताम्' धारयन्ताम् । कोट्युगौ तावित्वाह—
'पुष्करस्त्रजो' पुष्कर मय्यर मेव स्त्रग्वि स्रग् ययोः तौ, अम्यरेण
व्यापितावित्यर्थः ॥ ७

८६ भूर्जीवावात्मः । एते वधूः गर्भं धारयन्-धारयन्तः । हे गर्भ-
पति । एते वधूः गर्भं धारयन्-धारयन्तः । हे वधू ! एते अग्नि-दीप्ता
धारिणी द्यावापृथिव्यो तेषामात्र गर्भं धारयन्-धारयन्तः । १

०

पुमांसौ मित्रावरुणौ पुमाँसावश्विनोऽवभौ ।

पुमन्मनिश्च वायुश्च पुमान् गर्भस्तयोदरे ॥ ८

वधूदृग् वन्द्य , मित्रावरुणादयो देवता , पुमन्मे मि०—मी० म० १, ६, १ व० ।

हे वधू ! यथा 'मित्रावरुणौ' अहीरावात्मको ज्ञातो 'पु-
मांसौ' प्रजननशक्तिमन्तौ, तत्रैवैतत्प्रसूतस्य जायमानत्वात् ;
'वभौ' 'अग्निनी' अग्नाविव वेगगामिनी द्यावापृथिव्यो 'पु-
मांसौ', 'अग्निः' पार्थिवो देवः 'व' अपि 'वायु' अन्त-
रीक्षस्यो देवः 'पुमान्' ;—'तव उदरे' अपि एवमेव
'पुमान् गर्भ' भूयादिति शेषः ॥ ८

हे वधू ! एते अहीरावात्मकोऽन्तर्गते गर्भे एषा देवता इहैतच्छब्दे अन्तर्गते
उदरेण पुरुषः (प्रजनन-क्षितिमन्), अन्तर्गते गर्भे एषा देवता एते
द्यावापृथिव्योऽपि पुरुष एवम् एते पृथिवीय देवता अपि ७ अन्तर्गते
देवता वायुः पुरुषः ;—उदरेण देवता एतेकः पुरुषः गर्भः अर्थात् पुत्र
ननुमन् इति ॥ ८

‘अहं’ भर्ता ‘सहवां’ शोभनाह्वानयोग्यां ‘राकाम्’ उत्तरां
 पोर्णमासीं देवीं ‘सुष्टुतौ’ सुन्दरसुत्या ‘बुधे’ चाक्षये । ‘सुभगा’
 सोभाश्रयवती सा देवी ‘नः’ अस्माकं भेतदाह्वानं ‘शृणोतु’;
 किञ्च ‘अना’ आत्मना स्वयमेव ‘वीधतु’ बुध्यतु एतदाह्वानाभि-
 भाय मिति भावः । बुद्ध्या च सैव देवी ‘अच्छिद्यमानया’ सुदृढया
 ‘सूच्या’ सोवलयन्तेषु ‘अपः’ शुभानि कर्माणि अस्याः मसिस्ती
 ‘सौव्यतु’ तथा चेवं बहुशुभकर्मैवमा भवत्विति ; किञ्च ‘मतदायु-
 सुख्य’ मतदायुषु बहुदानधर्मेण प्रयत्नं दानमोक्षं ‘वीर’
 पुनः ‘ददातु’ अस्मै गर्भिण्यै इति शेषः ॥ १

नृत्तरत्नं आस्तानेत्र लोभा इति ० दहवीरक आभि (अर्द्धा) अर्द्ध-
 मित्तिगद आस्तानेत्र अर्द्धादि । लोकाभावतो किमि आस्तानेत्र एहे आस्ताने
 लोका कर्तव्य एव इति एहे आस्तानेत्र अर्द्धादि इति नृत्तिगद । इति
 देशा मित्तिगद बाह्य लोकाभावे एव अर्द्धादि नृत्तिगद इति नृत्तिगद
 अर्द्धादि नृत्तिगद (लोकादि) कर्तव्य एव इति देशा अर्द्धादि नृत्तिगद
 अर्द्धादि कर्तव्य ॥ ०

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो

याभि र्देदासि दाशुषे वसूनि ।

ताभि नीं अथ सुमना उपागच्छि

सहस्रपीपल सुमगे रराणा ॥ ४

विराट् अमतीन्द्रः, राका देवता, अथवा धीमतीवर्गमे विनिर्गोव — यो० २० १, २, ३ ।

० नृत्तिगद अर्द्धादि, नृत्तिगद अर्द्धादि, अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि
 - गद अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि अर्द्धादि

‘अथ भर्ता ‘सृष्ट्वा’ शोभनाद्भानयोग्यां ‘रात्राम्’ उत्तरा
पोर्णमासी’ देवीं ‘सृष्टुतौ’ सुन्दरसुत्या ‘इवे’ आसवे । ‘सुभगा’
सौभाग्यवती सा देवी ‘न’ अस्माक भेतदाद्यान ‘शृणोतु’ ,
किञ्च ‘तना’ आत्मना स्वयमेव ‘बीधतु बुध्यतु एतदाद्यानाभि
प्राय मिति भाव । सुहृत् च सैव देवी ‘अस्मिन्मामग्रा’ सृष्टव्या
‘सूच्या’ शोभनयग्रेण ‘अथ’ शुभानि कर्माणि अस्या मस्तिस्ते
‘सीव्यतु’ तथाचेय बहुशुभकर्मधमा भवत्विति , किञ्च ‘अतदायु-
सुख्य’ अतदायुषु बहुदानधनेषु० प्रयत्न दानशौण्ड ‘धीर’
पुत्र’ ‘ददातु’ अस्तौ गर्भिणी इति शेष । ३

मूलश्रुतं आस्तामत्र योग्यां वाक् । देवीटक आभि (उर्ध्वा) रुति
मिति गद्य आस्ताम कश्चित् । गोताधारतो त्रिणि आस्तामत्र एव आस्ताम
अत्र कल्प एव । अत्र एव आस्तामत्र अस्मिन्मामग्रा बुद्धिना गतेन । बुद्धिना
हेतु मस्तिस्ते वादी अभिगत मते अत्र गति वादी यदत्र मत्कर्म कश्चित्
कर्मता शोभन (गोताहे) कल्प एव । हेतु गते वदते वदनाद्यगता गृह
अत्र कल्प । ०

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसी
याभि र्ददासि दाशुये वसूनि ।
ताभि नीं अद्य सुमना उपागहि
सहस्रपोषण सुभगे रराणा ॥ ४

निराह कर्तृकल्प, राका देवता मत्कर्म शोभनीयवति विनिवीक — गो. य. १०० ।

● पूर्वप्राप्ति विधिना, गृह्यां च उक्तं, आत्र दे अस्मिन्मामग्रा चरुर्धनो
गतेन गृह्णिमा आस्ताम एव अत्र विधीन विरले अतिना आस्तामत्र गृह्णिदे

૬ 'સુમને' સૌભાગ્યવતિ । 'રાકે' ઉત્તરપૌર્ણમાસિ ।
 'તે' તવ 'યાઃ' 'સુપેશસઃ' કલ્યાણરૂપાણિ 'સુમતઃ' કલ્યાણ-
 મતયથ વિદ્યન્તે, 'યામિઃ' સુરૂપસુમતિમિઃ યુક્તા 'દાશુભે' જા-
 ર્દાનશીલાય ચલમાનાય 'વસુનિ' ધન્યાનિ 'દદાસિ' ; 'તામિઃ'
 સુરૂપમતિમિરેષ ઉપેતા, 'સુમનાઃ' પ્રસન્નચિત્તા ત્વં 'નઃ' અભ્યાશ્વમ્
 'સહસ્રપોષં' વહુજનપ્રતિપાલકં પુત્રં 'રાણા' દદાના સતી
 'અથ' સૌમન્તીવચનચણે 'ઉપાગર્હિ' સમાગમ્ય ॥ ૪

૬ (જોડાવારકિ) રાકેઃ । ઠાંચાઃ એ નવજ પૂજક યગ ઓ પૂજક
 મતિ આદે, તેવગ ૭ એ મતિએ જાનનીભવિષ્યકે વિવિધ દન દાન કરિશ-
 થાક, તેહે મયજ કળ ૭ મતિઃ મહિજ દનદાવને આપાવિષ્યકે ચરદાગી પૂજ
 આદામીનર અગ્ર આગમન ૭ ॥ ૪

(કિં પશ્યસિ ?)

પ્રજાં પશૂંસ્તૌભામ્યમદ્યં દૌર્ઘાયુષ્ઠં પત્યુઃ ॥ ૫

પાશુપત્તુષ્ઠદ્ય આચામ્યસા દેવતા, આશીવાકારિણે વિ.—ગી.પં.૧,૭,૧૦ ।

ક્લિમ્યમ્યસીતિ પ્રશ્નો મોમિસીકઃ ; ન તુ મન્ત્રાગઃ ; પરમિહ
 કાલેનાન્તર્નિવિષ્ટઃ । મર્ત્યા પૃચ્છેત્—હે વધુ । કિં પશ્યસિ ?
 અતઃ, સ્થાસ્થા મિતિ શ્રેયઃ । તત્ત ઉત્તરં વધ્વા કથનીય एप મન્ત્રઃ

૧૦૧ પદેશાટક ; દેશાઃ ચરશા એવં ત્રિગર પૂર્નિમાદે પૂર્ણી એવં ઉચ્ચ
 ત્રિગર પૂર્નિમાદે ઉચ્ચ । એકે પૂર્ણી પૂર્નિમાદક 'મરૂપતિ' એવં ઉચ્ચકાર
 'કાયા' કરે, ૮ ત્રીકાર ઉચ્ચકારે અપચયકાર હુકે હક એવં એકે વિદાગે
 મીનકારાગ્રન અગિર્હા અગાવાગાઠ એકેક વિવિધા । પૂર્ણી અપારાગાટ
 'મિતોરાગો' એવં ઉચ્ચકાર આવાગાટકારે 'કુર્' કરે ।

प्रजा मिति । 'प्रजा' सुचादिसन्ततिततिम्, 'पगून् गवादीन्
'पसू' तय 'दीर्घायुद्' चेति मघ्न' मम 'सौभाग्यम्', 'पश्या-
मीति' शेष ॥ ५

कृती विज्ञानां रुद्रिह — एष दशू । एहं श्रुतीकृतं किं पश्चिदाह ? हेतुं
हेतुं वदन्मिमे — अस्मि एहं श्रुतीकृतं पूज्यं गोत्रादि एव । गोत्रादिवै
अस्ति गृह्यं एव गतिः शेषोऽयम् । एहं मघ्नं आयात्र गोत्राया
'पश्चिदाह' गोत्रेकवि ॥ ६

या तिरथी निपद्यते अहं विधरणी इति ।

तां त्वा घृतस्य धारया यजे सपराधनी महम् ॥ ६

("सपराधन्यै देव्यै देष्टुः")

पशुपद , विधरणी देवता , सीतासीता विनिवीर — श्री० ५० २ ७ १५ ६० ।

'श' देवो 'मह' 'विधरणी' गर्भधारणक्षमा, प्रसवसाधन
समर्था 'इति' मघ्ना तिरथो वक्रा, विरुद्धभावापद्या सतो
'निपद्यते' आगच्छति प्रसवसाधा कर्तुं मनेकत्रैव, 'ता'
'त्वा' त्वा देवी 'सराधनी' प्रसवसाधिनी मत्तु कर्तुं वा
'मह' यति 'घृतस्य' 'धारया' अमया 'यजे' यजामि ।
तदर्शनमन्त्रयायं व्यवक्रियते कालेनेहान्तर्निविष्टय — 'सपराधन्यै'
प्रसवकार्यसाधन्यै 'देष्टुः' यथाकालवर्मातिसर्जनानुसूक्ष्मयित्रैः
देव्यै' तुभ्य स्वाहेति शेष ॥ ६

ये देवो 'यादि' अमरक वारा रुद्रिह गतिः अस्ति निपद्यते
अस्मान्मार्गं अमरक एव विरुद्धभावा आगच्छन् कतिपयं वारुण, अङ्गुल उवा-

कहे आमि (नहि) दानरुग्णाविनो विरक्त्याह एते प्रवर्धमाना वा । पुष्पा कदि
येहि । दानरुग्णाविनो यथाकाले गर्तुदिनकाले कजो, देवोत्र जीति
देवकेन एहे एहि दानरुग्णाह ॥ ७

विपश्चित् पुष्क मभरत् तदाता पुनराहरत् ।
परेहि त्व विपश्चित् पुमानय जनिष्यतेऽसौ नाम ॥ ८

सरावगुह्य हन् , विपश्चित् , धोषनीष्टोप विनिवीत (नो० तदेव) ।

य कसम जीय पूर्वजन्मनि 'विपश्चित्' विद्वान् भूत्वा 'पुष्क'
प्रतिष्ठां यावतीम् 'मभरत्' सङ्गृह्णाति, विहस्यैवेति भाव ,
'तत्' सङ्गृहीत तावदेव 'पुष्क' घाता विधाता तदर्थ 'पुन'
जन्मान्तरेपि 'आहरत्' आहरति (इति सिद्धान्तः) । अतोऽत्र
गर्भे 'विपश्चित्' विद्वानेव पुन 'त्व' 'परेहि' प्रत्यागतो भव ।
अस्मिन् गर्भाशये 'पुमान्' एव 'अय' गर्भे 'जनिष्यते', प्रसूत स
च असौ नाम एतन्नामको भविष्यति,—इत्येवाह मायासे ॥ ७

आमि आमा कदि ए गर्तु नूतने देहे, नूत देहेन आदात्र एहे मा
दरिः । एव कोन कोन एव कोन ददन् रिक्ताम् देहे । राधा किन्तु एकिरे
देभाजन ददन् विवाहा दाना । जेहे देवादिन अदिहोहे अदासते
दारा अना ददन् कदिश्रवणम् आमि ए गर्तु जेहेन नूत अदिहे रिक्ता
कोनदेहे अद्यागमन आर्चना कदि ॥ ९

त्रय मात्नेद मन्न मिद मायु रिद मसृतम् ॥ ८

विषमददा मातुली ८ गुह्य हन् , शरीरमात्र देवता , आतर्भवि जीविन
विद्वान् धोषीयावकाकला विद्वान्मात्रे विनिवीत —नो० २०२, ७, १० ३० ।

‘इयम्’ ‘आद्या’ ईश्वरस्य । केयम् ? इत्याह—‘इदं’
ग्रीह्यवादिकम् एव ‘अन्नम्’ अदनीय मन्त्राकम्, ‘इदम्’ एव
‘आयुः’ आयुर्जनन मन्त्राकम्, ‘इदम्’ एव ‘अमृतम्’ अकाश
मृत्योराक्रमणनिवारक मन्त्राक मेवेति ॥ ८

ईशाहे त्रेयस्त्रय आद्या—एते त्रीणि च अर्च्ये आद्याश्चैव वाद्या, हेदाहे
आद्याश्चैव आर्च्येहि तत्र एव हेदाहे आद्याश्चैव अर्च्येहि तत्र एव हेदाहे
अर्च्येहि ॥ ८

मेधां ते मितावरुणौ मेधां मग्निर्दधातु ते ।
मेधां ते अग्निर्देवा वाधतां पुष्करस्तजौ ॥ ८

अग्निर्दधातु , मितावरुणौ देवता , आतर्जयि चर्चि प्राप्ते वि०—वी० पृ० १, ७, ११

हे मिथो ! ‘मितावरुणौ’ देवौ ‘ते’ ‘मेधां’ पठित-मृत-
धारणशक्तिं ‘वाधताम्’ धारयतां पोषयताश्च ; ‘अग्निः’ अपि
देवः ‘ते’ ‘मेधां’ ‘दधातु’ ; ‘पुष्करस्तजौ’ अग्निर्देवौ अपि
‘ते’ ‘मेधाम्’ ‘वाधताम्’ ॥ ८

एव नवकुराः । मित्र एव यज्ञे देवस्य त्रिंशत् देवता । एतावत् कुरुः
अपि नवकुराः एतावत् देवता गृहे कुरुः , अथवा भानु-चन्द्र-विद्युत्-अदि-
मन्त्रे देवस्य त्रिंशत् देवता गृहे कुरुः ॥ ८

यत्ते सुसीमे हृदयं हित मन्तः प्रजापतौ ।
वेदाहं मन्ये तद् ब्रह्म माहं पौत्रं मुघं नि गाम् ॥ १०

एवदाहोर्वा यमायां यन्त्री देवता ; अग्निर्दधातु , मितावरुणौ वि०—वी० पृ० १, ५, ५ ।

कोऽसि कतमोऽसि ? रूपोऽस्यमृतोऽसि ।

आहस्यत्वं मासं प्रविशासौ ॥ १४

विराट् चतुषदा गायत्रीचन्द आदिनो देवता, नागकरचे दि०—बो० ग० १, ८, ११ ।

हे बालक । त्वं 'कोऽसि' कियामधेयोऽसि ? 'कतमोऽसि' अकालमरणधर्मासि उत पूर्वयुर्भागसि ? न जानासि चेच्छृणु—'एयोऽसि' एतन्नामकं भवसि किञ्च 'यमृतोऽसि' अमरकालमरणधर्मा भवसि । 'यसौ' एतन्नामकः त्वम् 'आह-
स्यत्वं' अहःपते सूर्यस्य संक्रान्तिकालं 'मासं' कारं 'प्रविश' सोरमासानुसरिष्येव तव ययोऽब्दगणनं भवत्विति भावः ॥ १४

(२ बालक) । एकाग्रं किं भावः ? कुत्रि एत ? (अर्थात् अकाल-मृत्याय
नदिक अदश जोषाई) । यदि कदाचित् मर, उदर मुदय कर—एकाग्र एव
भाव, कुत्रि भूतिहृदयेव । विवाकटवत् कृत्वा भावन व्यद्वेष कर अर्थात् एतौ
भावाद्युगादौहे एकाग्र वत्त अ भद्रिगनिक हडिक । १४

स त्वाङ्गे परिददात्वहस्त्वा रात्रौ परिददातु रावि-
स्त्वाङ्गीरावाभ्यां परिददात्वहोरात्रौ त्वार्धमासेभ्यः
परिदत्ता मर्द्धमासास्त्वा मासेभ्यः परिददतु मासा-
स्त्वर्तुभ्यः परिददत्वृतवस्त्वा संवत्सराय परिददतु
संवत्सरस्त्वायुषे षरायै परिददात्वसौ ॥ १५

६

चतुर्विम्, आदिमदेवताकम्, नागकरधमचमेरलेन विनियुज्यते (बो० गदेर) ।

‘મ પૂર્વોક્ત મહાસ્યતિ દેવ ત્વા’ ત્વા ‘મંત્રે’ દિવસાય
‘પરિદદાતુ’ એકાદ્યપરિમિત જીવન પ્રાપયતુ, ‘મહ વ
સ્વકાલેન સર્વદેવ ત્વા’ ત્વા ‘રાત્રે’ સર્વવિનાશ મેવ ‘પરિદ
દાતુ’, ‘રાત્રિ’ ‘ત્વા’ ત્વા ‘મહોરાત્રામ્યા’ ‘પરિદદાતુ’,
‘મહોરાત્રો’ ‘ત્વા’ ત્વા ‘મર્દમામેભ્ય’ પદ્મેભ્ય ‘પરિદદાતુ’,
‘મર્દમાસા’ પદ્મસહ્યા ડલ્ય ત્વા ‘મામેભ્ય’ ‘પરિદદતુ’, ‘માસા’
ત્વા ત્વા ‘મૃતુભ્ય’ ‘પરિદદતુ’, ‘મૃતય’ ‘ત્વા’ ત્વા ‘સમક્ષરાય’
‘પરિદદતુ’, સવક્ષર’ અપિ ‘ત્વા’ ત્વા ‘જરાયૈ ધાયુમે’
‘પરિદદાતુ’ ત્વા જરાનામાયુ પ્રાપયતુ એવ ક્રમેણેતિ ભાવ ।
‘મસો’ ત્યજ્યાઘાદેવજ્ઞાદેતન્નાન્ના પ્રસિદ્ધો ભવસિ ॥ ૧૫

દેવાલક ૧ એકે ત્રિદાગતિ દેવગ, દેવામાત્ર નિરમાત્રુ વુદિત જના દેવામાત્રક
શિવાલાલેત્ર મદે મર્મર્મ કમ્પન, શિવા એ ક ન રા જાઃ ય મ મર્મર્મ કમ્પન
અદેશાજ કેતન એકજિત હેત્રા માગાદેત્ર અર્થાં ૧૫ ના કાલમર દેવ મર્મર્મ
કમ્પન, માગાક મર્મ માગમુદેત્ર દેવ મર્મર્મ કમ્પન, માગમુદેત્ર મર્મર્મ
દેવ મર્મર્મ કમ્પન મર્મર્મ મ મર્મર્મ કાલે દેવ મર્મર્મ કમ્પન । એકેત્ર
ત્રેમ જગત કાલ મર્મર્મ દેવદેવ દેવાલક ત્રિદેવન કમ્પિત વાતુન, —અરા
દેવેત્ર દુર્મ એ માત્ર અનિ ૧ દેવેત્ર ૧ ૧ ૧

મદ્વાદક્રાત્ સપશ્રવસિ હૃદયાદધિજાયસે ।

પ્રાણ તે પ્રાણેન સન્દધામિ જીવ મે યાવદાયુષમ્ ॥ ૧૬

પ્રતદાદીતી તિષ્ઠત્તા મર્મર્મ જાગતિ દેવતા અનુદ્યુષ • વિશેષ પુત્રમૂર્તિભિષ્ઠાપમરે
નિધોય —મો. ય. ૧ ૮ ૧૧ ૫. ૧

દે પુત્ર । ત્વં ‘મે મમ ‘અદ્વાત્-અદ્વાત્’ મદીયસમસાવય-

वात् 'संश्रवसि' संश्रुतोऽसि, किञ्च 'हृदयात्' मदीयात् 'अधि-
जायसे' उत्पद्योऽसि ; अतः 'ते' तव 'प्राप्यं' 'प्रागेन' मदीयेन
पामप्राणविसर्जनेनापि 'सन्ध्यामि' पोषयामि ;—पुनः । 'याव-
दायुष' श्रुत्युक्तां यतवर्ष 'जीव' ॥ १६

୧୧ ମୁଦ୍ର । ତୁମି ଆମାସ ଐତ୍ୟକ ଅସ ହୈତେ ନଃକର ହୈବାହି, ତୁମି
 କରାସ କାନ୍ତସକଳ ଶ୍ରମରେ ସନ । ଅତଏବ କାର୍ଯ୍ୟେ ସୌର ଶ୍ରୀ ବିନୟନେ
 ସୌର ଶ୍ରୀ ମେ ସମୀର । ମୁ । ସାବଧାନ ଆସ ହୈତେ ମାତେ (ଅର୍ଥା- ମତ
 ସର୍ବ) ତାବଦ୍ଦୀବିତ ଥାବ ॥ ୧୭

अद्भुताद्वात् सम्भवति हृदया दधि जायसे ।

वेदो वै पुत्र नामासि स जीव शरदः शतम् ॥१७॥

हे 'पुत्र ।' यत्वं 'अद्वात्-अद्वात्' मदीयात् प्रत्ययवदात्
 'सम्भदसि' समुत्पन्नोऽसि, 'अद्वात्' मदीयात् 'अधिजायसे'
 अधिजातोऽसि ; अतः त्व 'वे' निश्चय 'वेदः' (अर्थभादित्वाप्त-
 त्वर्थोऽसि रूपम्) वेदपाठौ 'नाम' प्रसिद्ध 'असि' भवसि
 लोके (मम वैदिकत्वप्रसिद्धेरिति भावः), 'स' त्व 'अद्वात्-अद्वात्'
 अतः यर्थाणि 'जीव' ॥ १०

ହେ ମୁକ୍ତ । ଦେବେନ୍ଦ୍ର ବସିର ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ସମ୍ମାନରେ ପଞ୍ଜିକୃତ ହୋଇଛି ତୋ ନାମ
 ଇତି ହେଉଛି—ତୁମ ଆବାସ ଘର କହିଲେ ଉତ୍କଳର ହରିବାହ, ଅଥବା ତୁମ
 ଅନ୍ୟ ଏକ ରୋଷାଗାରୀ ହେବା । ପ୍ରାର୍ଥନା କରି—ତୁମ ନିଜ ସଙ୍ଗେ ଯାଏ
 ନୀତି ତତ୍ତ୍ୱ ॥ ୨

* ସେକାଳେ ୩୫୧କାଲି ୧୧ମସିହା ମେଘ ଗଡ଼ି ଚାଲିଲା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହରେକ ।

अग्रमा भव परशुर्भव हिरण्य मस्तृत भव ।

आत्मासि पुत्र सा मृधाः स जीव गरदः शतम् ॥ १८

हे 'पुत्र ।' 'अग्रमा भव' प्रस्तुतवत् दृष्टो भव, 'परशुर्भव' परशुवत् स्वयं मच्छेद्य गव्यूणा क्लृप्तकय भव, 'अस्तृत' यत्रैत रक्षणीय 'हिरण्य' सुवर्णं निव 'भव', त्वम् 'आत्मासि' मस्तृक्तः योऽसि, 'सा मृधा' 'न' मृषीष्ठा, अपितु 'स' त्व 'गरदः शत' शत वर्षाणि 'जीव' ॥ १८

हे भूत ! अष्टादश गव्यं मस्तृक्तं दत्तं, नैवृत्तं मां परशुं क्लृप्तकं । ७ पञ्चमं क्लृप्तकं दत्तं, द्वाविंशति मातृशतं मस्तृक्तं नैवृत्तं (अर्वा २ अ० १०) दत्तं, त्वमिदं आत्मासि योऽसि । सा मृधा, — अक्रीडा मृकं यदेव ना अक्रीडा मृकं मृकं जीवितं धाम १७४

पशूनां त्वा हिद्वारेणाभिजिघ्राम्यसौ ॥ १९ ॥ ५

हिमदादुष्टुप हृत् प्रजापति द्विषता, मूर्धाभिधाणे वि०—गी० पृ० २, ८ ११ । यद्यपीय सक्त (द्विषता) मृधारेर्दंति मृगते पर सक्तविति आनेऽभिधाणी नारपतेन पूमेन, निषृदादित वा लभेतेवेति ध्येयम् । पर मन्त्रावि सर्वं मृगम् ।

'यसौ' एतन्नामक । हे पुत्र । 'त्वा' त्वा त्वदीयं मूर्ध्नामिति यापत् 'पशूनाम्' मवादीनामिव 'हिद्वारेण' आनन्दप्रकाशका-
ज्ज्वालयनिना सुख्यनमूर्ध्वकमिति भाव 'यभिजिघ्रामि' ॥ १९ : ५

इति सामगयीसत्यव्रतसामग्र्यमिविरचिताया

"मन्त्रसञ्जीवनी" नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठखीयो पञ्चमखण्ड ॥ ५

अग्रममोयक, हे भूत ! त्वमिदं योऽसि कृति मस्तृक्तं मां परशुं क्लृप्तकं अष्टादश पञ्चमं क्लृप्तकं दत्तं त्वमिदं आत्मासि योऽसि (पृथमं मृगम्) मृगते निषृदादित मां लभेतेवेति ध्येयम् ॥ ११ : ८

गीतं गीतं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं

मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं मस्तृक्तं

॥ अथ पठ-खण्डः ॥

आय मगात् सविता क्षुरेण ॥ १

पर्वते निगदा यत्नापतिदेवतायाः, यथायथा पूजाकर्तव्यं नापितदर्शने वि०—१,८,१०५०।

हे कुमार । 'सविता' सविद्वस्वरूपः 'अयं' नापितः 'क्षुरेण'
क्षीयवपनास्त्रेण सह, क्षुरं गृहीत्वैति यावत् 'यः' अगात्
आगतः ॥ १

नदिपू-पठन एव नागिष्ठ पूज नरेडां डेनश्चित् दरेडांछ ॥ १

उष्णेन वाय उदक्तेनैधि ॥ २

पूजाकर्तव्यं नापिताभिलक्षणे विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

हे 'वायो' वायुस्वरूप । नापित । 'उष्णेन' 'उदक्तेन'
सह 'एधि' भव ; उष्णोदकं गृहीत्वा पृथीति यावत् ॥ २

११ वीपू-पठन नागिष्ठ । डेःकःपठक नरेडां प्रागभय कः ॥ २

आप उन्दन्तु धीवसे ॥ ३

पूजाकर्तव्यं कर्तव्यकीदने विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

'आप.' जलदेवताः कुमारस्यास्य 'धीवसे' जीवनाय 'उन्दन्तु'
क्षेदयन्तु ; इदं वचनस्नान मिति भावः ॥ ३

जनपदवीडा एवै कृताःपठ मन्त्रक नागिष्ठ कःपठ, एवै कःपठक पठन कृताः
निर्गमकःपठ वीपूकीदने नागिष्ठ कःपठ ॥ ३

विष्णोर्दंष्ट्रोऽसि ॥ ४

पूजाकर्तव्यं पुष्पेयवे विविधोक्त—वी० पृ० १,८,११५० ।

हे श्वर । त्वं 'विष्णो.' देवस्य 'दंष्ट्रोऽसि' बृहदन्तो भवसि । ४

११ कृताःपठक हृदि विष्णुपठनं राज्ञ ररेःछह ॥ ४

ओपघे चायस्वैनम् ॥ ५

पूषावर्मणि दर्मपिष्टुलोपारणे विनिवीतः—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

हे 'ओपघे !' दर्मपिष्टुलोप ! 'एनं' वानकं 'चायस्व'
सुरवासनमयादिति यावत् ॥ ५

८६ दर्मपिष्टुनि । एते शिखरक कुशजागम कव हहेट्टे ववा कव ॥ ८

स्वधिते मैनए हिप्सोः ॥ ६

पूषावर्मणि आदर्शमेवणे विनिवीतः—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

हे 'स्वधिते' सुर ! 'एनं' 'कुमार' 'मा चिंसो' न हिंस्याः ;
अस्य रक्तयिन्दुपातो यथा न स्यादिति भावः ॥ ६

८७ कृत् । एते कुशोत्तरा यशरक एव विष्णुमात्रककर्ता ८७ नो ह ३ ५

येन पूषा बृहस्पते वायोरिन्द्रस्य चायपत् ।
तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवातवे
जीवनाय दीर्घायुष्टाय वर्चसे ॥ ७

प्रभापति, देवता ; भूरिमासापविन्दः ; पूषावर्मणि वीर्ये वि—गी० ४८ १, ८, ११ ५० ।

'येन' यद्विधेन 'ब्रह्मणा' अस्त्रेण 'पूषा' देवः, 'बृहस्पतेः'
देवस्य, 'वायोः' देवस्य 'व' अपि 'इन्द्रस्य' देवस्य 'आयपत्'
मपनं कृतवान्, केशाना मिति ; 'तेन' तद्विधेनेन अस्त्रेण
सुरेण 'ते' तव 'जीवातवे' 'जीवनाय' 'दीर्घायुष्टाय' नोरोग-
वद्वायुर्जाभाय 'वर्चसे' तेजोबिम्बवार्धश्च 'वपामि' मिरस्यान्
केशानिति यावत् ॥ ७

পূৰ্বা মেঘত, ঘেৰণ অস্ত্রে কুহাশ্চিহ্ন, বায়ুৰ এবং চৈত্ৰেৰ কেণ বশম
কহিগাছেন,—লৈখণ পূৰ অস্ত্ৰেট তোমাৰ মন্তকস্থ কেশম—হৰ বগন
বহিবেহি,—এট কান্ধেৰ হলে ভূমি নীৰোগ দীৰ্ঘায় ও তেজস্বী হইবা ॥

चत्रायुषं असदग्नेः

कश्यपस्य व्रतयुग

ममस्त्वस्य चायम् ।

यद्देवानां चाश्रयः

तत्तु अस्तु वायुपम ॥ ८

प्रादुर्भास्य चण्डिका चण्डिका , श्री विष्णु , अष्टाशक्तिस्तोत्रे वि०—श्री० २२, २, ११ ।

त्रयाणां त्रिविधाना मायुषो बाल्यादीना मवस्थानां समा-
 हारः त्रयायुषम् । 'जनदग्ने' यत् 'त्रयायुष', 'काश्यपस्य' यत्
 'त्रयायुष', 'धर्मशस्य' यत् 'त्रयायुष', एव मन्त्रेषा नमि
 'देवानां' यत् 'त्रयायुषम्' आसीदिति गेयः, 'तत्' 'त्रयायुष' 'ते'
 तय 'अस्तु' भवतु हे बालक । इति ॥ ८

যে অবস্থাত্তর জমদগ্নিই হইয়াছিল, যে অবস্থাত্তর তপ্যণের হইয়াছিল, ও যে অবস্থাত্তর অগ্ন্যেতঃ—এবং অন্যান্য দীর্ঘজীবী দেবদেবেও যে অবস্থাত্তর হইয়াছিল, সেই অবস্থাত্তর চোমারও হউক অর্থাৎ দুখিত উদ্যানের মায় দীর্ঘ জীবন লাভ কর। ৮

अग्ने व्रतपते वृतं पृथिव्यामि तत्ते प्रव्रवीमि तच्छक्यं
तेनर्ध्यास मिद् मह मन्त्रतात् सत्य भयैमि स्वाहा ॥६॥

पनदरय पय निगदा , अग्रिदासुर्गैयद्वयमायदैवताका , पयनयमे यम्य
होमि दिविशोम ~नो० म० ३१-१९८०।

‘व्रतपते’ ब्रह्मचर्यादिव्रतस्याधिपते । हे ‘अग्ने’ ‘व्रत’
ब्रह्मचर्ये ‘चरिष्यामि’ आचरिष्यामि, ‘तत्’ तदर्थं ‘ते’ तप
समीपे ‘व्रतवीमि’ कथयामि, अनुपदवक्ष्यमाणं प्रार्थनावचन
मिति यावत् ;—‘तत्’ ‘शक्त्यं’ चरितुमिति किञ्च ‘तेन’
तत्फलमेव ज्ञेयासं वेदाध्ययनात्मसिद्धियुक्तो भवेद्यम् । एवमा-
श्रायुक्त, ‘अहम्’ ‘अमृतात्’ असत्त्वादेव जगत, ‘सत्त्वम्’ सत्यं ब्रह्म,
तन्नापकम् ‘इदं’ ब्रह्मचर्यव्रतम् ‘उपेमि’ उपमंश्यामि : ८

ব্রহ্মচর্য্য প্রভৃতি ব্রতের অধিকাংশক হে অৰ্হে। আমি এই ব্রহ্মচর্য্য ব্রত আচ-
 রণ করিব সেটাহেতু তোমাঙ্গ সমীপে প্রার্থনা করিতেছি,—শ্রোয়াৎ প্রসাদে
 যেন উহা তুমির্জায করিতে পারি। এই ব্রতের ফলে যেন বেদাধ্যয়ন বিষয়ে
 শিকি লাভ কথিতে পারি।—এই আশা করিয়া আমি অন্ত্যরূপ সংসার
 চষ্টেইই সত্যব্রতম প্রদর প্রাপক এই ব্রহ্মচর্য্য ব্রত অব্যবহন করিতেছি। ১

षायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रब्रवीमि तच्छ्रेयं
तेनर्थास मिदं महं मन्त्रतात सत्यं मुपैमि स्वाहा ॥१०॥

‘व्रतघ्ने’ हे ‘वायो’ । ततः पूर्ववत् । १०

ব্রহ্মচর্য্য এতৃষ্ণা তপসে অধিনাত্রক হে বাগো । উচ্চাণি পূৰ্ণ৷৭৭ । ১০

सूर्यं व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रब्रवीमि तच्छुक्वीयं
तेनर्ध्यास मिद् मह भनृतात् सत्य मुपैमि स्वाहा ॥११॥

દ્રવપતે' જે 'સૂર્ય' । તત્ પૂર્વવત્ ॥ ૧૧

ଅକ୍ଷରଣୀ ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବେ ଯେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ୟାପୀ ॥ ୧ ॥

कर्तुं 'प्र धुयीतन' ब्रह्मचर्ये प्रयुङ्क्षु । वयस 'परिष्टाः'
विघ्ननिवारकाः सन्तः 'मन्त्ररिमहि' उपचरेम अध्यापनादिभि-
रेन मित्वेव ; तथाच 'अय' वास्तक. 'स्वस्ति' कल्याण 'परंतात'
अपभुनक्तु ॥ १४

हे यद्ये । ब्रह्मचर्यादिकं अयुक्त एव वास्तकं गदितं आचार्यो लम्बित
आमराः कोमार उपागमाः कुरित्तेह, कुरिं एव वास्तकं उपगुह्य
महता करिष्यामि अय एव यत्नं निपूयुक्तं ; आमरा एव एव वास्तकं
विप्रसदात्क आकिः) अमरागमादिह दारुणविद्या कुरित्ते पात्रिः । यद्ये ए
वाग ॥ ३३ दिन कला उपागमाः कुरित्ते ॥ ३३

अग्निष्टे हस्त मयहीत् सविता हस्त मयहीत् ।

अर्यमा हस्त मयहीन्मिवस्त्व मसि कर्मणा ॥ १५

(अग्निराचार्यस्तव)

हे वास्तक । 'अग्निः' देवः 'ते' तव 'हस्तम्' 'अग्रहीत्'
ग्रहीतवान्, त्यद्वक्ष्यामि पूर्वमेवेति भावः । तथा 'सविता' देवः
'हस्तम्' ते 'अग्रहीत्' । तथैव 'अर्यमा' देवव 'हस्तम्' ते 'अग्र-
हीत्' । वास्तक । 'त्व' 'कर्मणा' अहिंसादिव्यवहारेण 'मिवः'
मर्त्येण मिवभूतः 'अग्नि' भव । 'तव' 'आचार्यः' वेदोपदेशको
ऽयं महम् 'अग्निः' देवः इति जानीहि ; मा भवितुस्त्य सर्व-
गच्छेति भावः ॥ १५

हे वास्तक । अग्नि देवता, ऐहिकपूर्वकं बोधोद्देशः ॥ १५ कर्मणाह्न
अर्यमा कोमार ब्रह्मचर्यं कोमार यत्नं विद्याह्न, अग्नि देवता

যোমার হস্ত গ্রহণ করিয়াছেন, সর্বাঙ্গা দেবতাও যোমার হস্ত গ্রহণ করিয়াছেন। তুমি কার্যকর সকলেরই হস্ত হস্ত। এই অগ্নিই যোমার প্রকৃত আত্মা ॥ ১৪

ब्रह्मचर्यं माणा सुप मर नयस्व ॥१६॥

निम्नोक्त महापुरुषाणां देवता सागरकथायामे विनिर्णीत — यो. ४८. १, २, ३, ४ ।

हे आचार्य ! अहम् 'ब्रह्मचर्यम्' व्रतम् 'आगाम्' उपागमन,
अथ 'मा' माम् 'उपनयन' आर्चिसमीपं प्राप्य ॥ १६

ହେ ଓଡ଼ିଆ ! ଆମି ନିମ୍ନାନ୍ତରାତ୍ମକ ଶ୍ରମ ଗ୍ରହଣ କରିବା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆମି
ଆମାତ୍ମକ ଉପକରଣ (ଆମ ଗଣିତେ ସମୟ) ସମ୍ବନ୍ଧ ୧୭

को नामासि ? असौ नामासि ॥१७

अभिषेकता, यजु, आचार्यव्रतपारिवीर्यनप्रतिपत्तने दि०—बौ० य० २, १०, ११ ।

हे कुमार ! 'क नाम' शिव्यामधेय त्वम् 'अक्षि' भवसि ।
 च गुरो ! अह 'असौ नाम' एतन्नामक 'अक्षि' भवामि । १७

ହେ କୁସାହ ! ଜ୍ୟୋତୀର ନାମ କି ?—ହେ ଶୁଭୋ ! ଆସାନ୍ତି ଏହି ମାସ । ୨୨

देवस्य ते सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां

पूषो हस्ताभ्या ए हस्तं गृह्णात्यसौ ॥ १८

अप्रिद्वगा, हनु आचार्यन साधनरूपाधिपदये विनियोग — श्री० पृ० ११५, ११६

‘असौ’ हे अमुकदेवगर्भन् । ‘ते’ तव ‘हस्त’ ‘सवितु-
देवस्य’ ‘प्रसवे’ अनुष्ठाने सति ‘अश्विनोः’ देवयोः ‘वाहभ्यां’,
‘पूणः’ पुण्यदेवस्य च ‘हस्ताभ्याम्’ ‘अर्घं’ ‘यज्जामि’ ॥ १८

०

हे अमुक देवगर्भन् ! अग्नि, अश्विना देवताः अहिष्वात्राग्न्यादेः अग्नि-
नामिक देवसंज्ञित गोवाह्या, गूर्वा देवताः इन्द्रचन्द्रव चीना कोवात्र इष्ट अर्घ्य
कजिदेहि ॥ १८

०

सूर्यस्याहत मन्वावर्त्तस्वासौ ॥ १९

हर्षा देवता, यशु, माचवकावर्त्तने विनियोग — बी० म० १, १०, १७ ५० ।

‘असौ’ अमुकदेवगर्भन् । त्वं ‘सूर्यस्य’ ‘आहतम्’ प्रदक्षिणं
यथा स्यात् तथा ‘अतु’ सख्य ‘मा’ आभिसुर्येन ‘वर्त्तय’ ॥ १९

हे अमुक देवगर्भन् ! कृपि, एहे आहत वृद्धि आदेन, यमकः,—
गूर्वाके अर्घ्यणि कजिदेहि ॥ १९

प्राणानां यन्धि रसि मा विस्रसोऽन्तक इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २०

असौ देवता, यशु, माचवकावर्त्तने विनियोग — बी० म० १, १०, १८ ५० ।

हे ‘अन्तक !’ जीवनान्तकारिन् वीर्याधिपदेव ! त्वं
‘प्राणानां’ जीवितानां ‘यन्धि’ बन्धनो, तद्रूप ‘रसि’ भवसि;

‘इदं’ बालकशरीरं ‘मा विस्त्रस’ मा अघ पीपत । अन्तक ।
‘ते’ तुभ्यं ‘अमुम्’ अमुकदेवशर्माणम् ‘परि’ सर्वतः ‘ददामि’ ,
त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २०

दे। रोपाविच्छेदः । इति व्या। बाहू अङ्गुलि बाहू मध्यस्थे अङ्गि
अङ्गुलि हस्तेषु, — एते बालकस्य अङ्गुलिके अङ्गुलिनिष्ठे अङ्गुलि नां ; अङ्गुलि ।
अङ्गुलिनाम् एते बाहूकले गर्भस्थिताम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनिष्ठे ॥ २०

अङ्गुलि इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २१

बाहूद्वयम्, अङ्गुलि, मातृवक्त्रमङ्गुलिनाम् विनिश्चित — यी० अ० १.१.१२ सू० ।

हे ‘अङ्गुलि’ अङ्गुलि । अङ्गुलि । (पाकाग्राधित्वात्देव ।)
‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’ सर्वतः
‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २१

दे। अङ्गुलि । (पाकाग्राधित्वात्देव ।) अङ्गुलिनाम् एते बालकस्य
अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनिष्ठे ॥ २१

अङ्गुलि इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २२

अङ्गुलिद्वयम्, अङ्गुलि, मातृवक्त्रमङ्गुलिनाम् विनिश्चित — यी० अ० १.१.१२ सू० ।

हे ‘अङ्गुलि’ अङ्गुलि । अङ्गुलि । (अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् ।)
‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’
सर्वतः ‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २२

दे। अङ्गुलि । (अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् ।) अङ्गुलिनाम् एते बालकस्य
अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनाम् अङ्गुलिनिष्ठे ॥ २२

प्रजापतये त्वा परिददाम्यसौ ॥ २३

प्रजापतिदेवता, यजु, मातृवक्त्राभाश्रयमेव विनियोग — गी० अ० १, १०, २१ अ० ।

‘असौ’ देवशर्मन् । ‘त्वा’ त्वा ‘प्रजापतये’ यजुर्दधिष्ठातृदेवाय ‘परिददामि’, सर्वथैव प्रजापतिशरणायपन्न करोमीति यावत् ॥ २३

हे यजुः देवशर्मन् । त्वामाह्वयं कर्त्तुं यथाह्वयं शिवायति त्वेव हविः प्रेषयिष्यामि ।
गण्डर्वः कर्त्तुं हि ॥ २३

देवाय त्वा सवित्रे परिददाम्यसौ ॥ २४

सविता देवता, यजु, मातृवक्त्राभाश्रयमेव विनियोग — गी० अ० १, १०, २२ अ० ।

‘असौ’ देवशर्मन् । ‘त्वा’ त्वा ‘सवित्रे’ सर्वविधप्रसन्नकार्यनि-
र्वाहयित्वा हवाम्नाधिष्ठाने ‘देवाय’ ‘परिददामि’, सर्वथैव सवित्र-
शरणायपन्न करोमीति यावत् ॥ २४

हे यजुः देवशर्मन् । त्वामाह्वयं कर्त्तुं यथाह्वयं शिवायति त्वेव हविः प्रेषयिष्यामि ।
गण्डर्वः कर्त्तुं हि ॥ २४

ब्रह्माचार्यस्यसौ ॥ २५

समिध माधेक्षपोशान कर्म कुत

मा दिवा स्वाप्सीः ॥ २६

यज्ञनिगदीमाधनकी देवता, मातृवक्त्राभाश्रयमेव विनियोग — गी० अ० १, १०, २३ अ० ।

‘असी’ देवशर्मन् । अद्य प्रमृति त्वं खलु ‘ब्रह्मचारी’ ‘अधि’
भवसि—इति जानीहीति प्रेषणम् । हे आयुषन् । ‘समिधम्’
समित्काष्ठम् ‘आधेहि’ आनीय धारय अग्नाविति शेषः ;
प्रत्यहं सायंप्रातरिति विवेकः । (अथ.) उद्दकानि ‘अग्रान’
पिब ; आचमनादिना शरीरशौचं यथाप्रयोजनं यद्योपदेयञ्च
व्यवहरेति भावः । ‘कर्म’ अध्ययनादि ‘कुरु’ नित्य मिति ।
‘दिवा’ अह्नि ‘मा स्वासोः’ स्वापं मा कार्षीः ॥ २१, २६

हे आयुषन् देवशर्मन् । अद्य मया हठेकते कुमि उद्योगी रह्यतेह—ते
कुमि नदन्त इति । हे आयुषन् । अग्निं नारायणं आरुः कुमि अग्निं नमि
लोकल कश्चित् अर्थात् भिक्षां शोभं कश्चित् । गच्छ आठवन कश्चित्
छति व निश्चित । अद्यावन्नामि कार्ये अग्रन्तु । इति वाकिञ्च अर्थात् पुनः कान् कान्
कश्चित् ना । कानि निवले निश्चित रह्यते ना ॥ २१, २७

द्वयं दुरुक्तात्परिबाधमाना
वर्षा पवित्रं पुनती म आगात् ।
प्राणापानाभ्यां बल माहरन्ती
स्वसा देवी सुभगा मेखलेयम् ॥ २७

मेखला देवता, विष्णु धरः ; मेखलापरिधाने विविधीय—मो० २७ १, १०, २७ ।

‘द्वयं’ ‘मेखला’ ‘दुरुक्तात्’, वात्यनामदुरपवादवचनात्
‘परिबाधमाना’ अपसारयन्ती, ‘पवित्रं’ विशुद्धं ‘वर्षा’ ब्राह्म
णाख्यं ‘पुनती’ सस्फुर्पती सती ‘मे’ ममात्मिके ‘आ आगात्’

आगतवती; 'इयं' मेखला 'देवी', 'प्राणापानाभ्यां' शरीरेषु
जर्द्धाधस्थिताभ्यां वायुभ्यां 'वलम्' 'आहरन्ती' सम्पादयन्ती,
'सुभगा' सौभाग्यवती 'स्रसा' भगिनी इव भवति ॥ २०

आताम्रणे इत्यनेनैव वायुवर्णनम् । एते (२४) ला, नाविक विमर्शलोत्पन्न
आमांशक मन्दूक चरुच चाश्व मिमिकटे आश्वयन करिवाहने । एते (२४) ला
(२४) ला । ७ अश्वीन नामक चरुच इव उद्भाटाकागद वायुवर्णन मादाया इव
आश्वयन चरुच कलायो उगिनीय न्याय उगिनीय इत्येतावन्म ॥ २१

ऋतस्य गोप्त्री तैपसः परस्वी
घ्नती रजः सहमाना चरातीः ।
सा मा समन्त मभि पर्येहि भद्रे
धर्त्तारस्ते मेखले मा रिपाम ॥ २८

मेखला देवता, भूरिक विष्टुष्ट, मेखलापरिधानि वि—की० म० २, १०, १० ।

हे 'मेखले !' त्वं 'ऋतस्य' ब्रह्मचर्यसप्तपथस्य सत्यस्य कर्मणः
'गोप्त्री' रक्षित्री अस्मि; 'तपसः' वेदाध्ययनस्य 'परस्वी' स-
र्वस्वभूता अस्मि । 'रजः' एकं ब्रह्मचर्यविघ्नकारि रेतःपतनघौजं
'घ्नती' विनाशयन्ती 'चरातीः' क्रोधादीन् शत्रून् 'सहमाना'
अभिभवन्ती, 'सा' त्वं 'समन्त' समन्तात् 'मा' माम् 'अभि'
सत्य 'पर्येहि' आगच्छ । हे 'भद्रे' कन्यायि । मेखले ! 'ते' तव
'धर्त्तार' धारणकारिण इव 'मा रिपाम' केनापि कामाद्यन्य-
तमेनापि रिपुणा न हिसिष्य ॥ २८

हे मेखले । इयं उद्भाटाकागद मादाया इव उद्भाटाकागद मादाया इव, देवा-
श्वयन चरुच कलायो अश्वीन उगिनीय इत्येतावन्म, उद्भाटाकागद मादाया इत्येतावन्म

उत्तराणां निरन्तरं निरन्तरं विनाम एवम् । उक्तं विनाम निरन्तरं निरन्तरं
निरन्तरं, — नरिन्तरं । एवम् विनाम निरन्तरं निरन्तरं । एवम् विनाम निरन्तरं
निरन्तरं । एवम् विनाम निरन्तरं निरन्तरं । एवम् विनाम निरन्तरं निरन्तरं ।

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ २६

सवितुर्वरेण्यं, सवितुर्वरेण्यं, सवितुर्वरेण्यं, सवितुर्वरेण्यं — योऽयं १, १, १, १, १, १ ।

‘तत्’ तस्य ‘सवितुः’ जगत्सवितुः ‘देवस्य’ सर्वेषां धीत-
मानस्य ‘वरेण्यं’ वरणीयं ‘भर्गो’ भर्गो तेजः ‘धीमहि’ ध्यायामः
चित्तायाम् । कस्य इत्याह — ‘य’ देवः ‘न’ अस्माकं ‘धियोः’ वृद्धीः

‘प्रचोदयात्’ प्रकटं यथा स्यात् तथा चोदयति प्रेरयति ॥ २६

एते उक्तं धीमहि, धीमहि (ध्यायाम) यथा (यथा कर्तुं धीमहि)
धियोः (धियोः) धीमहि । धीमहि धीमहि । धीमहि धीमहि । धीमहि धीमहि ।

भूर्भुवःस्वरोम् ॥ २७

भूर्भुवःस्वरोम् । भूर्भुवःस्वरोम् । भूर्भुवःस्वरोम् । भूर्भुवःस्वरोम् । भूर्भुवःस्वरोम् ।

‘भू’ भूमीकः, ‘भुवः’ अन्तरीक्षलीकः, ‘स्वः’ द्युलीकः, —
इति मान् त्रीन् लोकान् परिव्याप्य ‘धोम्’ अवनम्यमानान्, पूज्यं,
आत्मा सदेव राजते ॥ २७

एते उक्तं, एते उक्तं (अन्तरीक्ष) लोकः, एते उक्तं (आत्मा) लोकः,
एते उक्तं धीमहि, धीमहि (ध्यायाम) धीमहि धीमहि धीमहि धीमहि धीमहि धीमहि

सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वए सुश्रवः सुश्रवाः ।
देवेष्वेव महए सुश्रवः सुश्रवा ब्राह्मणेषु भूयासम् ॥३१

एषो दीवता, विराट्पङ्क्तिर्ह्यस्य ; सुश्रवस इत्यवश्यं विनिर्दिष्ट — गी० अ० १०, १० ४१

हे, 'सुश्रवः' सुष्ठु श्रवो यमः यस्य तथाविधः ! दण्ड ! 'मा'
मां 'सुश्रवसं' 'कुरु' । हे 'सुश्रवः' ! त्वं यथा 'देवेषु' दीप्य-
मानेषु पदार्थसमूहेषु 'सुश्रवः' सुखित्वात्, हे 'सुश्रवः' !
'एव' 'महम्' अपि 'ब्राह्मणेषु' 'सुश्रवाः' 'भूयासम्' ॥ ३१

८६ श्रुतिपाठ म० । आमाटक श्रुतिपाठ कः । ८६ श्रुतिपाठ ! सोनामान
पनार्थमप्यत्र भक्त्यः श्रुति पाठन श्रुतिपाठ, ८६ श्रुतिपाठ ! अपिह एव
ल क० ग० म० । अत्रैकं श्रुतिपाठ दृष्टे । ७१

अग्नये समिध माहायं बृहते जातवेदसे ।
यथा त्व मग्ने समिधा समिधस्यैव मह
मायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभि-
र्ब्रह्मवर्चसेन धनेनान्नाद्येन समेधिषीय (स्वाहा) ॥३२

अग्निदेवता, अग्निहोत्र, सामन्तौ समित्पक्षे विनिर्दिष्ट — गी० अ० १०, १० ४१ ।

'बृहते' महते 'जातवेदसे' जातप्रज्ञाय 'अग्नये' 'समिधम्'
'माहायम्' माहृतवानहम् । हे 'अग्ने' ! 'त्वं' 'यथा' 'समिधा'
अनया 'समिधसि', 'एव' 'महम्' 'मायुषा', 'मेधया', 'वर्चसा'
तेजसा, 'प्रजया' पुत्रादिसन्तानेन, 'पशुभिः' गवादिभिः 'ब्रह्म-

॥ पञ्च सप्तमः खण्डः ॥

ये आसन्नतरङ्गयः प्रविष्टा
गोह्य उपगोह्यो मरुको मनोहाः ।
खलो विरुजस्तनूदूयि-
रिन्द्रियहा अति तांत्सृजामि ॥ १

आपोदेवता , भूरिक् पञ्चिखण्ड , उपापदानजन्तुमन्त्रये वि०—गी० १, ४, १४ ।

‘अणु, अन्त’ एतदुदकमध्ये ‘गोह्यः’ १, ‘उपगोह्यः’ २
‘मरुकः’ ३, ‘मनोहा’ ४, ‘खलः’ ५, ‘विरुजः’ ६, ‘तनूदूयि’ ७,
‘इन्द्रियहाः’ ८, इति ‘ये’ अष्टविधा, ‘अन्तर’ शरीरनष्टकारिणः
तेजसः ‘प्रविष्टाः’ स्थिताः ; ‘ताम्’ अग्नीन् ‘अतिसृजामि’
अतिमयेन वर्जयामि , मन्त्रप्रत्यया, उपापदानेन, औपधप्रक्षेपादि-
भिरेति यावत् ॥ १

एते जलस्य द्रव्यं ये (वायुः) । तेनानि १, मन्त्रः, मन्त्रादिः, यन्त्रः,
रिक्तः, एतदूयि १, इन्द्रियहा २—नामक अदीर्घानिकावन् कहे अन्तः कति
वाक्यैः १२ मन्त्रादिकं अपि विद्विक्तं कटिखण्डि ॥ १

यदपां घोरं यदपां क्रूरं

• यदपां मशान्त मति तत्सृजामि ॥ २

आपोदेवता , निपुणद्वयगो वायुपौखण्ड , तथैव वि०—गी० २, ४, १४ ।

किञ्च 'भषाम्' सदृशानां 'यत्' 'धीर', 'भषां' 'यत्'
'कूरं' ; 'भषां' 'यत्' 'भषान्तम्' ;—इत्येतद्दोषवयं विद्यते प्रायः,
'तत्' अपि 'अति सृजामि' अतिशयेन वर्जयामि ॥ २

कटगत चेति नामक एव चेति, कूर नामक एव चेति, अनाद्य नामक एव
चेति,—ठादाद्य दिव्यरु कश्चित्छि ॥ २

यो रोचनस्तु मिह गृह्णामि ।

तेनाह मा भमिषिष्यामि ॥ ३

आरोपिता , निबृहत्सुमतीशब्द , अनाद्यनामित्ये दि०—दी० ४४ ३, ४, १६ ।

'यः' अग्निः 'रोचनः' शरीरहीनिकरः, 'इह' जले 'तम्'
एव 'गृह्णामि' ; अनन्तरञ्च 'अहम्' ब्रह्मचारी 'तेन' जलेन
'माम्' आत्मनम् 'अभिषिष्यामि' ॥ ३

एव अपि, अनाद्यनामित्ये दि०—ठादाद्य दिव्यरु कश्चित्छि ॥ ३
आदि ठादाद्य दिव्यरु कश्चित्छि ॥ ३

यशसे तेजसे ब्रह्मवर्चसाय बलायेन्द्रियाय ।

वीर्यायान्नाद्याय रायस्पोषाय त्विष्या अपचित् ॥ ४

आरोपिता ; निबृहत्सुमतीशब्द , अनाद्यनामित्ये दि०—दी० ४४ ३, ४, १६ ।

किमर्थमित्वाचष्टे—'यशसे' 'तेजसे' 'ब्रह्मवर्चसाय',
'बलाय' 'इन्द्रियाय', 'वीर्याय', 'अनाद्याय' अनादिनामाय,

‘रायस्त्रीषाव’ घनस्य पोषणाय ‘त्वित्थै’ त्वित्थे कान्त्यै, ‘अपचित्थै’
अपचित्तिर्निष्कृतिर्भाघइत्यनर्थात्तरम्, तस्यै अम्बनी यशपादि
लाभायेति कृतितम् ॥ ४

ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
 ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ
 ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

येन स्त्रिय मङ्गणुतं तेनापा नृपतः सुराम् ।
येनात्मानमपिञ्चत येनेमां पृथिवीं महीम् ।
यद्दान्तदग्निना यश-
स्तेन मा मभिपिञ्चतम् ॥ ५

कविनी हंसो चक्रवर्तिकापहकिञ्चन सनादनश्रितिके दि०—श्री० अ० १४, १८

इ 'अग्निर्गो' देवो । युवा येन' सामर्थ्येन 'स्त्रिय' स्त्रीजाति।
 'बलशुतम्' भोग्यत्वेन निरूपितवन्तो,— येन' सामर्थ्येन 'अपरा
 अप सुराम्' 'वृषतम्' शमितवन्तो, अप सुरात्वेन भोग्यान्
 कृतवन्तो,— येन' सामर्थ्येन 'अद्यान्' देवनां भोग्यान् कृत
 वन्तो,— किमधिकम्, येन' सामर्थ्येन 'इमा' 'महीं' मङ्गलौ सुवि
 पुसा 'पृथिवी' समस्तामेव 'अग्नि अग्निष्ठतम्' तर्पितवन्तो, 'नो
 शुक्लो तादृश यत्' सामर्थ्यम् 'तत् यश' यशस्कर मिति
 यावत् । 'तम' तादृशमेव सामर्थ्येन 'मान् अग्निधिष्ठतम्'
 मय मभिषिक्त कुरुतम् ॥ ५ ॥

৫৫ অধিনায়ক দেবদত্ত । তোমরা যে সময়ের যৌজাভিত্তিক পুণ্য কাঙ্ক্ষা
তোমরা নবিতাধার ,—যে সময়ের ফলশ্রুতি সূত্রাঙ্কণে পরিণত করত তোমরা
কামিনীনাং ;—স সময়ের, বিশেষকরক গোপক (পানী) প্রণে যমুনোত্তর
তোমরা নবিতাধার ,—অধিক কি, এহে সুবিশুদ্ধ কৃষ্ণজলময়তদে যে সময়ের
পরিচুত করিতহ ,—তোমাদেরই নেদে যমুনোত্তর সময়ের অমৃততদে আনাকে
গেদেজন যমুনোত্তর সময়ের আনাম কর ॥ ৫

উদ্যন্ ভ্রাজ্জমৃষ্টিমিরিন্দ্রো

মরুত্তিরস্থাত্মাতর্যাসিমিরস্থাত্ ।

দৃশমনিরসি দৃশসনি

মা কুর্বা ত্বা যিযাম্যা মা যিগ ॥ ৬

৫৬ দাদাধীনী অমৃত মাহিত্যে দেবতা, পক্ষিচন্দ , সমাবহিত্য আদিমোপস্থান
কিনীদীপ —গী. গী. ৬, ৮, ২০ সূ. ১

‘বৃদ্ধঃ’ (ইহি পরমেস্বর্যে তেজোরূপাদিপরমৈশ্বর্যযোগাদি-
ত্বোপীন্দ্র উচ্চতে) আদিত্য: ‘উদ্যন্’ সন্ ‘ভ্রাজ্জমৃষ্টিমিঃ’
দ্রোমহৃষ্টিমি ‘মরুত্তিঃ’ নিরসি: সহ ‘মস্থাত্’ ; কিং ‘মাত-
র্যাসিমিঃ’ মাতরাসমীকৃতি: অন্যান্যৈষ দেবৈ: সহ ‘মস্থাত্’ ।
ত্ব ‘দৃশসনিঃ’ দৃশানা সনি: সমাজনীয়: ‘অসি’ মরুত্তি, ‘মা’
মানপি তথৈব ‘দৃশসনিঃ’ দৃশজনানানা মজনীষ ‘কুর্’ ; অহম্
‘ত্বা’ ত্বাম্ ‘আযিযামি’ উপমচ্ছামি অর্থিত্বেন ; ত্বম্ ‘মা’
মাম্ ‘আযিগ’ ফলদাত্বেনেতি ভাষ ॥ ৬

৫৭ আদিত্য) সূরি মৌখ্যে ক্রিয়গুণেঃ নহিৎ এবং লৌকিকভৌকী
অন্যান্য দেবগণেরও নহিৎ, উদ্ভিত হইত দেবীপায়ান ইতিহাস। সূরি যেরূপ

पुनरपि नृपती, आमादेकं नेहेकं पुनरपि नृपती कः । आमा दाहक
कले दामात्र निरुद्धे डेगदित इहेवाहि; कुमि माहृकले आमात्र निरुद्धे
डेगदित इहे ॥ ७

उद्यन् भाजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्थात्सान्तपनेभिरस्थात्
शतसनिरसि शतसनि
कुर्वा त्वा विशाम्या मा विण ॥ ७

इन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'त्वं' 'शतसनिः' शतानां सनिः
सम्भजनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तथैव 'शतसनि'
शतजनानां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च पूर्ववत् ॥ ७

। देवादिना । डेगादि नृपती । कुमि देवकं नृप नृप उदरं नृप-
नी, आमादेकं नेहेकं नृप नृप वप्रेत्र नृपनी कः । आमा दाहक
देगादि नृपती ॥ ७

उद्यन् भाजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्थात्सायंयावभिरस्थात् ।
सहस्रसनिरसि सहस्रसनि
मा कुर्वा त्वा विशाम्या मा विण ॥ ८

पुनरिन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'सहस्रसनिः' सहस्राणां वहु-
नां सनिः सम्भजनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तथैव
'सहस्रसनि' वहुनां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च
पूर्ववत् ॥ ८

६६ आदिष्ठः । हेडादि पूर्ववत् । त्वमि एवमग मरुत मरुत एवेन
पूजनीय, आमाट् ७ ७ हेडादि मरुत मरुत एवेन पूजनीय कः । आमि गीठक
हेडादिष्ठ पूर्ववत् ६७

चक्षुरसि चक्षुः मस्यैव मे पाप्मानं जहि ।

सौमस्त्वा राजावतु नमस्तेभ्यः मा मा हिंसीः ॥ ६

तृतीय देवता, निचुदुदुप् हन्त ; उमावर्तितस त्र्यम्बकस्तुति वि०—गी० म० १, ४, २१ ।

हे सूर्य । त्वं 'चक्षुः' जगतां चक्षुर्भूतः 'असि' भवसि,
किञ्च 'चक्षुः' प्रकाशवीजम् अपि त्व मेवासि । 'मे' मम 'पापा-
नम्' 'पपजहि' नाशय । 'राजा' हेदीप्यमानः 'सौमः' चन्द्रः
'त्वा' त्वाम् 'चक्षुः' चक्षुः ; स्वकीयसुखां प्राप्तयित्वेति भावः । 'न'
तुभ्य 'नमः' 'चक्षुः' ; 'मा' मां 'मा हिंसीः' मा विनश्यः ॥ ६

६६ पूर्वा । इति जगदन्तः उच्छ्रयजगद्दहेतव्य एवम् उच्छ्रय नष्टिप्रकारेण
बीजम् त्वमिहे, आमात्र भाग नष्ट कः । हेदीप्यमान उच्छ्रय वेदका, त्र्यम्बक
श्रीर शूरा नाम कदाहिनां वृक्षां कल्पम् । त्र्यम्बक मरुतान् ; केषु एवम्
आमाट् नष्टे कश्चित् वा पाट् ॥ ७

उदुत्तमं वरुण पाश मस्य-

दवाधमं वि मध्यमए अघाय ।

अघादित्य व्रते वयन्तवा-

नागसो अदितये स्वाहा ॥ १

मरुतो देवता, निचुप् हन्त, मध्यमानुचने विविमीय — गी० म० १, ४, २१ दृ० ।

हे 'वद' । 'वद' शब्दात् 'वद' शब्दात् 'उत्तम' उत्तमाङ्गे कण्ठादौ स्थित पाथम् 'उत्' शब्दात् ऊर्ध्वत एव शिथिलीकृत, 'मध्य' मध्यमाङ्गे कण्ठादौ च स्थित पाथम् 'वि' शब्दात्, विशेषण शिथिलीकृत, 'मध्यमम्' मध्यमाङ्गे कण्ठादौ च स्थितम् 'भव' शब्दात्, नीचत एव शिथिलीकृत । किञ्च हे 'वादित्य' यदि ते अष्टपञ्चाशत् । 'मध्य' अन्तर पाथमुक्ता सन्त 'वय' 'तव' 'व्रते' कर्मणि 'अनागत' निरपराधिनः यथा 'स्वाम' तदा कृत । किमर्थमिच्छाह—'यदित्ये' अष्टपञ्चाशत्समाधाय ॥ १० ॥

ए वद ॥ १० ॥ । आमाः केवलात् ऊर्ध्वमिदं अवहित गान, निविन नमिदा केवलात् ईदंकेहे वनादेशा वाच, यथायात् कसेवनाविदं हिउ गान निविन काठ विदुत कर, आमात् नमामिदं अवहित गान निविन कसिदा नीचतात् ईदंकेहे अनित कसिदा वाच । ए अवगा ॥ १० ॥ । आमाः गानमुक्त इथा तौनात् नमोवविधान कार्ये अवगत एव नात्तत् निविन वाहात् निमग्नतातो वाकि एतत् कर ॥ १० ॥

शोरसि मयि रमस्व ॥ ११

माता दीवता, यन्त्र, अवयवने विविद्यते—मो० २० १, २, ११ ५० ।

हे माले । देवि । त्व 'श्री' शोभा 'मयि', यत्. त्वा प्रार्थये—'मयि' मच्छरीरे 'रमस्व' रमसाया घोषमाना तिष्ठ ॥

ए माला एवदत् । त्वमि श्रोत्रेण लोका ईदंकेहे, अकृष्य आर्धम् । नमोऽ नमोऽ नमोऽ लोकांमन्त्रावम कदत् अवधान कर ॥ ११ ॥

तेजौ स्त्रो नयत माम् ॥ १२

उपानदेवता, यन्त्र, उपानयनरिपाने विविद्यते—मो० २० ३, ४, ११ ५० ।

हे लषानहौ ! देवते । युवां 'नेत्रो' नेत्ररूपिण्यो 'स्व' भवथ; अतः युवां प्रार्थये—'मां' 'नयतम्' प्रापयतम् ; देवाद् देगान्तरं सुखेनेति यावत् ॥ १२

ସେ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟର । କୌଣସି ମନ୍ତ୍ରକାରିଣୀ ହେବେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଡୋମା-
 ନେସ୍ ଲାହାସୋ ଖଟକାସିଡେ ଆବୁଡ୍ ଉର୍ଗିସ୍ ପ୍ରଭେଦ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହସ୍ୟାସାର),
 ଆମାର ଗମନେ ମୁକ୍ତିକାରିଣୀ ହେବ । ୧୨

गन्धर्वोऽस्थिराव इष मा भव ॥ १३

વળી દિવાળી, યજ્ઞ, વૈશ્વદેવજનકે વિધિયોદ — પૌ. ઘ. ૧, ૪, ૧૭ સુ. ।

हे दृष्ट । त्वं 'गन्धर्वः' रघुपत्नमर्धः 'अस्ति' भवसि,
'माम् चपाव' मत्समीप भागवत् रक्ष । पुनः कथयामि—'माम्
चपाव' मत्समीप भागवत् रक्ष, सर्वतो रक्षेति भावः ॥ १३

ହେ ମନୁଷ୍ୟେବତଃ । ତୁମ୍ଭି ବିପଦେ ଚକ୍ରା କରନ୍ତି ନାର୍ଯ୍ୟ ହୈରହ, —
ତୁମ୍ଭି ଆନ୍ଦାଜ ନିକଟେ ମୃତ ଅବସ୍ଥିତି କରନ୍ତୁ ଆମାଦେ ଦେବା କହ ॥ ୧୦

यत्न मिव चक्षुषः प्रियो वो भूयासम् ॥ १४

परिपक्षी देवता , यज्ञ , आचार्यपरिपक्षीस्ये विनियोग — यो. अ. ३, ३, ५८ सू. ।

हे परिपदः । अहं 'व.' युष्माकं 'वक्ष्ये.' वक्ष्या मन्तिके
'यच्चन्' यच्चः 'इव' 'प्रियः' 'भूयासम्', यच्चो यथा सर्वेषां प्रिय,
तथा अहं अपि भूयासम् ॥ १४

হে আর্চাধ্যাক্ষ মহোদয়গণ : আমি আশীর্বাদ করি যে
 নারী শ্রীঃ গায় হই : ১১

ओष्ठापिधाना नकुली दन्तपरिमित पवि ।

जिह्वे मा विह्वलो वाच चासु माद्येह वाद्य ॥ १५

जिह्वा देवता चतुष्टय इत्येव वाचमाद्येन विनिर्दिष्टम् — श्री० यत् १४ १८ ५० ।

हे 'जिह्वे' । त्व 'ओष्ठापिधाना' ओष्ठाम्या माष्याद्यमाना
'नकुली' नकुलीय, नकुली यथा विले प्रच्छन्ना भवति
अपेनाभ्यप्रकाशं करोति पुनः अपेर्न प्रच्छन्ना भवति तदास्व
भावा भवति, 'दन्तपरिमित' यादृच्छिक 'विह्वल' अशुद्धा
विदोषयुक्त शब्द, प्रयुक्त सन् 'पवि' वज्रस्वरूपो भवति यतः,
अतस्त्वान् 'अथ प्रार्थये,—'इह' जगति 'मा' मा 'वाह' शोभन
'वाचं' इत्यन 'वाद्य' व्याक्त वाच्य चिर मिति ॥ १५

॥ १६ ॥ वनस्पते वीढुङ्गो हि भूया
अस्यत्सखा प्रतरण सुवीरः ।
गोभिः सन्नद्धो असि वीढयस्व
आस्थाता ते जयतु सेत्वानि ॥ १६ ॥ ७

रपी देवता, चतुष्टय पञ्चम्येव रयामिष्यमातोऽप्युक्तिः — श्री० यत् १४ ११—१२ ।

हे 'वनस्पते' । वनस्पतिर्वृक्ष, तद्वयवेन काष्ठेन निर्मित ।
इत्यः 'हि' यत त्वम् 'गोभिः' तन्तुमि 'सन्नद्ध' सम्बन्ध

‘ସିଂ’, ଅତ. ‘ସିଂହ’ ହଠାତ୍ ; ‘ସୁବୀର’ କଥାସୁବୀରାଧାର; ତ୍ବମ୍
‘ସମ୍ପାଦକ’ ଅକ୍ଷାକ’ ଅକ୍ଷିରୂପ. ସନ୍ ‘ସମ୍ପାଦକ’ ପଦ୍ୟାତା
‘ଭୂୟା’ । ସ ତ୍ବ ‘ସିଂହ’ ସମ୍ପାଦି କିଛିତ୍ ଧର୍ମ ତିତ୍ । ‘ତେ’
ତବ ‘ସାମ୍ୟାତା’ ଆରୋହି ତ୍ବଦ୍ଧର୍ମି ଆରୋହିତ୍ ; ‘ଜିହ୍ଵାମି’ ଜିହ୍ଵାମି
କାମକ୍ରୋଧାଦୀନି ‘ଜୟତୁ’ ॥ ୧୬ ॥ ୭

इति सामग्यीसत्यवतसामयमिबिरचितायां

“मन्त्रमङ्गलवनी”-नाममन्त्रमाध्याय्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकौयः सप्तमः खण्डः ॥ ७

हे देवकी ! निर्ମିତ ३४ । ତୁମି ସେହିତୁ ଗୋତରାଦ୍ଵିତ୍ତେ ନମାକ୍ ବନ୍ଧ,
ମୁଜାତ୍, ଅତଏବ ସିଂହାଦ୍ଵିତ୍ତେ ଆସାବ ହେତେହ, ତୁମି ଆମାମେନ ହୁକ୍ତକର୍ମ
ମାତେନ ଜାତା ହେତ୍, ଆମାତତ୍ କିନ୍ତୁ କ୍ଷମା ଏତ୍ ହେତେହ ଅବହିତ୍ କର ; ତୋମାରି
ଆରୋହି, ତୋମାତେ ଆରୋହ୍ୟ ବହନ, —ଭରେନ ଗୋମା କାମାସି ନିମ୍ନନିତ୍ତେ
ଅନ୍ତ ବହନ ॥ ୧୬

नामवेवैव मन्त्रावैव एवमन्त्रमङ्गलवनी

प्रथमप्रपाठकौयः सप्तमः खण्डः ॥ ७

॥ अथ अष्टमः खण्डः ॥

इमा मे विश्वतोवीर्यो भव इन्द्रश्च रक्षतम् ।

पृषत् स्वम् पर्यावर्त्तयानष्टा आवन्तु नो गृहान् ॥ १

वारणी देवता, अग्न्युष्णं ऋषिः ; ओषधिरात्मनि विविदीप — श्री० अ० ६, ६, १ ।

हे चारण ! (मिथ ।) त्वं 'मे' मम 'इमाः' गाः चारण-
भूमिगताः 'रक्षतम्' । एतत्फलमेव 'विश्वतोवीर्यः' बहुवक्तृमासी
'इन्द्रः' ऐश्वर्यमान् 'व' 'भव' = 'पृषन्' । देव । 'त्व' एना,
'पर्यावर्त्तय' प्रत्यावर्त्तय ; यथा च इमाः 'चनष्टा' सत्यः 'मः'
अस्माकं 'गृहान्' 'आवन्तु' प्रत्यागच्छन्तु तथा कुरु ॥ १

हे गोष्ठ्यायक ! (निवा) आवास एवै वैश्वतोविर्यं कर्तव्यं कृमिष्वे चरन् ।
अत्रिष्व । एवै गोष्ठ्यायकं कार्यं कर्तव्यं कृमि चरन्तानां एवै चरन्तान् दत्त ।
हे गुरुन् । कृमि वैश्वतोविर्यं कर्तव्यं दत्तं अत्रिष्वे चरन्तान् — वासाद
वैश्वतोविर्यं आवासादत्रिष्वे चरन्तान् अत्रिष्वे चरन्तान् कर्तव्यं गोष्ठ्यायक ॥ १

इमा मधुमतीर्मज्ञा मनष्टाः पयसा सह ।

गाव आज्यस्य मातर इहेमाः सन्तु भूयसीः ॥ २

वारणी देवता, अग्न्युष्णं ऋषिः ; प्रत्यागतामित्रावने विविदीप — श्री० अ० ९, ६, २ ।

हे चारण ! 'चनष्टा', 'मधुमतीः', 'इमाः' गाः 'पयसा'
दुधेन 'सह' 'मज्ञा' प्रत्यर्पय ; — 'भूयसीः' भूयस्वः बहव
'इमाः' गावः 'इह' गृहे 'आज्यस्य' घृतस्य 'मातरः' जन-
दिपयः 'सन्तु' ॥ २

हे गोष्ठ्यायक ! अत्रिष्वे, अग्न्युष्णे, एवै वैश्वतोविर्यं कर्तव्यं कर्तव्यं
आवासादत्रिष्वे चरन्तान् अत्रिष्वे चरन्तान् कर्तव्यं गोष्ठ्यायक ॥ २

गवां स्नेयासि गावो मयि श्लिष्यन्तु ॥ ३

देवा देवता, गन्तु, शीतलस्नेहने विनियोग — श्री० अ० ३, ६, ३ सू० ।

हे क्रोद्ध । त्वं 'गवां' 'स्नेया' 'असि' ; त्वां प्रार्थये,—'गावः'
इमा 'मयि' मद्गृहे 'श्लिष्यन्तु' स्नग्धन्दास्तिष्ठन्तु ॥ ३

६६ श्लोकः । कृषिवाङ्मि-धृष्टा दहेच्छेदः ; आर्षणां कर्त्रि—६६ गोपनि
पान क्षमाः । गृहे छिन्नकाल सन्धे वास कर्त्रे ॥ ७

संगृहण संगृहाण ये जाताः पशवो मम ।

पुपैपाल् यस्मै यच्छतु यथा जीवन्तो अप्ययात् ॥ ४

पुपा देवता, पशुदण्ड कर्त्रे, विलपनशीले विनियोग — श्री० अ० ३, ६, ३ सू० ।

हे 'सङ्गृहण' अस्मै । 'मम' द्यहे 'ये' 'पशवः' 'जाता', तान्
'सङ्गृहाण' रक्षार्थं लोकोत्तर । 'पुपा' शीतलतो देवः 'एषां' पशूनां
'यस्मै' कल्याणं तवा 'यच्छतु' ददातु, 'यथा' 'जीवन्त'
प्राणान् धारयन्त एवैते पशवः 'अप्ययात्' अयि-अयान्, समयं
पापयेयुः ; आयुष्मन्तो भूयासुरिति भावः ॥ ४

६७ म० अ० १ । अर्थः । आर्षणां गृहे दहेच्छेदः ; आर्षणां कर्त्रि—६७ गोपनि
पान क्षमाः । गृहे छिन्नकाल सन्धे वास कर्त्रे ॥ ७

भुवन मसि साहस्र मिन्द्राय त्वा हन्मिदृशत् ।

अथत मरिष्ट मिलान्दम् ॥ ५

अथिदेवता, भूरिक्वालीयन्, दहन्तरे दहन्तरे—६७ म० अ० १, ६, ३ सू० ।

हे विक्रकरणास ! स्वधिते । त्वं 'भुवनं' भुवनीपकारकम्,
'असि' भवसि, 'अक्षतं' अभयम्, 'अरिष्ट' विघ्ननाशनम्.
'इलाह' अग्रदं, 'साहस' सहस्रेभ्यो हितम्, 'त्वा' त्वां, 'सम'
सोदकारः, 'इन्द्राय' ऐश्वर्यविशिष्टाय तच्च 'अददात्' अददत् ॥ ५

হে অস্ত্র ! তুমি এ জুবনে সকলেরই উপকারক হইতেছ, অতএব
তুমিই পশুবিদের বাছনী বিধানের সহায় হইতেছ, অক্ষত, ধিয়ানশন,
অমর ও বহুজন্মহিতসাধন তোমা-অন্তরে সৌহার্দ, ঐক্যবানু আমার
শ্রদ্ধত করিয়া রাখাহেন ॥

गोपीधर मसि गोपीधरस्येष्टिधे गोपीधाय त्वर ।

सहस्रपोषणमसि सहस्रपोषस्येशिये सहस्रपोषाय त्व॥६॥

सप्रतिष्ठिता, एषा पञ्चविंशति, तस्यैव विनियुज्यते—(श्री. यद्वेद) ।

हे स्त्रियते । त्वं गोप्योपय' गवां पुष्टिनिमित्तम्, 'यसि',
 किञ्च 'गोप्योपय' गवां पुष्टे. 'ईमिषे' ईश्वरोऽसि, अतएव 'त्वा'
 त्वां 'गोप्योपय' गवां पुष्टये, गृहीतवानिति सम्बन्धयितव्य ।
 अपिच यतश्च 'सहस्रपोपय' बहूनां पयसां पुष्टिनिमित्तम्
 'यसि', 'सहस्रपोपय' बहूनां पुष्टे 'ईमिषे' ईश्वरोऽसि,
 अतस्त्वं 'त्वा' त्वां 'सहस्रपोपय' बहूनां पुष्टये, गृहीत-
 वानित्येव ॥ ३

হে অন্ন : তুমি ধোঁসকলের পুষ্টিসাধন হইতেছে, আর তুমি পোঁসকণে।
 পুষ্টি অসাধারণ উপায় হইতেছে, অতএব ধোঁসকলের পুষ্টিার্থ তোমাকে
 গ্রহণ করিয়াছি। তুমি অনেক গভীর পুষ্টির নিমিত্ত হইতেছে ও অনেক
 গভীর পুষ্টির অসাধারণ উপায় হইতেছে, অতএব আমিহ অনেক গভীর পুষ্টির
 নিমিত্তই তোমাকে গ্রহণ করিয়াছি। ৩

‘लोहितेन स्वधितिना मिथुनं कर्णयोः कृतम् ।
 (यावतीनां) यावतीनां व ऐषमो लक्षणा प्रकारिणम् ।
 (भूयसीनां) भूयसीनां व उत्तरा मुत्तराश्च समां
 क्रियासम् ॥ ७

मिथुनं बट्टपदा जगती चन्द , लोहितेना , कृतमस्यस्य लोहितमस्ये दि०—दी० ३ ६, १ ।

‘लोहितेन’ अग्निसंज्ञासंज्ञाकरत्वावर्णेन ‘स्वधितिना’ लौह-
 शलाकाविशेषेण गवां ‘कर्णयोः’ द्वयोः ‘मिथुनं’ शीयुगवोरैकविधं
 चिह्नं ‘कृतम्’ मयेति । हे भावः । ‘ऐषमः’ अस्मिन् वर्षे ‘यावतीनां’
 यावत्सप्तदशकानां, ‘व’ युष्माकं ‘लक्षणां’ चिह्नम् ‘प्रकारिणम्’;
 ‘उत्तरा मुत्तरां समाम्’ उत्तरोत्तरवर्षेष्विति यावत्; ‘भूयसीनां’
 आभ्योऽपि बहुतराणां ‘व’ युष्माकं, ‘क्रियासम्’ लक्षणं मेद-
 मेवेति शेषः ॥ ७

वत्सप्रापयित्री, दीहनसमये मातृजहारायां वत्सस्य बन्धनात् ।
 'सा' इयं तन्त्री, 'नः' अस्माकं- 'उत्तरा सुत्तरा' 'समाम्' उत्त-
 रोत्तरं वर्षं प्रति 'पयस्वती' क्रमप्रवृत्तपयस्वतीबन्धनी सती,
 'दुहा' कामानां प्रपूरयित्री भवत्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ ८

इति सामग्रीसत्त्वव्रतसामग्र्यमिविरचितायां
 "मन्त्रसंज्ञीवनी" नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयः ऋष्टमः खण्डः ॥ ८

एते ऋक् यो-गकान्तर मातृपुत्र गौतमिजी इदेत्याह एते वत्सपुत्र गदि
 गौ दिनेश एकजर्जादिनी इदेत्याह; एते ऋक् देवतावर वत्स ज्येष्ठ-प्रभृ
 द्गुपुत्रो गौतमपुत्र वत्सो इत्येव यस्यादित्यत्र कामना मनुष्यावर गुरुपुत्रं
 इदेत्येव ॥ ८

गामावरोध मन्त्राकृत्य अथर्ववेदभाष्येनोक्तं एतेन वदन्त
 मन्त्रावत् गामावरोध कृत्वा वशाश्रय मन्त्राः ॥ ८

॥ इति प्रथमः प्रपाठकः ॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तव

॥ प्रथम-खण्डः ॥

ॐ ॥ यः प्राच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ १
यो दक्षिणस्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ २
यः प्रतीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ३
य उदीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ४

एते मितदा ; चतुर्णां दिशां सर्पों दिक्ता, जगन्ना-वलिबर्धयि दि०—गी० १, ०, १३-१६ ।

‘प्राच्यां’ पूर्वस्यां ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ सर्पयेष्टः वर्त्तसे,
तस्य ‘ते’ तव ‘एषः’ मदत्तो ‘बलिः’ यद्वन्तोयो भवतु ॥ १

‘दक्षिणस्यां’ ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ इत्यादि ॥ २

‘प्रतीच्यां’ पश्चिमायाम् ; ततः सप्तम् ॥ ३

‘उदीच्यां’ उत्तरस्याम् ; ततः सप्तम् ॥ ४

पुनरीष्टकं वर्त्तमानं, हे नर्पशाक ! तेषामादक एवै बलि अयत्त इहेतरेह ।
पश्चिमदिक्ते वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एवै बलि अयत्त इहेतरेह ।
पश्चिमदिक्ते वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एवै बलि अयत्त इहेतरेह ।
उत्तरदिक्ते वर्त्तमानं हे नर्पशाक । तेषामादक एवै बलि अयत्त इहेतरेह ॥ १ - ४

नमः पृथिव्यै दृष्ट्वाय विवर्तभृन्मा ते यन्ते रिषाम् ॥
संहृतं मा विवधीर्विहृतं माभिसंवधीः ॥ ५

भूतिवदृष्ट्वाय ; विवर्तभृन्मा , यवधा-भूमिजने विनिधीय — गी० ३, ७, १० ।

‘पृथिव्यै’ देव्यै ‘नमः’ नमस्कुर्मः । हे ‘विवर्तभृन्’ सर्वेषां धार-
यिणि । देवि । कात्तस्य ‘दंद्वाय’ दंद्वायाः ‘यन्ते’ यन्मौघे स्थिता
अपि ययं यतः ‘ते’ तव स्वांशाः । अर्त ‘मा रिषाम’ मा विन-
शीम । इतय प्रार्थयति—‘संहृतं’ पक्षतस्त्वसमद्यौभृतं सजीव-
मकदेष्टं ‘मा वधी’ नाकानि विनश्येः ;—‘विहृतं’ विद्युत्तम्
व प्रकृत्या जीवं तव पुनः ‘मा अभि सम्बन्धोः’ अभिसम्बन्ध
मा कार्यीरिति ॥ ५

पृथिवीमथोक्त मन्त्रांतर । हे विव गन्तादेव धारयन्तादिनी देवि । कात्त ।
यन्मौ गच्छे गच्छ विवृद्धे अदितादेव, आम्वा पाशत्र निवृद्धे वाकिर्वाह
गेम विनोषाधु ना दहे । कम्वा, आम्वा एकाद्वन्मादहे । आम्वा
एहे गच्छात् कर्त्तव्य प्रदात्तवन्मादहे गेम अत्राद्वन् विनोषे वा दह ।—एव ।
देव दहेते विवृद्ध आका देन पुनश्च देव आम्वा वा दह ॥ ५

सोमो राजा सोमस्तम्बो राजा
सोमोष्माकए राजा सोमस्य वयए माः ॥
अहिजम्भन मसि सोमस्तम्बए
सोमस्तम्ब महिजम्भन मसि ॥ ६

विदृष्ट्वाय , सोमो देवता , यवधायां दर्भजने विनिधीय — गी० ३, ७, ११ ।

‘সৌমঃ’ বন্দ্রমা দেবঃ যথী সৌমধীনা রাজা, যথা চ এতঃ
‘সৌমস্তম্বঃ’ ‘রাজা’ বনস্বতীনাম্ ; তথৈবার্য ‘সৌমঃ’ দেহসৌ
দেবঃ ‘প্রস্রাকম্’ ‘রাজা’ ; ‘সৌমস্য’ এতস্ব সম্ভূতা এত
‘বয়ং’ ‘স্বঃ’ ভবামঃ ॥ হে ‘সৌমস্তম্বম্’ সৌমস্তম্ব । সৌমগুচ্ছ ।
তম্ ‘মহিলম্বনং’ পত্নীনাং স্তম্বনং ‘অসি’ ভবসি । হির্বচন
মাদ্ভাতিগয়স্বীতনার্চম্ ॥ ৬

সোম(স্ব) দেবতা, দেবতা ও বহিঃস্বতীনা রাজা এবং এতঃ সোম-ওয়ে যেমন
বনস্বতীদেব রাজা ; এতঃ (অসি) সৌমস্তম্ব ক্রমনি অসি-ওয়ে রাজা ;
আমরা সোমদেব । হে সৌমগুচ্ছ । তুমি সর্গ মন্ডলের শুভনগর
হইতে, তোমার গর্ভমন্ডলে সর্গমন্ডল উদ্ভিত (কিরাগুচ্ছ) হইতে
ধাও ॥ ৬

যাএ সম্বাএ সমধত্ত যুযএ সস্রত্টিমিঃ সহ ।

তাএ সর্পা মাল্যক্রামিট

নমো ঘো অস্তু মা নো হিএসিট ॥ ৩

সরাস্বতীদেবতা, সর্পা দেবতা, সম্বাঘা দর্শনমি মিত্রীয়া — বীঃ ১, ৫, ২১ ।

হে ‘সর্পাঃ’ ! ‘সস্রত্টিমিঃ’ সস্রত্টিমিঃ ‘সহ’ যুয ‘মা’
‘সম্বা’ সম্বাঘাঘা ‘সমধত্ত’ স্বীকৃতবন্তঃ ; তা’ ঘাঘা
‘মাল্যক্রামিট’ ; তস্মাঃ অতিক্রমণ মা কুরত । ‘বঃ’
যুযান্ ‘নমঃ’ অস্তু ; ‘নঃ’ অস্তু, ‘মা হিএসিট’ যুয-
মিতি ॥ ৩

হে সর্গমন্ডল । তোমার গর্ভমন্ডল উদ্ভিত বৈরাগ্য গন্ধি, হিঃ করিয়াছে ;
সে বাঘা অতিক্রমণ করিও না । তোমার গর্ভমন্ডলে আমরা মধ্যদার করি,
তোমার আমাধিকার করিও না ॥ ৩

मा नस्तोक्ते तनये मा न आयौ
 मा नो गोपु मा नो अश्वेषु रोरिष ।
 वीरान्मा नो रुद्र भासिनो वधी-
 र्वविपन्नत सद्मिस्तु हवामहे ॥ ८

विष्णुः रुद्र इत्येता, आश्वेषु रोरिषे इति वाच्यम् — शी० अ० १८१ ।

हे 'रुद्र' : 'न' अस्माक, तौकोऽपुत्रादिविषये, 'तनये'
 पुत्रपुत्रे, 'आयो' आयुषि गोपु, 'अश्वेषु च मा रोरिष' हिता
 मा लया, किञ्च हे रुद्र । 'न' अस्माक वीरान् 'विक्रान्तान्,
 'भासिन' तेजस्विन, भासादीनामनोयान् अपि दुष्टान् 'मा
 वधी' । 'हविपन्नत' यजन्तो यय, 'त्वा' त्वा, 'सद्म इत्' सर्वदा
 एव हवामहे स्मराम इति यावत् ॥ ८

एतत्तु प्रवक्ष्यते । आश्वेषु रोरिषे अङ्गुलि गौत्राद अङ्गुलि एतत्
 नन्दमात्रं अकाले विभजे कश्चित् वा । आश्वेषु विदग्ध आर्धनीय एव ताविरुद्र
 वीर उ तेषां च आश्वेषु विगतं विमानं कश्चित् वा । यजन्तीनां आश्वेषु
 येषां निवर्तते हेतरे नतत्तु आर्धनीय कश्चित् वा ॥ ८

शतायुधाय शतवीर्याय शतोत्तयेभिमातिपाहे ।
 शत यो न शरदो अजीजा-
 दिन्द्रो नेपदतिदुरितानि विप्रत्वा ॥ ९

शूरिक पक्षिण्ड्य इत्येता, शरदो यजमानादीमे वि० — शी० अ० १८१ ।

'यः' 'इन्द्र' 'न' अस्मान् 'शरद शत' शतवर्धन 'अजीजनत्'

शीवयति ; अपि 'यः' इन्द्रः 'नः' अस्माकं 'पिप्सा' विज्ञानि
 'दुरितानि' नाशयति ; तस्यै 'यतायुधाय' वज्रस्त्राय, 'शत
 शीर्षाय' सहस्रबलाय, 'यतोत्तमै' बभ्रवनयक्तिशालिने, 'अभिमाति-
 पात्रे' अभिमातोनां वज्रद्वयैर्द्विपितानां साहचित्रे अभि-
 भाषयित्रे, इन्द्राय ; एषा अहुतिरिति शेषः ॥ ८

সে ইঙ্গ্র স্বেচ্ছা স্বাম্যদ্বিগকে পক্ষ পরং কহু জীবিত থাকেন, যিনি আমা-
দিগের ছরিক সকল বিমার্গ করে; তাহুণ বহু-আহুদ-বিবিশিষ্ট, বহুবলপালী,
বহু-পক্তি-সম্পন্ন, পরগর্ভবর্জিত, উল্লহেবতার প্রীতি উদ্দেশে এত আত্মত্যাগ
করিতেছেন ৷ ১

ये चत्वारः पथयो देवयाना
 चत्तरा द्यावापृथिवी विद्यन्ति ।
 तेषां यो यज्यानि मजीजि मावहा-
 सास्मै नो देवाः परिदत्तेह सर्वे ॥ १०

निदृष्टम्भः ; विविदिषादेवता. ; मययते द्वितीयात्मकोभि नि०—योग १, १० ।

‘ये’ ‘वत्सवारः’ ‘पद्मयः’ ‘प्रत्यानः’, ‘देवयानाः’ ‘देवलोकागमन-
मार्गाः’ ‘द्यावापृथिवी’ ‘द्यावापृथिव्योः’ ‘स्वर्गमर्त्तययोः’ ‘अन्तरा’
मध्ये, ‘विद्यन्ति’ विविधं गच्छन्ति ; ‘विषां’ चतुर्णां मध्ये ‘यः’
पत्न्याः ‘अज्यानि’ अज्यानिः चयगम्यन्, किञ्च ‘अन्नौजिं’ ‘अन्नौजिः’
पुनः पुनः जन्मगम्यन्,—यत्र गच्छन्तः पशुका नैव पुनः
पुनरावर्त्तन्ते; हे ‘सर्वे देवाः’ यूयं ‘नः’ अस्मान् ‘तस्मै’ तमेव
पत्यानं गन्तुं ‘परिदत्त’ उपस्थापयतेति । १०

স্থানক ৭৪ মন্ত্রীসভার মধ্যে যে তাঁরই মতামত আছে ; উহার মত
যে গাথে গমন করিলে পবিত্রের বস হইয়া এবং পবিত্রকে পুনরাবৃত্ত হইতে
হইয়া ; হে দেবদত্ত ! আমাধিককে সেই পথেই হাটবার উপস্থিত কর ৷

ग्रीष्मो हिमन्त उत नो वसन्तः

शरद्वर्षाः सुवितन्त्रो यस्तु ।

तेषां मृतूनां ७ शत-शारदानां

निवात एषा मभये ह्यार्म ॥ ११

विराट विदुष एव , जसको ईशता , नभयछि हतोर्याज्यहोमि वि०—सी० ३,८,१०१

‘प्रीषः’ ऋतु, ‘हेनन्त’ ऋतु, ‘वसन्तः’ ऋतु, ‘शरत्’ ऋतु, ‘उत’ अपि ‘वर्षा’ ऋतु, ‘नः’ अस्माकम् ‘सुवितं’ कल्याण कारी ‘अणु’ भवतु । ‘तेषाम्’ ‘एषां’ ‘शत-शारदानां’ शत-वाधिकाणाम् ‘ऋतूनाम्’ ‘अभये’ निर्भये, ‘निवाते’ आश्रये, ययं ‘स्याम’ ॥ ११

ଐଶ୍ଵର୍ୟ୍ୟ ଶୁଭ୍ର, ସେହୁ ଶୁଭ୍ର, ବସନ୍ତ ଶୁଭ୍ର, ଶରତ ଶୁଭ୍ର, ଏବଂ ବର୍ଷା ଶୁଭ୍ର, ଆମାସିଗେର
 ନବତେ କନ୍ୟାମଙ୍ଗଳୀ ହଉନି: ଆସନ୍ତା ସେନ ଏହାମୁନି ମଠ-ମହେଶ୍ଵର ମିର୍ତ୍ତିକା-
 ଆଜ୍ଞାରେ ଶାନ୍ତିରେ ପାରି (ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଗୋପ-ମୋକାଦି-ମୁକ୍ତ ହେବା ସେନ ମହା-
 ହୃଦେ ପାରି) ୧୧୧

इदत्सराय परिवत्सराय

सर्वस्वराय कृष्णता वृद्धनमः ।

तेषां वृषे सुमतौ यज्ञियानां

ज्योग् जीर्ता बहता स्याम ॥ १२

विश्वरूपा विष्णु सन्त, सन्तुष्टो दिव्या, नवधर्मं अनुवाञ्छामि वि०—श्री. ३. ८. १०।

यथास्थानमिति शेषः, प्रविश्य च अग्राक 'तन्वे' शरीरवृद्धये
'तोकाय' पञ्चननशक्तिफलाय च 'स्योन' सुखकारः, भवेति शेषः ।
—'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्ठु भवतु ॥ १३

अत्र आसन्नं एकमात्रं लोकमत्र कर्तव्यम् । अत्रोक्तं च विद्वान्वाग्निं
अग्नौ गच्छेत् (मन्त्रेण आवाहिनाम्) त्रिवर्गं (धर्मं धर्मं, कामं) कर्माणि एव
अद्विष्टमत्र कर्माणि (अग्नौ धर्मं लोकं) आह कर्माणि वाहेन । अग्नौ न ।
तृप्तिं निजान्वाग्निं दिव्यवाग्निं हस्तं आवाहेत् । अत्रोक्तं यथास्थानं अत्रेण कर्माणि,
एतन्मन्त्रेण आवाहेत् । अत्रोक्तं च विद्वान्वाग्निं अग्नौ गच्छेत् (मन्त्रेण आवाहिनाम्)
अग्नौ न । अत्रोक्तं च विद्वान्वाग्निं अग्नौ गच्छेत् (मन्त्रेण आवाहिनाम्) त्रिवर्गं (धर्मं धर्मं,
कामं) कर्माणि एव अद्विष्टमत्र कर्माणि (अग्नौ धर्मं लोकं) आह कर्माणि वाहेन । अग्नौ न ।

अमोसि प्राण तद्वत् ब्रवीम्यस्य

ह्यसि सर्वं मनु प्रविष्टः ।

स मे जराण् रोग मम, मृज्य शरीरा दपाम

एधि मा मृधा न इन्द्र (स्वाहा) ॥ १४

भूरित्परीक्षीतिर्जगतीत्यम्, यावी देवता उदकेषु वादिनामै वि०—गी० १, ८, २१॥

हे 'प्राण' । शरीरवायो । 'सर्वं' शरीरम् 'मनु प्रविष्ट' त्वम्
'हि' यत् 'अमो' अम रोगहेतु 'असि', अतएव 'अम.' मृत्यु
भयहेतुश्च 'असि' । 'तव' एतत् 'मृत' सत्य 'ब्रवीमि' वच्मि ।
'स' त्व 'मे' मम 'शरीरात्' मृत्युभयहेतु 'जरा' म, जराहेतुभूत
'रोग' ॥ अममृज्य दूरीकृत्य 'अपाम' अमरोगहेतुस्वरूपाभाव-
वान् भवन् 'एधि' ईदृशम् । हे 'इन्द्र' । 'न' अस्माकं प्रार्थनावचन
मिदं 'मृधा' 'मा' भूदिति ।—'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्ठु
भवतु ॥ १४

ହି ଅନ୍ତରାମ୍ ! ଅଗ୍ନିନ୍ ବର୍ଷ 'ହନ୍ତ୍ର' ଦେବ ସ୍ବୟମେବ 'ମୌର-
 ପତି:' ଲାଘ୍ନାଧ୍ୟକ୍ଷ: 'ପାମୀତ୍' କିଞ୍ଚ 'ଶୁଦାନବ,' କଷ୍ଟାଣଦାନ-
 ଶୌଳା: 'ମରୁତ:' ଦେବା ଏବ 'କୌନାଶା:' କର୍ପିକା: 'ସାସନ୍' ; ଅତ:
 'ତ୍ବ' ସମୁତ୍ପବନ୍ 'ପତ', 'ମଧୁନା ସଂଯୁତ' 'ସବନ୍' ଅସନ୍ 'ବନା'
 ସ୍ବନଶୌରୀ 'ସରସ୍ତ୍ୟା' ଶୁଭା ସଂସ୍ତୁୟ 'ସଦି-ସବ-ସର୍ବଦି'
 ଅତିସୌରୀନାଧିକୃତସ୍ତ, ଭୁଂସ୍ତେତି ଭାବ: । — 'ତ୍ବାହା' ଗାହ ଯତ, ତତ୍
 ସୁଫୁ, ଭବତୁ ॥ ୧୧ ॥ ୧

इति सामग्यीसत्यव्रतसामग्र्यमिदिरचितायां
 “मन्त्रसञ्ज्ञीयनी”-नाममन्त्राष्टाव्याख्यायाम्
 द्वितीयप्रपाठकौयः प्रथमः खण्डः ॥ १

हे अन्तरାମ୍ । ଏ ବର୍ଷ ହନ୍ତ୍ରଦେବ ଆହୁ ଲାଘ୍ନାଧ୍ୟକ୍ଷ । ମୌରୀୟ
 ହିଲେନ ଏବଂ ଜନାଧ୍ୟକ୍ଷ ଯଜୁ-ଦେବତାଶଃ ଅହଂ କର୍ପିକାଦ୍ୟା ନାମ୍ନ
 ହିଲେନ (ନେଟ୍ଟାକାଡ଼ି ଆହୁ ଏବଂ ମଧୁ-ଗହ ହିତାହେ), ମେହି ଏହି ମଧୁ ମାଧୁକ
 ସବ ଅନ୍ତ ଗୋପନ କର ଏବଂ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ମୁକ୍ତ ଗତିପ୍ରାପ୍ତି କର । ୧୧ । ୧

सामग्रीय यज्ञाकरत्र द्वितीयप्रपाठकौयः प्रथमः खण्डः
 अष्टाव्याख्यानस्य द्वितीयप्रपाठकौयः प्रथमः खण्डः ॥ १

॥ अथ द्वितीयः खण्डः ॥

प्रथमा ह्युवासा सा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरा मुत्तराऽ समा ॥१॥

‘विष्टुदृष्टं चन्द’ ; चावसापथी दीपता ; पायसाप्रदोमे वि०—गी० १, ९, २ ।

इयं ‘हवि’ हवनक्रिया ‘प्रथमा’ मुख्या ; अथ ‘धेनुः’
पशिरप्रसूता गोः, गोकुम्भार्थित भावः ‘उवासा’ वसति, अस्तौ-
त्यर्थः ; ‘सा’ इयं ‘हवि’ हवनक्रिया ‘यमे’ यमदेवतोपविष्ये
‘प्रभवत्’ असर्था भवत् । तथाच यस्याः पयसा इयं हवनक्रिया
सम्पद्यते, ‘सा’ धेनुः ‘उत्तराम् उत्तरां समाम्’ उत्तरोत्तर-
पर्येषु ‘पयस्वती’ पयस्सदृशशालिनी, ‘दुहा’ दौहनीया च,
भूयादिति शेषः ॥ १

एते आहति, आग्निहोत्रो नमक काश एवम् । हेरा आतिप्रत्यक्षा
गोत्रममूरुदृष्टे रूपे एवम् उक्तेराह । हेरा मधुवत यम अवासाः प्रीति-
गन्धानामवसाया दृष्टेय आर्थाः एवम् उक्ता आग्निहोत्रो कार्याः निवम
इति उक्तेराह । एते काश्याः वने, ते गोत्रो इ एव एते गोत्रे एवम्
उक्तेराह, एते गोत्रो उक्तेराह २९९ अतिप्रत्यक्षा इष्टा एव मयर्था उक्ते ॥ २

प्रति चर्वे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे ॥ २

पशाना मीना वस्तुनो विष्टुं चन्द, पशिवेपता, चावसापथी आतिप्रत्यक्षे वि०—

गी० १, ९, ११ ।

हे अग्ने । ‘चर्वे’ चर्व वसम्, तत्र विषये ; वसवतयेति
यावत् ‘प्रतितिष्ठामि’ प्रतितिष्ठेयम्, प्रतितिष्ठती भवेय मित्वर्थः ।

କିଞ୍ଚ 'ରାଢ଼େ' ରାଜ୍ୟବିଧି ଓ ଚରଣ 'ପ୍ରତି' ଶିଳାମୌଳି କର୍ମ
ଶୌକ୍ୟମ୍, ରାଜନୀତିସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ ଭବେୟ ମିତ୍ୟର୍ଥ । ୨

ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଯାହା ଯେନ ବ୍ୟବସାୟ ବ୍ୟବସାୟ ଶିଳାମୌଳି ହେବ । ଯାହା ଯେନ
ରାଜନୀତିସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ । ୨

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଷୁ ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳି ଗୋପୁ ॥ ୩

'ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଷୁ' ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷବିଧି 'ପ୍ରତିଶିଳାମୌଳି' ଶିଳାମୌଳିକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ
ଭବେୟମ୍ । 'ଗୋପୁ' ଗୋପପ୍ରତିଷ୍ଠାପୁ ଓ ଶିଳାମୌଳି ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳି ,
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ ଭବେୟମ୍ । ୩

ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଯାହା ଯେନ ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ଯାହା ଯେନ
ଶିଳାମୌଳି ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ୩

ପ୍ରତି ପ୍ରାଣେ ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳି ପୁଣି ॥ ୪

'ପ୍ରାଣେ' ପ୍ରାଣବିଧିବିଧି 'ପ୍ରତିଶିଳାମୌଳି' ଶିଳାମୌଳିକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ
ଭବେୟମ୍ । 'ପୁଣି' ଶିଳାମୌଳିବିଧିବିଧି ଓ ଶିଳାମୌଳି ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳି ,
ପ୍ରାଣବିଧିକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ ଭବେୟମ୍ । ୪

ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଯାହା ଯେନ ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ଯାହା ଯେନ
ଶିଳାମୌଳି ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ୪

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଷୁ ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳିମାନି ॥ ୫

'ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଷୁ' ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷବିଧିବିଧି 'ପ୍ରତିଶିଳାମୌଳି' ଶିଳାମୌଳିକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ
ଭବେୟମ୍ । 'ମାନି' ଶିଳାମୌଳିବିଧିବିଧି ଓ ଶିଳାମୌଳି ପ୍ରତି ଶିଳାମୌଳି ,
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ ଭବେୟମ୍ । ୫

ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଯାହା ଯେନ ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ଯାହା ଯେନ
ଶିଳାମୌଳି ଶିଳାମୌଳିକତା ଶିଳାମୌଳିକତା ହେବ । ୫

प्रति द्यावापृथिव्योः प्रति तिष्ठामि यज्ञे ॥ ६

हे यज्ञे । 'द्यावापृथिव्यो' द्युलोकभूलोकयो 'प्रतितिष्ठामि' विज्ञानवन्तया प्रतिष्ठितो भवेयम् । 'यज्ञे' च तथैव 'प्रति' तिष्ठामि, याज्ञिकतया च प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ६

हे यज्ञे । द्यौर्लोकः च भूलोकः, देवतानि च 'यज्ञे' विज्ञान-वन्तया च । प्रतिष्ठितं हरे । याज्ञिकतया च प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ६

स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी ।

यच्छा नः शर्म सप्रथो देवान्मा भयादिति ॥ ७

विराजतुष इत्यु । पृथिवी देवता, चावचावन्मा भूमिभय वि०—मो० ३ ६ १० ।

हे 'पृथिवि' । 'यच्छा' पापग्रन्था, 'निवेशनी' प्रायिनी धारणकारिणी त्वं 'स्योना' कल्याणरूपा 'भव' । हे 'सप्रथ' सप्रथे । विस्तीर्णरूपे । त्वं 'नः' यन्मम्य सर्वदैव 'शर्म' कल्याणं 'यच्छा' देहि । 'देवात्' देवात् 'भयात्' भयहेतो 'मा' मां पाद्वीति शेष ॥ ७

हे पृथिवि । त्वमि पापग्रन्था च प्रायिनिदेवता धारणकारिणी इहे देवता । त्वमि आमा भिमेन कल विस्तीर्णरी इति । हे यज्ञि । त्वमि आमा विस्तीर्णरूपे । कल्याण धारण कर एव हे देवता त्वं इहे देवता आमा देवता इत्यु कव ॥ ७

यत्पशवः प्रध्यायत मनसा हृदयेन च ।

वाचा महस्रपाशया मयि बध्नामि वो मनः ॥ ८

यत्पशव इत्यु, पशवो देवता वागाध्यायो मनसो वि०—मो० ३ १० १४ ।

हे 'पश्य' । 'यत्' येन 'मनसा हृदयेन च' यूयं 'प्रध्या-
यत' प्रध्यायथ, आत्महितचिन्तां कुरुष्व, तदेव 'वः' शुभाकं
'मन' मानसम् 'सहस्रपाशया' बहुतरङ्गरूपया 'वाचा' विनय-
वाक्येन 'मयि' मदभ्युदयकर्मणि 'ब्रूयामि' निरीक्षुं श्रेष्ठयामि ॥ ८

हे पश्यनकर्म । त्वोभयत्रा नन्दनं मे मन्त्रद्वय—मन्त्रं वाचा अग्रेष्ठे धाम कर्तारं
वाचं, त्वोभयत्रिभवेन मेने मानसल्लेखं, बहुतरङ्गं हृदयं विनय वाक्याया
आपाशं सहस्रपाशकर्मणि निरीक्षुं कर्तारं श्रेष्ठं ॥ ८

अनु त्वा माता, मन्यता मनु, पिता नु भ्राता,
नु सगर्भ्यीनु, सखा सयूथः ॥ ९

परपतिवत्, पश्येवता, पश्यतुमन्त्रे विनियोग—दी० ३.१०.१६ ।

हे पश्यो । देवे पैत्रे च कर्मणि विनियुक्तं त्वा' त्वा, 'माता'
त्वज्जननी 'अनु मन्यताम्' देवपितृकार्यसाधनाय शरीरविस-
र्जने अनुमतिं ददातु । 'पिता' त्वज्जनकः 'अनुमन्यताम्' ।
'भ्राता' वैमात्रेयादिः त्वदीयः 'अनुमन्यताम्' । 'सगर्भ्य'
सौदरः त्वदीयः 'अनुमन्यताम्' । 'सखा' मित्रः त्वदीयः
'अनुमन्यताम्' । 'सयूथ' सहचारो अपरस्य 'अनुमन्यताम्' ॥ ९

हे पश्यो । देवः, देवः काया विनियुक्तं त्वोभयत्र त्वोभयत्र जने
मेन निरु कथा गात्रमेतन्निमित्तं शरीरं विमर्शनं कर्तारं अनुमतिं अ-
नुमन्त्रं, त्वोभयत्रिभवेन अनुमन्त्रं अहानं कर्तुं, त्वोभयत्र देवपितृ-
त्रासां अनुमन्त्रं अहानं कर्तुं, त्वोभयत्र त्वोभयत्र लातां अनुमन्त्रं
अहानं कर्तुं, त्वोभयत्र त्वोभयत्र अनुमन्त्रं अहानं कर्तुं, त्वोभयत्र त्वोभयत्र
१. 'अनुमन्त्रं (पश्यो १.१३) अनुमन्त्रं अहानं कर्तुं ॥ ९

आत्त देवेभ्यो हवि ॥ १०

अथ पशुदेवता पशुध सेचने विविधीत गो० प्र० ३ १० १० १

हे पशो । त्वं 'देवेभ्य' देवमण्डमन्तोषाय 'आत्तम् हवि' गृहीत हवनोयद्रूप्यम् भवसीति ज्ञेय ॥ १०

(१ ग० ५) । धूमि प्रेषणान्निगेण उष्णकरणं गृहीत दक्षेतेह ॥

यत्पशुर्मायु मक्ततोरोवापन्निराहत ।

अग्निर्मा तस्मादेनसी विप्रवान्मुञ्चत्वहसः ॥ ११

निषुदुष्टुध दण्ड , अग्निदेवता , पशुमण्डमन्तोषोदे नि—गो० प्र० ३ १० १० १

'यत्' पशु' सशपनाय निषक्त सन् 'यत्' 'मायु' कीमम् 'मक्त' किञ्च संज्ञत 'पन्निर' सपद्वत्तुष्टयै 'उर' ह्ययच्च 'आहत' (इमे-स्माद्वर्कमन्तात् जुहोत्यनेपदप्रथमपुरुषैकवचनस्य वधादेशाभावपक्षे रूपम्) , 'तस्मात्' 'विप्रस्मात्' सर्वस्मादेव 'महसः' दुष्कृतात् एनस' पापात् 'मा मास' अग्नि देव 'मुञ्चतु' ॥ ११

एते गण, अग्निर्मादेनस गमरेव हाङ्काटे गन्ता हिते ये क्रोधा क्रियाहे ॥ ११ मुक्तं पशुं नृवं हाविनात्वे शीव नत्वे ये अमवदन्त आयात क्रियाहे गते मयत् इह गान दक्षेते आयात अग्नि प्रेषणी मुक्त गन्त ॥ ११

अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट

ऋषीणां पुत्रो अधिराज एष ।

म न. स्थोन सुयजा यजा न्व ०

यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १२

विप्राट निषुध दण्ड अग्निदेवता पशुमन्तोषोदे नि—गो० प्र० ३ १० १० १

‘ऋषीणाम्’ अस्मत्पूर्वपुरुषाणां ‘पुत्र’ पुत्रवत् पालितः प्रियश्च
 ‘एषः’ ‘अग्निः’, ‘अम्बो’ आहवनीयान्भौ ‘प्रविष्टः’ प्रविष्टं कुर्वन्
 ‘अधिराजः’ अध्याधिकदीप्तः सन् ‘वरति’ हविर्भक्षयति । ‘नः’
 अस्माकं ‘स्योनः’ सुखकरः, ‘सुयजा’ सुयष्टा च ‘स’ त्व मग्निः
 सर्वेषां मेव ‘देवानाम्’ ‘जनिमानि’ जन्तूनि ‘यथा’ ‘विद्’
 जानामि, तथैव ‘यजा’ यज ॥ १२

(
 अग्निहोत्रं भुक्त्वैव वेदं अधिवाचयन्ति । अग्निहोत्रं अर्चयन् कश्चिन् कदा-
 चिद् एतौष्ठं हस्तं हविर्भक्षणं कश्चिच्छेत्, आमानिदं च कलाप-यद्,
 भूमाधिक, तस्ये अग्निः, अग्निहोत्रं उदरगत्याग्निं भक्षणं अत्राह आह्वयन्,
 उदरगत्याग्निं वाचयन्ति विस्वाह कर्म ॥ १३)

भौलूखलाः सम्प्रवदन्ति यावाणो

हविष्कुल्वन्तः परित्सरीणाम् ।

एकाष्टके सुप्रजसः सुवीरा

ज्योग् जीवेम बलिहृती वयं ते ॥ १३

दूढायास्पदं घृतवत्सरीसृपं

जातवेदः प्रति हव्या गृभाय ।

ये याम्याः पशवो विष्ट्ररूपा-

सेपाए सप्तानां मयि रन्ति रस्तु (स्वाहा) ॥ १४

(
 पशवो, विष्ट्ररूपाः, जातवेदा देवता, घृतवत्सरीसृपाः पशवो विष्ट्ररूपाः—गी० ३.१.८६)

‘परित्सरीणाम्’ परित्सरसम्प्राप्तमानवानां अष्टकाणाम्
 ‘सिद्धये’ ‘हविष्कुल्वन्तः’ हविषा सुप्रयोगिनस्तान्दुलान् निष्पाद-

यस्तु 'धोलूखला' उलूखलरूपेण परिणता इमे 'पापाण' पापाणा 'सम्प्रवदन्ति' अस्तुट्-प्रत्यय कुर्वन्ति । हे 'एकाष्टके' सुय्ये षट्ठके । 'ते' 'वसिष्ठत' ब्रह्माक्षरणाकारिण 'वयं', 'सुप्र-
जस' सुन्दरप्रजासमन्विता सुवीरा' सुपुत्राश्च सन्तो 'ज्योक्' दीर्घकाल 'जोषेम' प्राणधारणं कुर्यामिहोति ॥ १३

हे 'जातवेद्' अग्ने ! 'धृतवत्' धृतेन सिद्धात्तम अतएव
सरोरुपं पिब्यत्तम् 'हृदायासदम्' अवस्य स्थान, 'हृदा
हव्य' नेतव्यं प्रति गृह्णाव्य' प्रतिगृह्णाव्य । गृह्णीत्या च मध्यं भस्म
वरं देहि - 'हे' 'यशस्य' 'याम्या' यामि भवा 'विश्वरूपा'
विविधात्मका नीमहिषाद्य, 'वेदा' याम्यपमूना 'सप्ताना'
सोऽपानाविमहिषगर्दभाद्रकपाणा 'मयि' भद्रगृहे 'रन्ति' रमन्
प्रसन्नभावेनायस्थिति 'अस्तु' भवतु । - 'आह्वा' सुदुत भस्म ॥ १४

অতিবহুসংখ্যক দাম্পত্য জটকাসমূহ স্ব-ব্যবহার্য্য স্ববন্দীর তত্ত্বের নিশা
 ধনকারী প্রভুরোদ্বোধন, যে এক অক্ষুণ্ণ শব্দ করিতেছে তাহাতে যেন
 প্রকাশ পাঠিতেছে—যে মুখ্যদেব। শব্দার প্রীতি সাধনে প্রবৃত্ত আশ্রয়।
 যেন অল্পর প্রকাশ—গুণাবি সহ দীর্ঘলাল দীর্ঘিত থাকিতে পারে ॥ ১০

(২) জাতিগত অগ্র: বৃত্তাক্ত যন্ত্র। নিম্নলিখ এই হাতীর জন্য তুমি
 আঁহণ কর: পাতার আকারে বর দাত নগরবিন (খো, অব অঙ্গা অবি,
 নহিব গজিত ও উজ্জ) আদ্য পত্রা অথার গৃহ অঙ্গনা ব অর্থিত হইক।
 --স্বাধার এই আর্থিত যন্ত্রবলগে গুণাত হইক ২৪

एषैव सा या पूर्वा व्योक्त

सिद्धमपस्वन्तश्चरति प्रविष्टाः । ०

वसुर्जिगाय प्रयत्ना जनिती

विष्वे ह्यस्यां महिमानो अन्त ॥ १५

एषैव सा या प्रथमा व्योच्छत्

सा धेनुरभवद्विश्वरूपा ।

संवत्सरस्य या पत्नी

सा नो अस्तु सुमङ्गली ('स्वाहा') ॥ १६

अतस्य प्रथमा विराट्पत्नी विष्टुः, अतस्त इदानीं, उपोदपाटनी देवता,

द्वितीय-तृतीयस्य च वदन्तः सन्ति—गी. १०. १. ३, १, ५ ।

‘पूर्वा’ पूर्वस्या द्विषि उद्यतो ‘या’ उपाः ‘वि-व्योच्छत्’
विवासयति तमः, किञ्च ‘अस्तु’ अन्तरीक्षेषु सततं ‘भक्त’
प्रविष्टा ‘वरति’ अमति, ‘सा’ उपा एव ‘एषा’ अष्टका ।
अतः ‘इयम्’ अष्टका ‘यसू’ पार्थिवान् समस्तद्रव्यान् ‘जिगाय’
जितवती, ‘प्रथमा’ प्रधाना ‘जनिषी’ जनयिषी, कामाना
मिति शेषः । ‘अस्याम्’ अष्टकायां ‘अस्तः’ मध्ये ‘विष्टि’
बहुष ‘वि’ एव ‘महिमानः’ प्रकाशिताः सन्ति, परमेश्वरस्येति
भावः ॥ १५

‘एषा’ अष्टका ‘सा’ उपा एव, ‘या’ ‘प्रथमा’ द्विवारम्भका-
लीना ‘वि-व्योच्छत्’ विवासयति तमः । ‘सा’ इयं ‘विश्वरूपा’
बहुजनमेव्यत्वात् बहुरूपा, ‘धेनुः’ यथाभिलपितद्रव्यप्रदत्वात्
कामधेनुरिव । ‘या’ च ‘संवत्सरस्य’ ‘पत्नी’ भोग्यत्वात् उच्यते
येदे, ‘सा’ उपोरूपा अष्टका ‘नः’ अस्माकं ‘सुमङ्गली’ कल्याणी
‘अस्तु’ भवतु ।—‘स्वाहा’ सुहृत् मस्तु ॥ १६

नक्षत्रादिषु ये देवादेवता पूज्यन्ति तेषु अथवा पार्वत्या वाकेन
‘द्विषि’ इति उच्यते । इति पार्थिव मण्डप इति अत्र करिष्याहम् एवम् मन्त्र-

वि० श्रीमान्द अथान समविज्ञो, १०१.७७ गवयदावव नह मरिना अथानिठ
इतिनाह ॥ ११

एहे अष्टोकां—एहे, अथवापयवतावा, एककाद्वैकाविनो, ठेवा, ठेनि
१११११ ए० नहविन अतिनविक अथान विवदय कामद्वैव अथाना, १११११
ग ११११११ ग० नहवापय, एहे अष्टोकां अथानिठ गवयदावव नह मरिना अथानिठ
अथान एहे अथानिठ अथानिठ गवयदावव नह मरिना अथानिठ ॥ १२

यां देवाः प्रति पश्यन्ति रात्रौ धेनु मिवायतीम् ।

सा नः पयस्वती दुहा दूतरा मुत्तराध समाम् ॥ १३

सवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा रात्रि यजामहे ।

प्रजा मजर्थ्यां नः कुत रायस्योपेण सष्टस्रज (स्वाहा) ॥ १८

अथवा अथानिठ अथानिठ, रायस्योपेण दयता, दयतीवदतीवभावावदावदतीव वि०—
गो० सू० सू० १, १६ ।

‘देवा’ द्योतमाना ‘याम्’ ‘आयतीम्’ आयच्छन्ती ‘धेनुम्’
११ ‘पश्यन्ति’, ‘या’ रात्रिरूपा एषा उत्तरा अष्टका,
‘दूतराम्’ उत्तराम्’ उत्तरोत्तरं समा’ यप प्रति ‘न’ अस्माक
‘पयस्वती’ अथानिठदुग्धयतीव ‘दुहा’ दीहनीया भवतु ॥ १३

हे ‘रात्रि’ रत्ननिरूपे ‘सवत्सरस्य’ ‘प्रतिमा’ परिमाणयित्री
‘या’ ‘त्वा’ त्वा ‘यजामहे’ यव, सा त्व ‘न’ अस्माक ‘प्रजाम्’
‘मजर्थ्या’ मरा श्रुत्या कुत, किञ्च अस्मान् ‘रायस्योपेण’ धन-
सम्पत्तिपेपेण स स्रज सष्टस्रज सयुतान् कुर्विति ।—‘स्वाहा’
सुष्ठुत मसु ॥ १८

पेववग रात्रिरूपा एहे अष्टोकाद्वैकाविनो अथानिठ अथानिठ
अथानिठ, रात्रिरूपा एहे अष्टोकाद्वैकाविनो अथानिठ अथानिठ
अथानिठ अथानिठ नह मरिना अथानिठ अथानिठ ॥ १९

॥ अथ तृतीय खण्डः ।

स्वाहा सोमाय पिबमती ॥ १

स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय ॥ २

इमे यभुवी अगधी पिब-देवता, उपघाताहीमे निमिषीन —गो० ख० ३ १ ११ ।

'पिबमती' पिबमत्याय अर्पिताय 'सोमाय सोमनामदेवाय
'स्वाहा' सुष्ठु गृहीत भवतु, एतत् कव्यदान मिति शेषः ॥ १
कव्य पैत्र इति, तद्वदतीति कव्यवाहन, तद्ये 'कव्य
वाहनाय' अग्नये 'स्वाहा' त मग्निं मुदिष्य परित्यक्तं मिदं कव्यं
सुष्ठु गृहीतं भवत्विति ॥ २

निर्गुण अविच्छिन्न इत्येतां वाक्येषु एव गोविन्दगण, तीर्था अर्थिकेन न
एते नरा एतत् इति, —देवा यन्मन्त्रादयः गृहीत इत्येकः ।
निर्गुणत्वेन केनचित् एतत् कव्येन यद्वनकात्रो अग्निमेवेन नैति केनचित्
एते कथा एवम् इत्येक, —देवा यन्मन्त्रादयः गृहीत इत्येकः ॥ २

अपहता असुरा रक्षांसि वेदिपदः ॥ ३

यज, रक्षांसि देवता, दमयिष्यन्त्या लघीकृते निमिषीन —गो० ख० ४, १ १ ।

'वेदिपद' वेदिस्था, 'असुरा' प्रवृत्ता 'रक्षांसि' क्षीद्रादयः
सन्त्येव, ते 'अपहता' दूरीकृता भवन्त्विति ॥ ३

गणपदेवोक्त एव गमयतु यद्वन कात्रो अग्निं इत्यमर उच्यते गृहीत इत्येकः ॥ ३

ये रूपाणि प्रति सुञ्जमाना
 असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति ।
 परा पुरो नि पुरो ये भर-
 न्ताग्निष्टांश्लोकात् प्रणुदत्वस्मात् ॥ ४

भृत्किञ्चिद्वन्तः , चरिद्वन्ताः , उच्यन्तेवाचने वि०—श्री० ३,२५ ।

‘ये’ पितरः ‘रूपाणि’ मानवीयादीनि ‘प्रति सुञ्जमानाः’
 प्रतिजन्मसु त्यजन्तः , पुनः पुनः कृता इति यावत् ; ‘असुराः’
 दत्तवन्तः स्वर्गीया ‘मन्ता’ ‘स्वधया’ पितृभोग्यहविषा ‘चरन्ति’
 जीवन्ति ; ‘ये’ च तत्रस्था एव ‘पुरः’ अन्तर्धाननिवासान् ‘परा’
 भरन्ति’ प्रहरन्ति किञ्च ‘पुर’ स्वर्गनिवासान् ‘नि भरन्ति’
 निःशेषिणं पालयन्ति ; ‘तान्’ पितॄन् ‘अग्नि’ आहवनीयोऽयम्
 ‘अस्मात्’ स्वर्गात् ‘लोकात्’ ‘प्रणुदतु’ प्रषोदयतु , इमंश्लोक
 मागन्तु मिति भावः ॥ ४

ए निष्कृण, अङ्किरुदन्तः रूपाणि विज्ञान एतावत् कविः। अश्वीरुदन्तः ‘यथा’
 (निष्कृणः अन्तः) एतावत् कविः। एतावत् एतावत् एतावत् एतावत् एतावत्
 ७ १-२ ३-४ ५-६ ७-८ ९-१० ११-१२ १३-१४ १५-१६ १७-१८ १९-२० २१-२२ २३-२४ २५-२६ २७-२८ २९-३० ३१-३२ ३३-३४ ३५-३६ ३७-३८ ३९-४० ४१-४२ ४३-४४ ४५-४६ ४७-४८ ४९-५० ५१-५२ ५३-५४ ५५-५६ ५७-५८ ५९-६० ६१-६२ ६३-६४ ६५-६६ ६७-६८ ६९-७० ७१-७२ ७३-७४ ७५-७६ ७७-७८ ७९-८० ८१-८२ ८३-८४ ८५-८६ ८७-८८ ८९-९० ९१-९२ ९३-९४ ९५-९६ ९७-९८ ९९-१०० १०१-१०२ १०३-१०४ १०५-१०६ १०७-१०८ १०९-११० १११-११२ ११३-११४ ११५-११६ ११७-११८ ११९-१२० १२१-१२२ १२३-१२४ १२५-१२६ १२७-१२८ १२९-१३० १३१-१३२ १३३-१३४ १३५-१३६ १३७-१३८ १३९-१४० १४१-१४२ १४३-१४४ १४५-१४६ १४७-१४८ १४९-१५० १५१-१५२ १५३-१५४ १५५-१५६ १५७-१५८ १५९-१६० १६१-१६२ १६३-१६४ १६५-१६६ १६७-१६८ १६९-१७० १७१-१७२ १७३-१७४ १७५-१७६ १७७-१७८ १७९-१८० १८१-१८२ १८३-१८४ १८५-१८६ १८७-१८८ १८९-१९० १९१-१९२ १९३-१९४ १९५-१९६ १९७-१९८ १९९-२०० २०१-२०२ २०३-२०४ २०५-२०६ २०७-२०८ २०९-२१० २११-२१२ २१३-२१४ २१५-२१६ २१७-२१८ २१९-२२० २२१-२२२ २२३-२२४ २२५-२२६ २२७-२२८ २२९-२३० २३१-२३२ २३३-२३४ २३५-२३६ २३७-२३८ २३९-२४० २४१-२४२ २४३-२४४ २४५-२४६ २४७-२४८ २४९-२५० २५१-२५२ २५३-२५४ २५५-२५६ २५७-२५८ २५९-२६० २६१-२६२ २६३-२६४ २६५-२६६ २६७-२६८ २६९-२७० २७१-२७२ २७३-२७४ २७५-२७६ २७७-२७८ २७९-२८० २८१-२८२ २८३-२८४ २८५-२८६ २८७-२८८ २८९-२९० २९१-२९२ २९३-२९४ २९५-२९६ २९७-२९८ २९९-३०० ३०१-३०२ ३०३-३०४ ३०५-३०६ ३०७-३०८ ३०९-३१० ३११-३१२ ३१३-३१४ ३१५-३१६ ३१७-३१८ ३१९-३२० ३२१-३२२ ३२३-३२४ ३२५-३२६ ३२७-३२८ ३२९-३३० ३३१-३३२ ३३३-३३४ ३३५-३३६ ३३७-३३८ ३३९-३४० ३४१-३४२ ३४३-३४४ ३४५-३४६ ३४७-३४८ ३४९-३५० ३५१-३५२ ३५३-३५४ ३५५-३५६ ३५७-३५८ ३५९-३६० ३६१-३६२ ३६३-३६४ ३६५-३६६ ३६७-३६८ ३६९-३७० ३७१-३७२ ३७३-३७४ ३७५-३७६ ३७७-३७८ ३७९-३८० ३८१-३८२ ३८३-३८४ ३८५-३८६ ३८७-३८८ ३८९-३९० ३९१-३९२ ३९३-३९४ ३९५-३९६ ३९७-३९८ ३९९-४०० ४०१-४०२ ४०३-४०४ ४०५-४०६ ४०७-४०८ ४०९-४१० ४११-४१२ ४१३-४१४ ४१५-४१६ ४१७-४१८ ४१९-४२० ४२१-४२२ ४२३-४२४ ४२५-४२६ ४२७-४२८ ४२९-४३० ४३१-४३२ ४३३-४३४ ४३५-४३६ ४३७-४३८ ४३९-४४० ४४१-४४२ ४४३-४४४ ४४५-४४६ ४४७-४४८ ४४९-४५० ४५१-४५२ ४५३-४५४ ४५५-४५६ ४५७-४५८ ४५९-४६० ४६१-४६२ ४६३-४६४ ४६५-४६६ ४६७-४६८ ४६९-४७० ४७१-४७२ ४७३-४७४ ४७५-४७६ ४७७-४७८ ४७९-४८० ४८१-४८२ ४८३-४८४ ४८५-४८६ ४८७-४८८ ४८९-४९० ४९१-४९२ ४९३-४९४ ४९५-४९६ ४९७-४९८ ४९९-५०० ५०१-५०२ ५०३-५०४ ५०५-५०६ ५०७-५०८ ५०९-५१० ५११-५१२ ५१३-५१४ ५१५-५१६ ५१७-५१८ ५१९-५२० ५२१-५२२ ५२३-५२४ ५२५-५२६ ५२७-५२८ ५२९-५३० ५३१-५३२ ५३३-५३४ ५३५-५३६ ५३७-५३८ ५३९-५४० ५४१-५४२ ५४३-५४४ ५४५-५४६ ५४७-५४८ ५४९-५५० ५५१-५५२ ५५३-५५४ ५५५-५५६ ५५७-५५८ ५५९-५६० ५६१-५६२ ५६३-५६४ ५६५-५६६ ५६७-५६८ ५६९-५७० ५७१-५७२ ५७३-५७४ ५७५-५७६ ५७७-५७८ ५७९-५८० ५८१-५८२ ५८३-५८४ ५८५-५८६ ५८७-५८८ ५८९-५९० ५९१-५९२ ५९३-५९४ ५९५-५९६ ५९७-५९८ ५९९-६०० ६०१-६०२ ६०३-६०४ ६०५-६०६ ६०७-६०८ ६०९-६१० ६११-६१२ ६१३-६१४ ६१५-६१६ ६१७-६१८ ६१९-६२० ६२१-६२२ ६२३-६२४ ६२५-६२६ ६२७-६२८ ६२९-६३० ६३१-६३२ ६३३-६३४ ६३५-६३६ ६३७-६३८ ६३९-६४० ६४१-६४२ ६४३-६४४ ६४५-६४६ ६४७-६४८ ६४९-६५० ६५१-६५२ ६५३-६५४ ६५५-६५६ ६५७-६५८ ६५९-६६० ६६१-६६२ ६६३-६६४ ६६५-६६६ ६६७-६६८ ६६९-६७० ६७१-६७२ ६७३-६७४ ६७५-६७६ ६७७-६७८ ६७९-६८० ६८१-६८२ ६८३-६८४ ६८५-६८६ ६८७-६८८ ६८९-६९० ६९१-६९२ ६९३-६९४ ६९५-६९६ ६९७-६९८ ६९९-७०० ७०१-७०२ ७०३-७०४ ७०५-७०६ ७०७-७०८ ७०९-७१० ७११-७१२ ७१३-७१४ ७१५-७१६ ७१७-७१८ ७१९-७२० ७२१-७२२ ७२३-७२४ ७२५-७२६ ७२७-७२८ ७२९-७३० ७३१-७३२ ७३३-७३४ ७३५-७३६ ७३७-७३८ ७३९-७४० ७४१-७४२ ७४३-७४४ ७४५-७४६ ७४७-७४८ ७४९-७५० ७५१-७५२ ७५३-७५४ ७५५-७५६ ७५७-७५८ ७५९-७६० ७६१-७६२ ७६३-७६४ ७६५-७६६ ७६७-७६८ ७६९-७७० ७७१-७७२ ७७३-७७४ ७७५-७७६ ७७७-७७८ ७७९-७८० ७८१-७८२ ७८३-७८४ ७८५-७८६ ७८७-७८८ ७८९-७९० ७९१-७९२ ७९३-७९४ ७९५-७९६ ७९७-७९८ ७९९-८०० ८०१-८०२ ८०३-८०४ ८०५-८०६ ८०७-८०८ ८०९-८१० ८११-८१२ ८१३-८१४ ८१५-८१६ ८१७-८१८ ८१९-८२० ८२१-८२२ ८२३-८२४ ८२५-८२६ ८२७-८२८ ८२९-८३० ८३१-८३२ ८३३-८३४ ८३५-८३६ ८३७-८३८ ८३९-८४० ८४१-८४२ ८४३-८४४ ८४५-८४६ ८४७-८४८ ८४९-८५० ८५१-८५२ ८५३-८५४ ८५५-८५६ ८५७-८५८ ८५९-८६० ८६१-८६२ ८६३-८६४ ८६५-८६६ ८६७-८६८ ८६९-८७० ८७१-८७२ ८७३-८७४ ८७५-८७६ ८७७-८७८ ८७९-८८० ८८१-८८२ ८८३-८८४ ८८५-८८६ ८८७-८८८ ८८९-८९० ८९१-८९२ ८९३-८९४ ८९५-८९६ ८९७-८९८ ८९९-९०० ९०१-९०२ ९०३-९०४ ९०५-९०६ ९०७-९०८ ९०९-९१० ९११-९१२ ९१३-९१४ ९१५-९१६ ९१७-९१८ ९१९-९२० ९२१-९२२ ९२३-९२४ ९२५-९२६ ९२७-९२८ ९२९-९३० ९३१-९३२ ९३३-९३४ ९३५-९३६ ९३७-९३८ ९३९-९४० ९४१-९४२ ९४३-९४४ ९४५-९४६ ९४७-९४८ ९४९-९५० ९५१-९५२ ९५३-९५४ ९५५-९५६ ९५७-९५८ ९५९-९६० ९६१-९६२ ९६३-९६४ ९६५-९६६ ९६७-९६८ ९६९-९७० ९७१-९७२ ९७३-९७४ ९७५-९७६ ९७७-९७८ ९७९-९८० ९८१-९८२ ९८३-९८४ ९८५-९८६ ९८७-९८८ ९८९-९९० ९९१-९९२ ९९३-९९४ ९९५-९९६ ९९७-९९८ ९९९-१०००

एत पितरः सोम्यास्तो
 गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विक्षेभिः
 दत्तासम्भ्यं द्रविणेह भद्रं
 रयिं च नः सर्ववोरं नियच्छत ॥ ५

कृताङ् विद्यापतिचन्द्र , पितरौ देवता , पितृणां आवाहने वि०—श्री० ३,३५ ।

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୈ ? ଇତୁଃ
ଅଥେ— 'ଜୀବାୟ' ଦୀର୍ଘଜୀବନାୟ, ଦୀର୍ଘଜୀବନଂ ଖୋଜୁମିତି ଯାବତ୍
ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ଶ୍ରୁତାୟ' (ଯତଃ 'ଶ୍ରୁତାୟ'—ଇତି ମାଧ୍ୟ
ନ୍ଦିନୀୟଃ ପାଠଃ, ଅତୀତ୍ରାପି ତଥୈବାପ୍ୟେନ ଭବିତବ୍ୟମ୍) ଶ୍ରୁତଃ ଶ୍ରୋତା
ନାମ ପାପରୋଗ, ତାହାମାଦକାଳଂଶ୍ଚତୁରହେତୁତଃ ଈଂ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି
ଯାବତ୍ । 'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୮

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୈ ଇତୁଃଅଥେ—
'ସୋରାୟ' ସୋରଂ ଭଗାବତ୍ ପାଠଂ ତତଃ ଈଂ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
ହେ 'ପିତରଃ' 'ସଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ରକ୍ଷାୟ' ଆନନ୍ଦାୟ ଚ 'ନମଃ'
ନମାମି ॥ ୯

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୈ ? ଇତୁଃ
ଅଥେ— 'ସ୍ବଧାୟ' ସମାୟ । ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ମନ୍ୟବେ'
ମନ୍ୟୁଦେବଜାତଂ ଭବତି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷାଦି, ତତଃ ଈଂ ରକ୍ଷୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୧୦

ହେ 'ପିତରଃ' 'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି । ଶ୍ରୁତାୟ ହେ 'ପିତରଃ' !
'ବଃ' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ 'ନମଃ' ନମାମି ॥ ୧୧

ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ

ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ

ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ
ଫେଲିକ୍ସମ୍ । ଶୈବଶିବୋ ଦେବତା ନିମିତ୍ତ ଆଗବାହିନୀକେ ଶ୍ରୀମାମ କର୍ତ୍ତୈ

॥ निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिठहृदि ॥ ११

गृहान् नः पितरो दत्त ॥ १२

सदो वः पितरो देष्म ॥ १३

एतद्वः पितरो वासः ॥ १४

- १ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; गृहस्थितेन वि०—गी० ४, १, ११ ।
 २ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; पित्र्यामेव वि०—गी० ४, १, ११ ।
 ३ आनापत्या नायनी कन्दः ; पितरी देवता ; पित्र्ये एवदानी वि०—गी० ४, १, ११ ।
 वस्तुतस्मिन् वादेरेकैवेया नायनीनि ज्ञेयम् ।

हे 'पितरः' 'नः' प्रत्यय्य 'गृहान्' गृहस्थ शोभा भार्या
 'दत्त' प्रयच्छत ; दद्यतेति भावः ॥ १२

हे 'पितरः' 'वः' युष्मच्च 'सदः' स्थानं 'देष्म' ददाम ;
 प्रथेय गृहे, प्रत्या एवेक्षिताया भार्यायाः मरीरै वा, वय मिति
 शेषः ॥ १३

हे 'पितरः' 'वः' युष्माकम् 'एतत्' 'वासः' परिधिं वसनम् ;
 भवत्विति शेषः ॥ १४

- १२ निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिठहृदि ॥ १२
 १३ निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिठहृदि ॥ १३
 १४ निरुप॥ । आगनादिप्रत्येक वाङ् वाङ् नमस्तत्र करिठहृदि ॥ १४

ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतप
 स्वाधा स्थ तर्पयत मे पितॄन् ॥ १५

विश्वस्तुतुप कन्दः, पितरी देवता, पितृपरिधे वि०—गी० ४, १, ११ ।

हे धाप । यूयं 'क्षधा' पितॄणां तृप्तिहेतुभूताः 'स्व' भव
'कर्जम्', 'वृत्त', 'पयः', 'अमृतम्' इति प्रसिद्धं मेतत् 'परिसु'
'कौशालम्' अतः 'वहन्तो.' वहन्त्यो धारा, यूयं 'मे' मम
'पितॄन्' आहूतान् 'तर्पयत' इति गमयत ॥ १५

हे धाप । होमना भिक्षुविषयं योहि-डेकेन अथ हरेडेह , अथ
वहन्, वृत्तवहन्, ह्यवहन्, वनवहन्, जलवहन् अथ वहन्कारिणो एहे शास्त्रागपूर
नितृगाटक जलितृष्ठ करन ॥ १६

आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।

यथेह पुरुषः स्यात् ॥ १६

नितृ गावकी वध , पितरो दीक्षा , मधमपिचवाधे वि०—यो० १,२,१० ।

हे 'पितर' 'पुष्करस्रजम्' मेषमासाधारिणं चन्द्र मिव
ज्जादकरं 'कुमारं' पुष्करम् 'गर्भम्' 'आधत्त' प्रददत । पुन-
र्योजते—'इह' गर्भं 'पुरुष' पुरुष इति विख्यात तमयो
'यथा स्यात्' तथा प्रसक्तो भवेति शेष ॥ १६

हे पितृणः । मेष-मासाशस्त्री हस्तस्य मास आस्तावत् ७ कात्रिहृत्
पुष्करम् गर्भं अर्पयत , एहे गर्भं एव पुष्करं विना याज्याभिर, पुष्क
मपुष्कम् इव ॥ १७

अभूतो दूतो हविषो जातवेदा

अवाड्ढव्यानि मुरभीणि कृत्वा ।

प्रादात् पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन्

प्रजानन्नमे पुनरेहि योनिम् ॥ १७

भूविध नितृव वध , अविदेक्षा , उच्च कामावधे वि०—यो० १,२,११ ।

‘जातवेदाः’ यस्मिन् ‘नः’ अस्माकं ‘हविषः’ दूतः यादकः
 ‘अभूत्’ । अतएव ‘हव्यानि’ अस्मद्वृत्तानि ‘सुरभीणि जत्वा’
 ‘यवाद्’ वहनं कृतवान् । ‘स्रधया’ अस्मदुक्तया पितृप्रीत्या-
 द्येन स्वागार्थयाचा सह तानि च ‘पितृभ्यः’ ‘प्रादात्’ दत्त-
 वान् । ‘ते’ च पितरः ‘अघ्नन्’ तानि भक्षितवन्तः । इदानीं
 प्रार्थये—हे ‘अग्ने !’ पितृभक्षणे ‘जानन्’ नन् ‘यीभिः’ सस्या-
 नम् ‘मुनः प्रैहि’ मुनः प्रागच्छ ॥ १०

जातवेदाः अग्निः अस्मादि-अहं हविर् दूतः (यादकः) दूतैर्वाह्येन, जात-
 एव अस्मादि-अहं हवा गम्यन्तेन अग्नौ कृतं वहनं करिष्यामहेन,—निष्क-
 र्गत्वेन अग्निं कुरुतेन कागार्थं वादकः ‘हवा’ वाक्यमहंवादेन नेहै गम्यन्ते
 हवा निष्कर्गत्वेन विवाह्येन ; निष्कृतादेन कुरुतेन अहं हवा करिष्यामहेन ।
 गम्यन्ते अर्धनेत्र—हे अग्ने ! त्वमि निष्कर्गत्वेन कुरुतेन जात वेदाः यवादेन
 (अहं हवेन) अहं गम्यन्तेन कर ॥ ११

यह वषां जातवेदः पितृभ्यो

यत्रैतान्वेत्य निहितान् पराचः ।

मेदसः कुल्या अभि तान्त्सवन्तु

सत्या एषा माशिशः सन्तु कामात् (स्वाहा) ॥१८

निष्कृष्टं , अग्निर्वैशवा ; पितृदेवतप्राप्तेषु विनिर्वाह—जी० ख० ५, ४, ११ ।

हे ‘जातवेदः’ अग्ने ! ‘यत्र’ यस्मिन् प्रदेशे ‘पराचः’ गमन-
 पराङ्मुखान् लपविष्टानिति यावत् ‘निहितान्’ स्थितान्
 ‘एतान्’ पितॄन् ‘वेत्य’ जानासि, तत्रैव एष्यः ‘पितृभ्यः’ ‘यपां’
 मेदः—‘यह’ प्रायव । ‘मेदसः’ अस्या ‘कुल्याः’ उन्निमाः सरितः

‘तान्’ पितॄन् प्रति ‘अभिस्त्वन्तु’ । ‘यपाम्’ दत्तानां पितॄणां
 ‘कामात्’ इच्छात एव ‘आयिष’ आयीर्वादा, ‘अस्यत्तु प्रयुक्ता’,
 ‘सत्या’ अमृता. सफसा. ‘सन्तु’ ।—‘आद्या’ उक्तं यत् सुष्ठु
 भवतु ॥ १८

हे आश्विनः अहो । निरुपय, ये अश्विनः यमन पत्राकृत्स्न इति । अथ
 द्विदि तद्विद्वत्स्य, पूमि अश्विनः आह, जेहे आश्विनः केहे उदीश्विनः के मेव
 यमन अश्विनः नाह,—एहे मेवेर ज्ञाना (इन्द्रियगणः अश्विनो) निरुपय
 अश्विनः केहे पत्राकृत्स्न इति एव एहे ज्ञान निरुपय ये अहोः अश्विनः
 आयीर्वादाकृत्स्न ज्ञाना (ज्ञान) इति ।—याद्यो अर्थिना कर्ता यमन, ताद्यो
 इन्द्रियगणः अश्विनः इति ॥ १८

जातवेदो वपया गच्छ देवाए-
 स्त्वए हि होता प्रथमो बभूव ।
 सत्या वपा प्रगृहीता मे यस्तु
 समृध्यतां मे यदिदं करोमि ॥ १८

विदुष इव, यदिदं वता, देवदेवताप्राप्तेरिति विमोक्ष—बो० अ० ३, ४, १२ ।

हे ‘जातवेदः’ अग्ने । ‘हि’ यत ‘त्व’ ‘प्रथमः’ सुख्यः
 ‘होता’ देवानां माहाता ‘बभूव’ चिरं प्रसिद्धः ; यत ‘वपया’
 अश्विनः यथा अश्विनः सह, एतदर्थं यावेति यावत् ‘देवान्’ इन्द्रादीन्
 ‘गच्छ’ ; ततश्च ‘मे’ मम ‘प्रगृहीता’ प्रदानाय गृहीता ‘वपा’
 इयम्, ‘सत्या’ सार्थिका ‘यस्तु’ भवतु, ‘यत्’ ‘इदं’ वपादानं
 ‘करोमि’, ‘मे’ मम तदे तत् कर्म, ‘समृध्यताम्’ सुसम्पन्नं कुरु ॥ १८

हे आश्विनः अहो । अश्विनः पूमि अश्विनः केहे उदीश्विनः के मेव
 निरुपय अश्विनः, अश्विनः अश्विनः वनां जेहे उदीश्विनः के मेव

कः ; तांशतरे चेतोऽप्येव लभानार्थं यत् नृदीक एवे वनां मार्गकं रहेत् ।
—यामास एवे वनाशान् कार्षा एवे लकात्तं शुम्भान् कः ॥ १७

यत् कुसीद मप्रदत्तं मयेह
येन यमस्य निधिना चराणि ।
इदं तदग्ने अन्वृणो भवामि
जीवन्नेव प्रतिदत्ते ददानि ॥ २०

निदुप् कः ; अग्निदेवता ; अन्वृणो विनिवीतः—गो० घ० ४, ४, ११ ।

हे 'अग्ने !' 'मया' 'इदं' जल्पानि 'यत्' 'कुसीदम्' अपि
'मप्रदत्तम्' अस्ति ; किञ्च 'यमस्य' उत्तमार्थस्य प्राप्त्येन 'येन'
'निधिना' कृषीकृतद्रव्येण 'चराणि' व्यपहराणि : अद्याप्यहं
मिति दाषत् । 'तत्' 'इदं' कुसीदं रूपम् 'ददानि' । 'प्रतिदत्ते'
च पश्चिन्, अहं 'जीवन् एव' इहेव जल्पानि 'अन्वृणो' कृष्यग्न्यो
'भवामि' ॥ २०

हे अग्ने ! अ ज्ञाने ये लोकान् देवतार्थं निकटे एहेतकं यावत् किञ्च ज्ञाय
अत्र कश्चिद् यावदात्र कश्चिद् अत्र अत्राणि तांशतं नृदीक (एव) मार्गकं
लभान् कश्चिन् नारे ; अत्रा कुसीदं तदग्ने यत् प्रतिदत्तं कश्चिद् अत्रा-
ग्न्यं विद्वत्तना कश्चि ये जीवितं याकिन्हे अर्थात् एवे नृदीकहे ज्ञायो
रहेत्तेहि ॥ २०

एकादका तपसा तप्यमाना
जलान् गर्भं सन्निमान् मिन्द्रम् ।
तेन देवा असहन्त शत्रून्
हन्तासुराणां मभवच्छचीमिः ॥ २१ ॥ ३

निदुप् कः ; दद्याची देवता ; हन्तामिमीने सातोवाकरोमि वि०—गो० ४, ४, ११ ।

‘ତପସା’ ଶୌର୍ଯ୍ୟର୍ତ୍ତୁନା ‘ତପ୍ୟମାନା’ ‘ଏକାଢ଼କା’ ଦେବୀ ‘ମହି-
 ମାନେ’ କାଶମାହାବ୍ୟବସ୍ଥାୟାମ୍ ‘ଇନ୍ଦ୍ରମ୍’ ଛତିପ୍ରଦେବବିଶେଷେ ‘ଗର୍ଭେ’
 ‘ଜନ୍ମାନ’ ଜନୟତି, ସ୍ବର୍ଗର୍ତ୍ତେ ପାରୟତୀତି ଭାବଃ । ତତଃ ମାଦୁର୍ଭୂତଞ୍ଚ
 ଚ ଇନ୍ଦ୍ରଃ ‘ଶର୍ବୋମି.’ ସ୍ବର୍ଗର୍ତ୍ତେ ‘ଅସୁରାଣାଂ’ ମିଥ୍ୟା ‘ହନ୍ତା’ ଇତି
 ମୁକ୍ତିର୍ଭବତି ; ଯତଃ ‘ତେନ’ ଇନ୍ଦ୍ରେଷ୍ଠ ଅଧିପତିଭୂତେନ ସହ ମିହିତ୍ବା
 ‘ଦେବାଃ’ ଛତିକାରିଣୋଽପି ‘ଶତ୍ରୁନ୍’ ଛତିବାଧକାନ୍ ‘ସମହନ୍ତା’
 ଅଭିଭବନ୍ତି ॥ ୧୧ ॥ ୩

ଇତି ସାମଗ୍ୟୀକାବ୍ରତସାମନ୍ତମିବିରଚିତାୟାଂ
 “ମନ୍ତ୍ରସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ”-ନାମମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣବ୍ୟାख्याୟାମ୍
 ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରାଥମିକୋତ୍ତମୋଽଧ୍ୟାୟଃ ॥ ୩

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୂଡ଼େ ଉପାସ୍ୟାମା ଯୁଧା-ଭଜେକା ଦେବୀ କାଳେଷ୍ଠ ଅରିମା ଅବଗେ ଶେଳମାୟକ
 ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବାସନ କରେନ୍, ମତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶେଷେ ଦେବ୍ୟେଷ୍ଠାମାୟାବି ଶୌର କ୍ରିଷ୍ଣାୟ ଦାମା
 ଯେଷ୍ଠାୟାଃ ବିଶାୟାଃ ବଳିନା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାୟ ଦାମା ; ଅନନ୍ତର ବୃଦ୍ଧିର ଅପୂର୍ବ୍ୟ ଦେବଦାୟା,
 ଶେଷେ ଅରିମାୟାଃ ଦେବ୍ୟେଷ୍ଠାୟାଃ ମହିତ ମିଳିତ ଇତି । ଦୃଷ୍ଟିର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାୟ ମହାବଳାୟାଃ
 ମହାବଳାୟାଃ ଦେବ୍ୟେଷ୍ଠାୟାଃ ॥ ୧୧ ॥ ୦

ନାମବେଶ୍ୟାୟାଃ ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରାଥମିକୋତ୍ତମୋଽଧ୍ୟାୟଃ
 ମହାବଳାୟାଃ ଦେବ୍ୟେଷ୍ଠାୟାଃ ॥ ୦

॥ अथ चतुर्थं खण्डम् ॥

इदं भूमे भजामह इदं भद्रं सुमङ्गलम् ।

परा सपत्नान् वाधस्वान्येषां विन्दते वसु ॥

(अन्येषां विन्दते धनम्) ॥ १

विपुलशुभं च , सुनिर्दिष्टता , सर्वत्र भूमिजये विविचीक — नो० य० १, १, ३ ।

यत् 'भूमे' 'इदं' खण्डं स्पष्टिजातक स्थान 'भद्रं' कल्याण
कर 'सुमङ्गलं' मङ्गलकर पुनरात्मा अतिक्ल्याणकर मन्त्रा
वन्, तत् 'इदं' भूखण्डं 'भजामहे' पद्यमिति । हे भूखण्ड ।
'सपत्नान्' अस्त्रच्छेदन् 'परावाधस्व' यात्रवक्तव्यं, तेभ्य 'अन्ये-
षाम्' अस्माकं यजमान. 'वसु' वासभवन ('धन' ऐश्वर्यम्)
'विन्दते' विन्दतां, क्षमताम् जल्पसादेवेति भाव ॥ १

कन्यापुत्र, अतिपुत्र कन्यापुत्र, सुपुत्र एवे च भद्रं कामयाव वरदा
कतिरेकेषु । (२२ पू० ३) आग्रापुत्रं नृपुत्रात् नृपुत्रात् (३१) वा ३ एव
राशिपुत्र एवमात्रं आग्रापुत्रं वक्ष्यमानं वक्ष्यमानं (३१) एव । नात्र कर्म ॥

इमं स्तोमं मर्हती जातवेदसे

रथ मिव सम्महेमा मनीषया ।

मद्रा हि नः प्रमति रस्य सप्तस-

थानी सखी मा रिषामा वय तव ॥ २

जातवेदसे , अतिवेदता , अतिपरिपुष्टि विविचीक — नो० य० १, १, १ ।

'मर्हती' श्रुत्याय, 'जातवेदसे' अग्नये 'रथ मिव' आगमन-
साधन रथं यथा 'इमं' स्तोमं 'सर्वं', 'मनीषया' प्रज्ञया सद

‘सम्यहेम’ पूजोपकरणयुक्तं कुर्याम । ‘न’ अर्थात् ‘ससदि’
समाजविषये ‘हि’ ‘अस्य’ अग्ने । ‘भद्रा’ कत्वाची ‘प्रमति’
प्रकृष्टा मति अस्तु । ‘हे अग्ने ।’ ‘तव’ ‘सस्ये’ सखित्वे विद्य
माना ‘वय’ ‘मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा मा भूम ॥ २

निम्न ऋकाररत्नं नात्रापि देयम् इत्येकं ज्ञानमोक्षद्वन्द्वं कर्तुं उक्तं आपदा
एव उक्तिरुक्तं आह्वयम् । माधव अस्मिन् ऋकाररत्नं पूजोपकरणयुक्तं देयम्
कुर्यादिति । एते अस्मिन् अत्रापि अर्थात् अत्रापि दद्यात् । अत्रापि
‘न’ अर्थात् ‘सस्ये’ अत्रापि अत्रापि अत्रापि अत्रापि अत्रापि अत्रापि
मा इति ॥ २

भरामेध कृण्वामा हवींषि ते
चितयन्त पर्वणा पर्वणा वयम् ।
जीवातवे प्रतरा माधया धियो
अग्ने सस्ये मारिषामा वय तव ॥ ३

नगवोच्यते , अग्निदेवता , अग्निपरिचर्युक्ते विनिर्वाह — श्री० २०० ३३५ ।

हे ‘अग्ने ।’ वय त्वदर्शम् ‘इधम्’ इध्वनसाधनं समिक्तसूत्रं
‘भराम’ आहराम । तदस्तु ते सुम्भ ‘हवींषि’ चरुपुरोडायादीनि
‘पर्वणा पर्वणा’ प्रतिपद्य माह्वामाया दर्शपूर्णमासाभ्यां ‘चित
यन्त’ त्वां प्रश्नापयन्त ‘कृण्वाम’ करवाम, शुद्धवामेति यावत् ।
स त्व ‘जीवातवे’ दीर्घजीवनाय अर्थात् ‘विय’ प्रश्ना कर्माणि
या ‘प्रतरा’ जितरा ‘साधय’ सम्पादय । हे ‘अग्ने ।’ ‘तव’
‘सस्ये’ सखित्वे विद्यमाना ‘वय’ मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा
मा भूम ॥ ३

হে অশ্বঃ : আগরা তোমার গোলিছেকু বসন্ত গুরু আহরণ করিতেছি ,
 মে। এতদিনের অর্থাৎ যথাকালে তোমাকে যখনই বসন্তপুহ আহবন
 করিয়া তোমাকে আগাইয়া রাখিতেছি। জামুণ জুরি আমায়ের বীর্য-
 জীবনের অন্য ভাল বুদ্ধি ও ভাল কার্য প্রকটরূপে সাধিত কর। হে
 অশ্বঃ ! তোমার মধ্যে বিদ্যমান আমার যে কোনরূপে বিঘ্ন বা চটে । ১০

शक्तिं त्वा समिधं साधया
धियस्त्वे देवा हविरदन्ताहृतम् ।
त्व मादित्याय आ वह ताए द्युम्न-
स्यमे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥ ४

मनसोऽपि, अपिदेवता, अपिपरिष्कारणे विविचीय — श्री. प. ४, ५, ६।

कनदीच्छन्, पचिद्वेद्या, पचिपरिष्कारेण वाच्यम् ।
 हे 'अन्ते ।' 'प्रियः' प्रप्राः कर्माणि वाच्यं तथा 'साधय'
 निष्पादय, यथा च वयं 'त्वा' त्वां 'यमिध' सम्यग्निहं कर्तुं
 'यन्तेम' यन्ता भवेम । 'हि' यतः 'ते' त्वयि 'प्राप्तुतम्' 'हविः'
 यत्नं 'दियाः' सर्वं एव 'यदन्ति' भक्षयन्ति, यतः यान् 'वादि-
 त्वान्' अदितेः अखण्डनीयशक्तेः प्रकृतेः पुत्रान् देवादीन् वयम्
 'वृक्षन्ति' कामयामहे, 'त्व' 'तान्' 'यावद्' अथवत् प्राप्तय ।
 हे 'अन्ते ।' 'तव' 'सदरे' सखित्वे विद्यमानाः 'वयं' 'मा-
 रिपात्र' कथमपि विनष्टा मा भूम् ॥ ४

হে অগ্রে । হানাদের দৃষ্টি ও কাৰ্য্যগত একগুণতাবৈ নারিত কয়, বাহাতে
 'রিপাণ' কল্পময়ি বিনষ্টা মা ভূম ॥ ৪

হে অগ্রে । হানাদের দৃষ্টি ও কাৰ্য্যগত একগুণতাবৈ নারিত কয়, বাহাতে
 'রিপাণ' কল্পময়ি বিনষ্টা মা ভূম ॥ ৪

तपश्च तेजश्च श्रद्धा च क्रीडश्च सत्यञ्चाक्रोधश्च
 त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सत्वश्च वाक् च मनश्चात्मा च
 ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि मा मवन्तु भूर्भुवःस्वरो-
 न्महान्त मात्मानं प्रपद्ये ॥ ५

प्रपदमसौऽयम्, यक्, षट्ठपोऽष्टिरेता (“एष षटो यदष्टि” — इति तैत्तिरियकम्
 प्रा० १. १० १), कामीषुर्विदपाचमपाक् वाक् पाठि विनिर्दोष — वी० पृ० ४, ५, ७ ।

त्वया प्रभूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां
 तन्मे समृध्यतां तन्म उपपद्यताए समुद्रो मा विश्व-
 व्यचा ब्रह्मानुजानातु तुयो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः
 पुत्रोऽनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मैत्रावरुणोऽनु-
 जानातु तस्मै विरुपाक्षाय दन्ताक्षये समुद्राय विश्व-
 व्यचसे तुषाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय
 ब्रह्मणः पुत्राय नमः ॥ ६

विरुपाक्षमीश्वरम्, यजुः, ब्रह्मरूपान्यादयो देवताः सर्वेषां जीवानां धाम् ली

विनिर्गता—सो० २० ४, ५, ६ २० ।

हे रुद्ररूपान्ने । विद्युत् । त्वं 'विरुपाक्षः' वर्णतीक्ष्ण-
 तयान्धोऽन्धं विरुपाक्षां नानारुपाणां सत्त्वं वाचस्पतानहेतुः
 यदा विरुपाक्षि अचिणीव अचिणी सर्वादीनि यस्य तादृशः
 अपि 'दन्ताक्षि' अक्षिः प्रकाशः, कासस्य दंष्ट्राणां प्रकाशस्वरूपः
 'असि' भवसि । 'तस्य' उक्तस्य 'तै' तव 'शय्या' शयनस्थानं
 'पर्णे' पतनशीले सर्ववस्तुन्वीचीपलभ्यते, वाचव-द्वहव-दाव जाठर-
 वैद्युतेतिभेदात्; किञ्च 'हिरण्यं' हिरण्यं हितश्च तत् एवमर्थं
 'गृह्णा' गृह्णम् 'अन्तेरिते' सर्वत्र-अवकाशे 'विमितं' निर्मितं
 भवति । 'तत्' तस्मात् 'देवानां' दुःखतिमतां सर्वेषां मेव जीवानां
 यानि 'हृदयानि' 'पयस्त्रये' सोऽहमये सृष्टेः 'कुम्भे' घटे ब्रह्माख्ये-
 ऽथ 'समिहितानि' स्थापितानि सन्ति, 'तानि' सर्वाण्येव 'रक्षतः'
 किञ्च 'अप्रमनीः' न सन्ति प्रकृष्टा मणयो बहुमूल्यरत्नानि अलि-
 क्षरा वा लेभ्यः, तादृशान् प्रथिव्यादीन् मेवान् वा 'अनिमित्तित'
 निमेषणं मनुष्याणाम् निमेषमून्यचक्षुर्मि. पश्यतो रक्षणाभिप्रायेणेति

यापत् 'ते' तत् 'बलस्य' बलपोषक इति, 'बलसात्' बलानुगतः
इति 'ब', 'यत्' नाम तत् 'सत्वम्' चत्वर्यं मिति । हादय पुत्राः
हादयादित्यरूपाः ये सन्ति ब्रह्मणः परमेष्ठरस्य भगादयः, ते
'संवहरे संवहरे' प्रत्यब्दे मेव 'काममेण' कामनापूरकेण 'यन्नेन'
कर्मणा, मेघवासनेन वर्षणेनेति वा 'त्वा' त्वा वैदुत भगवान्
वा 'याजयित्वा' जपयित्वा 'पुनः' 'ब्रह्मचर्यम्' अप्रजननम् 'उप-
यन्ति' व्यवहस्यन्ते ।

'त्व' 'देवेभ्य' भूतेषु वायुादिषु 'ब्राह्मणः', 'बृष्ट' तु 'मनुष्येभ्य'
ब्राह्मणइत्येव; 'ब्राह्मणः' 'वै' निश्चयं 'ब्राह्मणम्' 'उपधायति' उप-
कारकान्यया गच्छति साक्षात्त्वसंययात्; अत एतन्नसिद्धानुसारत
एवाह 'त्वा' त्वाम् अथ 'उपधावामि' उपकारकान्यया शायये ।
तथाच 'जपन्त' जपं मन्त्रपाठं कुर्वाणं 'मा' मां 'मा प्रतिजापी ।
जपाभिष्ठिति' मा गमय, 'सुप्नन्त' स्वप्नं कुर्वाणं 'मा' मां 'मा
प्रतिहोपीः' स्वप्नाभिष्ठिति मा गमय, 'कुर्वन्त' परार्थे किं मयि
'मा' मां 'मा प्रतिकार्यी' तादृशकर्मभिष्ठिति मा गमय ।
एतदर्थं मेव हे देव । 'त्वा' 'प्रपद्ये', स्वच्छरणागतोऽहम् । हे
देव । पित्र्येजसा 'त्वया' अन्तरत्वेन 'प्रसूतः' अभ्यनुज्ञातः एवाहम्
'इदं' 'कर्म' देवयजनादिकं 'करिष्यामि' परार्थं मेव; 'मे' मम
करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'राध्वता' साध्वताम्,—'मे' मम करि-
ष्यमाणं 'तत्' कर्म 'ससृष्टता' ससृष्टं कियताम्,—'मे' मम
करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'उपधाद्यता' उपधायं कियताम् ।

'समुद्रः' समुद्रं द्रवन्ति जीवा यत्र सः सर्वाययः, समुद्रवद्-
गाधादिगुणीतेतय, 'विम्रत्यथा' कृच्छं विम्र मिमं विविध
मश्नति गच्छति य स सर्वथः, 'बृह्मा' पुण्यभावस्य सृष्टृरूपः

ପରମେଶ୍ବର: 'ଅନୁଜାନାତୁ' 'ମା' ମା ମିତଳକ୍ଷ୍ୟକର୍ତ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟାଂ ଦଦାତୁ ।
 ତଦତୁ 'ତୁଧ.' ତୁ ଚିପ' ଧର୍ଯ୍ୟତି ଚିଂସତି ତମୋଽବିଷ୍ଟାୟ ଚ ଧଃ ସଃ
 ଆଶ୍ରୟତମୋଽବିଷ୍ଟାୟତ୍ତତ୍. 'ବିଷ୍ଣୁବିଦା:' ସର୍ବଧନ: 'ବୃହସ୍ପତିଃ ପୁଷ.'
 ପରମେଶ୍ବରଃ ପ୍ରଧାନ ମପତ୍ୟ' ବିଷ୍ଣୁ: ସୂର୍ଯ୍ୟ: 'ଅନୁଜାନାତୁ' ଅନୁଷ୍ଠା
 ଦଦାତୁ 'ମା' ମା ମିତତ୍ କର୍ମ କର୍ତ୍ତୁ ମିତି । ଅଥ 'ଆତ୍ମା:' ଚିନ୍ମ-
 ଗତିଶୀଳଃ, 'ପ୍ରଚିତା:' ପ୍ରଚିତୟତି ସର୍ବାନ୍ ଅନୁଷ୍ଠାୟ ଧଃ ସଃ 'ମୈତ୍ରା-
 ବରୁଣ:' ମିତ୍ରାବରୁଣାଭ୍ୟାମ୍ ଅହୋରାତ୍ରାଭ୍ୟାଂ ପରିମିତଃ କାଶୀ
 ମହେଶ୍ବର: 'ଅନୁଜାନାତୁ' ଅନୁଷ୍ଠାଂ ଦଦାତୁ 'ମା' ମା ମିତତ୍ କର୍ମ
 କର୍ତ୍ତୁ ମିତି ।

'ତତ୍ତ୍ୱେ' ବର୍ଣ୍ଣିତାୟ 'ବିରୂପାକ୍ଷାୟ' ବିବିଧରୂପାଚ୍ଚିହେତବେ 'ଦନ୍ତା-
 କ୍ଷୟେ' କାଶ୍ୟଦ୍ଦନ୍ତାମକାଶ୍ୟରୂପାୟ ଶିବସ୍ତତ୍ତ୍ୱରୂପାୟ, ବିଦ୍ୟୁଦ୍ଗନ୍ଧେ, ଅପି
 'ଅନୁଦ୍ରାୟ' ଶମୁଦ୍ରତୁଲ୍ୟାୟ ସର୍ବାନ୍ଦ୍ରାୟ 'ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ' ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ
 ବୃହସ୍ପତିଃ ପ୍ରକଟୋକ୍ତତତ୍ତ୍ୱମଜନନଶକ୍ତିରୂପାୟ, କିଞ୍ଚ 'ତୁଷାୟ' ବିପଦା-
 ଯକାୟ ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ' ସର୍ବସମ୍ପର୍କାଶିନେ ବୃହସ୍ପତିଃ ପୁରାୟ ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ ଶ୍ରୀ
 ସୂର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅଥ 'ଆତ୍ମାୟ' ଚିନ୍ମଗମନାୟ 'ପ୍ରଚିତସେ' ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ
 କାଶ୍ୟରୂପାୟ ଶିବାୟ, ବିଶିଷ୍ଟତତ୍ତ୍ୱ 'ଶୁଦ୍ରାକ୍ଷାୟ' ବହୁବ୍ରହ୍ମଣେ
 ଜଗତ୍ପାତ୍ରି 'ବ୍ରହ୍ମଣ: ପୁରାୟ' ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ ଶ୍ରୀସୂର୍ଯ୍ୟାୟେବ 'ନମଃ', କୁର୍ବେ
 ଇତି ଶ୍ଳୋକ: ॥ ୬

ଏହି ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ । ବୃଷି ବିଷ୍ଣୁବିଦାଃ ଅର୍ଥାତ୍ ବିବିଧବ୍ରହ୍ମଣା ଏହିବିଧ ଚାକ୍ଷୁଷଜ୍ଞାନରେଖୁ
 ଅଥବା ବୃକ୍ଷାଧାନ ଶ୍ରେଷ୍ଠଜ୍ଞାନି ନମନ୍ତେ ତୋରାଧି ବିବିଧ ଚକ୍ଷୁ ଏବଂ 'ଦନ୍ତାକ୍ଷି'
 ତାଳେର ବହୁଲବର୍ଣ୍ଣାତ୍ ଏକାମବ୍ରହ୍ମଣ ହେଉଛନ୍ତି । ମୃଦନନୀଳ ନୟନ ପଦା-
 ଧର୍ମେ ତୋରାଧି ମୟା ଡେମ୍ବନାଦି ବର୍ଣ୍ଣାଧାରକ ଏବଂ ଏହି ଅକ୍ଷରୀକରେ ଯୋଗୀ
 ବିଷ୍ଣୁବ୍ରହ୍ମ (ହିତ ଅର୍ଥେ ବ୍ରହ୍ମବୀର) ବୃହତ୍ତାଳେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଦେବ ।
 ବୃଷି ମେହେନ୍ ମୋହନୀ ଯନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁତ ଏହି ବ୍ରହ୍ମଣେ ଯେ ମୟା ଶିବ-

জন্ম সংক্রান্ত রহস্যকে, জন্মমস্তর রক্ষাকর্তা এবং ঐশ্বর্যের বহুলায়
নবিসংস্কার অর্থাৎ পৃথিবী ও মেঘাধির অনিমেষ বেষ্টন কর্তা অর্থাৎ
প্রাচীর অস্ত্রের চোমার 'বলপোষক' ও 'বলসুপ্ত' নামক স্বার্থ : পর-
মেপ্তের যে দান পুত্র (১২ পাণ্ডিত্য) আছে, (পৃথিবীবেদীর ওহুকাণে)
ঐশ্বর্য প্রতিবর্তিত কামনাপুত্র (প্রদান) দত্তের দ্বারা চোমাকে অর্থাৎ
মেঘচালনার দ্বারা বিদ্যামণ্ডিত কামনাপুত্র চোমাকে অথবা বর্জিতের
দ্বারা প্রদত্ত অথবা অথবা চোমাকে প্রকাশ করাইয়া পুত্র প্রদত্ত অথবা
করিয়া থাকেন।

তুমি যেসবের মধ্যে অর্থাৎ হৃদয়েতে প্রাপ্ত এবং আমি যদুযোর
যে প্রাপ্ত, প্রাপ্ত, প্রাপ্তের নিকটে বিশেষ উপকারের আশা করিয়া-
থাকেন, ইহা শিষ্টর আশ্রয়ই অন্য আমি চোমার নিকটে উপকার প্রাপ্ত
করিয়া আসিয়াছি। আমি জগৎ করিতেছি, তুমি প্রিয়জন করিও না। আমি
দান করিতেছি, তুমি প্রতিদান করিও না। আমি দানকিছু করিতেছি,
তুমি দান করিও না। আমি দান করিও না। আমি দান করিও না।
পরাণীয় হইয়াছি।

হে প্রদত্ত, অস্ত্রের চোমার প্রদত্ত অর্থাৎ এখনই আমি এই কথ'
করিব, আমার এই কথ' সাধন কর,—আমার এই কথ' সমুদ্র কর, আমার
এই কথ' উপকার কর।

সমুদ্রের প্রবাহন্য গভীর অগত সর্বত্র বদনশীল তথা (প্রদত্তপতি-
সমুদ্র তরঙ্গ, পৃথিবীর তরঙ্গ মাম অধর্মবোধী সর্বপ্রদান করি) আমাকে
এই কথ' অনুষ্ঠান দিন। অধর্ম ও নীচতার সত্ত্ব প্রকারী, সর্বপ্রদ, অধ-
পুত্র (বিদ্যুৎ নামক পুত্র, পৃথিবীর তরঙ্গ নামক অধর্মের পুত্র অথবা
অধর্ম অধ্যাত্ম অধর্ম হইতে প্রদত্ত, অধর্ম নামক পুত্রের প্রদান করি)
আমাকে এই কথ' অনুষ্ঠান দিন। শিষ্টপতিশীল ও প্রদত্ত চেতনায় মৈত্রী-
বন্ধন (মিত্র—বিদ্যা, বন্ধন—প্রদত্ত, প্রদত্তের পরিচয় মধ্যকাল, দিব,
পৃথিবীর মৈত্রীকরণ নামে প্রদত্ত অধর্মের সচ্ছবি-প্রদান করি)
আমাকে এই কথ' অনুষ্ঠান দিন।

সেই অসমান্য ও দ্বৈতপ্রদত্তর দ্বৈতপ্রদত্ত (প্রদত্তকর্তা),
সমুদ্রের সর্বপ্রদ ও বিদ্যায়ী তরঙ্গ (অধর্মকর্তা), সর্ববিপত্তিহারী

७ मर्त्येन ऋक्षगृहक (श्रीक) एवं कियतांथी ७ अष्टौजानात्र
महाभरत (काक), बिजयक मर्यादा ऋक्षगृह टेलवेरक (श्रीक)
अथान् २३ ३

सहस्रबाहुर्गौपत्यः स पशूनभिरक्षतु ।

मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु

मयि प्रजां प्रजापतिः (स्वाहा) ॥ ७

मिथुपत्तौष्टीक , प्रजापतिदेवता , पञ्चसप्तम्ये सोमिद्वितीये दि०—३,५,१० ।

‘सहस्रबाहुः’ बहुभुजिर्बहुधारो वा, ‘गौपत्य’ गवां पृथि-
वीनां रक्षणीनां वा पतिरधिपतिः परमेश्वरः सूर्यो वा ‘गौपति’,
तस्यापत्यमिव ‘स’ प्रसिद्धः ‘पुष्टिपतिः’ पोषणक्रियादश्च,
‘प्रजापति’ प्रजानां पालका, कूर्यः पर्जन्यो वा ‘पशून्’ गवादीन्
‘भिरक्षतु’, ‘मयि’ ‘पुष्टिं’ ‘दधातु’, ‘मयि’ ‘प्रजां’ च
दधात्वित्येव ॥ ७

बह्विधं वा बहुधा, ऋक्षगृह वा श्रीगृह, अष्टौजानात्र, अष्टौजानात्र-
पञ्च, गृह वा मर्त्यनादेव, अष्टौजानात्रगृहक इति कथम् । एवं अष्टौजानात्र
गृह दि० । अष्टौजानात्र दि० ११ १

कौतोमतए संवननए सुभाग करण मम ।

नाकुली नोम ते मातायाहं पुरुषानयः ।

यन्नौ कामस्य विष्णिन्नं तन्नौ सन्वेद्योपधे ॥ ८

मिथुपत्तौष्टीक , श्रीपतिदेवता , पञ्चसप्तम्ये दि०—जी० ३,१,१८ ।

हे कल । त्वम् ‘कौतोमतं’ कुतोऽपि कुतोः (सुखम्भितः)
मत पूजित, ‘संवननं’ सन्वननीय, ‘मम’ ‘सुभागं’ सुभागल

सौभाग्यस्य 'करण' साधन भवे । 'ते' तव 'माता' प्रसवित्रो
 'नाकुली' नकुलेन सुद्रजन्तुविशेषेण भस्मसमायकौपधित्वेन
 प्रथितेति, 'नाम' प्रसिद्धा ; जटामांसीति यावत् । हे 'शोषे ।'
 यतोऽद्य 'अहं' 'पुरुषानय,' पुरुषाणां सन्तानानां मत्तेर्मां वा
 आनयिता आनयनशीलः, प्रजननकार्ये यशीकरणकार्ये वा प्रयत्नः,
 अतस्त्वं प्रार्थये — 'नौ' आशयोः दम्पत्योः सहशीकार्ययोरपर-
 योर्वा 'कामस्य' प्रथयस्य 'यत्' यावत् 'विच्छिन्न', 'नौ' आशयो
 'तत्' तामदेव 'सम्प्रेष्टि' सन्धितं कुरु ॥ ८

ए एम । छुभि एव इकांन कावत्पहे एकेक नकटपत्र पानां, नकलेन जटमोत्र,
 जटामां अमविद्धो 'वाकुली' वणित्राहे अविद्धा। अर्थात् नकुलेन (टरणीत्र)
 जिह्वामिद्धिडां अमनकात्रिका, आनाकत्रि आमात्रव ज्योवाटपाद कावत् एहेवा ।
 ए एवः (जटोमां) अत्रा कापि वे काननकाटिक वटन आनिटक
 हेन्हा अत्रिठकि कावत् एव आमात्र सुवत् एहेन् विच्छेद ब्रह्माष्टक,
 आदां नमिनिठ कव ॥ ७

वृक्ष इव पक्षस्तिष्ठसि सर्वान् कामान् भुवस्पते ।
 यस्त्वैवं वेद तस्मै मे भोगान् धुक्ष्वाप्ततान् वृक्षन् ॥ ९

भूरियठदुम् वन्द , पारिवर्तकसि भोगकामस्य द्वाग्वापि वि०—गी० २, ४ २१, २८ ।

हे 'भुवस्पते' भुवनाधिपते । अन्तरात्मन् सूर्य । त्व 'वृक्ष'
 पक्षफलाधारः 'वृक्ष' कल्पद्रुमः 'इव' 'तिष्ठसि' यस्य भुवनं,
 शरीरे विलोपणां च । कर्मफलभूता सर्वे कामा त्वयि वृक्षे
 आयिता, 'एवम्' इत्य तान् 'सर्वान् कामान्' 'य' अहं 'तु'
 क्षिप्रं 'वेद' जाने, 'तस्मै' तादृशाय मम 'पक्षतान्' चयमून्यान्
 'भोगान्' 'धुक्ष्' प्रपूरय ॥ ९

૨૬ કુરનાદિગદ્ધઃ । અદાવિન્ ૧ રાં રૂપાઃ । કુરિ બંધનનાશક કુરજ
નાશકદેવજ્ઞઃ । વૃષઞ્ચ દેવજ્ઞઃ ગમચ્ચ કર્મજ્ઞઃ । રૂપે પારિતોષે ૭
કુરિગદ્ધઃ, ૨૬ આદિ એ મુલ્ય અલગ આદિ, કાવ્ય આદિ કવચના
(કાવ્ય) એવાં કર ૩૨

જતં સત્ત્વે પ્રતિષ્ઠિતં ભૂતં ભવિષ્યતા સહ ।

આકાશ ઉપ નિરજ્જતુ મદ્ય મદ્ર મયો શ્રિયમ્ ॥ ૧૦

અદુદ્ધમ્ , આકાશી દેવતા , ધાર્મિકર્મધિ ૩૬૫૪૬૫૫૫૫૫૫૫
અતતતતુલ્યોમિ વિનિવોત—વો ૦ ૨૦ ૪, ૨૧, ૨૮ ૨૦ ।

‘મવિષ્યતા’ મવિષ્યત્—અત્યજ્ઞાતમાનમ્, અત્યજ્ઞાતમાન મિત્ત
જતમ્, તૌદ્યજ્ઞાતમાન ‘સહ’, ‘ભૂતમ્’ અત્યજ્ઞાતમાન, વિનિષ્ટ મિત્તેતિ
તદ્વિષ્યજતમ્, ‘જતમ્’ અત્યજ્ઞાતમાન અ સર્વં મલુજાતમ્ ‘સત્ત્વે’
આકાશી, આકાશતુલ્યનિરવયવાદિસહસ્રે આકાશસ્યાકાશી વા
મદ્યમિ ‘પ્રતિષ્ઠિતમ્’ અસ્તિ । ‘આકાશ.’ આકાશમ્ એ નિરવ-
યમો મદ્યમ્, આકાશસ્યાકાશી વા પરમેશ્વર ‘મદ્ય’ ‘મદ્રમ્’
‘મયો’ અપિ ‘શ્રિયમ્’ શોભા સર્વવિધામ્ ‘ઉપનિરજ્જતુ’ પ્રદદા-
ત્વિતિ । ૧૦

કુરકાળ, વાદા ગદ્ધ, વાદા ગદ્ધ એકદય વિદ્યાદે વાદા અવિદ્યા, વાદા
અવિદ્યા નર, કુરકાળ વાદા એકદય વિદ્યા, એકદય વિદ્યામાન કાળદે
એકદય મદ્ય । વિદ્યાગદ્ધ કુર ૭ અવિદ્યા એક મદ્યગદ્ધ વર્તમાન, ૩ મયગદ્ધ
આકાશગદ્ધ વિનિ આકાશ, મદ્ય મદ્યગદ્ધે અંતર્યમિત્તે । આકાશગદ્ધ
નાશ વિદ્યગદ્ધ મદ્યમ્, મદ્ય મદ્યગદ્ધ આકાશ અંતર્યમિત્તે ૩૦

अभिभागेऽसि सर्वस्मिन्स्तदु सर्वं त्वयि श्रितम् ।
तेन सर्वेषु सर्वो मा विवासन विवासय ॥ ११

अनुष्टुप छन्दः , आकाशी देवता , चार्षिकर्षाणि शुद्धपञ्चमस्तयमात्रम्

तिलतण्डुलहोमि विनियोग — मी० म० ४, ५, २१ , १० सू० ।

हे आकाशः । 'सर्वस्मिन्' सर्ववस्तुनि त्वम् 'अभिभाग' सर्वतो भजनीय 'असि' भवसि , 'तत्' तच्चात् 'सर्वम्' एतत् ब्रह्माण्डम् 'त्वयि' आकाशवयिरवयवादिकथने आकाशस्याकाशे वा परमात्मनि 'श्रितम्' च आश्रित मेव, विद्यत इति शेषः ।
हे 'विवासन' स्वप्रकाशः । 'सर्व' सर्वजगदभिय इति प्रतीतस्तु 'तेन' 'सर्वेषु' वस्तुना 'मा' मां 'विवासय' प्रकाशय ॥ ११

८९ आकाशपञ्चम आत्मनः । कुत्र आकाशसि सर्ववस्तुके इति श्रितः, एके एव, नमस्तुते, आकाशतूना निवसन् एतन्मात्रे आश्रित इति श्रितः, ८९ प्रत्यक्षः । अत्रान्तः । आकाशे एव अत्रान्तः अत्रान्तः ॥ >>

क्षोभ द्वयं पूर्णो वस्तुना त्वं प्रीतो ददसे धनम् ।
अदृष्टो दृष्ट माभर सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥ १२

भूमिः अनुष्टुप छन्दः , आकाशी देवता , चार्षिकर्षाणि सर्ववस्तुना यस्यां पूर्ण

पूर्वोपस्थाने विनियोग — मी० म० ४, ५, २१ , २१ सू० ।

हे आकाशः । 'त्व' 'वस्तुना' धनेन सर्वेषु 'पूर्ण' 'क्षोभ द्वय' भवसि, 'प्रीत' प्रसन्न सम 'धन' यथासम्भ ददसे, स त्वम्

‘ସଦୃଶଃ’ ନିରବସରୀଃପି ‘ଦୃଶ’ ଫଳମ୍ ‘ଆ ଭର’ । ଆହର,—‘ମେ’
ମନ୍ତ୍ର ‘ସର୍ବାନ୍ କାମାନ୍ ପ୍ରୟଞ୍ଚେ’ ॥ ୧୨

ଏହି ଆକାଶେର ଆକାଶ । ହୁରି ମର୍ମହସେର ନାରିମୂର୍ତ୍ତି ଶାଢ଼ୀମାଃ ; ସାହାର ସାଧି
ନକା, ଆହାତେ କାଶୀ ମଠର ଶ୍ରୀକଟାଦେବ ବିଡେଇ, ହୁରି ଅବତେ ମୃଷି-ମସେର
କରୀତ ଦୃଶେନେର ମତଳେ ହୁଡ଼େ ଯେ ବିଡେଇ, ସାଧ : ଆସାର ମତଳ ଆଡ଼ିନାହି
ନାରିମୂର୍ତ୍ତି କର ॥ ୧୨

ଆକାଶସ୍ୟେଷ ଆକାଶୋ ଯଦେତଦ୍ ଭାତି ମଞ୍ଜୁଳମ୍ ।

ଏवं ତ୍ବା वेद यो वेदेशानेशान् प्रयच्छ मे ॥ ୧୩

ସଦୃଶଃ ହେ ; ଆକାଶୋ ଦିବ୍ୟା , ସାପିବକ୍ତୃପି ସାପିହାସେର ସମାସଦତ୍ତ

ସର୍ବୋପକାଶେ ବିଧିବିଧି — ଗୋ. ଯଂ ୪, ୫, ୧୧, ୧୨ ଇ. ।

‘ଯତଦ୍’ ମନ୍ତ୍ରକୌପରି ସର୍ବେତ, ‘ଯତ୍’ ‘ମଞ୍ଜୁଳମ୍’ ମଞ୍ଜୁଳାକାରତବା
ହସ୍ୟମାନ ମାକାଶ ‘ଭାତି’ ସନ୍ତୁର୍ଗୌବର ଭବତି, ଅସ୍ତ ‘ଆକା-
ଶସ୍ୟ’ ସର୍ବାନ୍ତସରାଦିତ୍ତସ୍ୟାବକାଶସ୍ୟ ଏ ‘ଆକାଶଃ’ ଗନ୍ତସରୀ
ସ୍ଥାପକସ ‘ଏତଃ’ ଜ୍ଞାନସନ୍ତୁର୍ଗୌବରୀୟମୀୟାନ । ‘ସେ ‘ଇୟାନ ।’
ମହିୟାର । ‘ସିଦ୍’ ସର୍ବେତ । ‘ତ୍ବା’ ତ୍ବାମ୍ ‘ଏବଂ’ ଇତ୍ୟ ‘ୟଃ’ ବ୍ରହ୍ମନ୍ତ୍ରଃ
‘ସିଦ୍’ ଜାଣାତି, ତାହାମାୟ ‘ମେ’ ମନ୍ତ୍ର ‘ଇୟାନ୍’ ଶିଷ୍ୟବିଷୁତୀଃ
‘ପ୍ରୟଞ୍ଚେ’ ପ୍ରଦେହି ॥ ୧୩

ଏହି ମତଳେର ଡେନି ମର୍ମହସେର ସେ ମଞ୍ଜୁଳାକାର ଶ୍ରୀମତ୍ ଆକାଶ ଦେଖି
ସାହେତେଇ, ହେବାବତେ ଅବତେ ସାହିତେ ଆକାଶେର ମାତ୍ର ବିଶାମାସ ଡେନିଟେ ଡେନାମ ।
ସେ ଡେନାମ । ସେ କାହିଁ ଡେନାମାତେ ଏହିତେ ଡେନାମ ଦେଖିତେଇ, ଡାହାଣ ଆସାର
ଶ୍ରୀମ ବିକୃତି ଡେନାମ କର ॥ ୧୩

सूर्मुखःस्वरोए सूर्ध्व इव दृशे भूयास मन्निरिव
तेजसा वायुरिव प्राग्नेन सोम इव गन्धेन बृहस्पति-

‘रिव बुद्ध्याश्विनाविव रूपेणेन्द्राग्नी इव वलेन ब्रह्म-
भाग एवाहं भूयासं पाप्मभागा मे दियन्तः ॥१४॥ ४

पशुः । अथ परमात्मा दीवता, पापयोगादितोऽपराकाशसंशतित्ववशे हि०—वी० ४, ६, १ ।

हे ‘भूर्भुवःस्वरोम् !’ ‘भूः’ पृथिवी, ‘भुवः’ अन्तरौचन, ‘स्वः’
द्यौः,—एतन्नोक्तव्यापक । ‘भीम्’—इतीतपतीकगम्य । पर-
मात्मन् । अथवा पृथिवीस्वरनोऽग्निः अन्तरौचस्वी वायुः, स्वः स्वः
सूर्यः, ओ मित्वात्मनः प्रतीकम् ; एतच्चतुष्टय मेवात्र सम्बोध्यम् ।
भयतः भयतां वा प्रसादान् ‘इये’ दर्शनेन्द्रियविषये समदर्शितया
‘सूर्यइव’ ‘भूपासम्’ ; ‘अग्निः इव’ यथा अग्निस्तेजस्वी तथा
‘तेजसा’ युक्तः भूपासम् । ‘वायुरिव’ वायुर्वैद्य अतिप्रभावः
तथा ‘प्राणेन’ प्रभावेन युक्तः भूपासम् । ‘सोमः’ पीपधिविशेषः
सुगन्ध इति विस्तृतः, स ‘इव’ ‘गन्धेन’ युक्तः भूपासम् । ‘वृष्ट-
स्वतिः’ जगत्पतिः, स ‘इव’ ‘बुद्ध्या’ प्रज्ञया युक्तः भूपासम् ।
‘अश्विनौ’ अश्विनाविव वेगगमनशीलो सूर्यचन्द्रौ, तौ ‘इव’ ‘रूपेण’
युक्तौ भूपासम् । ‘इन्द्राग्नी’ इन्द्रो मेघवातको वायुविशेषः,
तत्सहावस्थितोऽग्निश्च माध्यमिकः, तौ यथा बलवन्तौ, ‘इव’
तथा ‘वलेन’ युक्तः भूपासम् । ‘पद्मम्’ ‘ब्रह्मभागः’ लब्धब्रह्म-
ज्ञानार्थः ‘भूपासम् ।’—अपितु ‘मे’ मम ‘दियन्तः’ ब्रह्मदान-
परिपन्थिन इन्द्रियादयः ‘पाप्मभागाः’ पापमाग्नि इत्येव
महिम्नाताः सन्तु ॥ १४ ॥ ४

इति सामगर्ग्यौसखवनसामन्त्रमिविरचितायां

“मन्त्रसंजीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

द्वितीयोपाठकीयः अतुर्थः खण्डः ॥ ४

হে ভূত্বংস [জিগোক্ত]-নাগক, প্রৱন- [ও]-ব্যথা পামোহন ।
 আগনার প্রদাহ, সকল বস্তুর সমদর্শনসম্বন্ধে সেন পু-র্য্য ন্যায় সেনেভে
 যেন অগ্নির মার, অঁত্বেব্যক যেন বাতুর ন্যায়, সুবন্ধে যেন সৌমের ন্যায়,
 হৃদিকে যেন বৃহস্পতির মার, রূপে যেন বেধ গমনশীল অবিদ্যের (পূর্বা
 ও চন্দ্র) ন্যায় অত্যাৎকট বলে যেন ইন্দ্রাঘোর (সহ্যবস্থিত, মেঘবালক বায়ু
 ও বিজু২) ন্যায় হইতে পারি । আমি যেন উদ্ধলিত করিতে পারি এবং
 আমার উদ্ধল্যভেঃ পরিপ্ছীয়া (ইন্দ্রিগ্রহুতি) যেন আমার নিমটে পাপভাব
 বলিয়া প্রতিপন্ন হয় : ॥ ১৩ ॥

সামান্যতম মহাকাব্যের দ্বিতীয়অপার্টিকীর চতুর্থ অঙ্কের
 প্রথমতম সারভূমীর হৃদ বদাহবার সর্মাণ ৪৪

। অথ পঞ্চম খণ্ড ।

মূর্ধোঽধি মে বৈশ্রবণ্যান্ধিরসীঃশুপ্রবেশিন ।
 ললাটাদ্ ঘস্করান্ ঘোরান্ বিঘনান্ বিঘৃহামি বঃ
 (স্বাছা) ॥ ১

ঘনদাধীনা বদ্যাদান্ বনুদুপ্ ধন , বৈশ্রবণ্যনামাঘরী হিবতা , ললাটাদ্যদীদগ
 অসমি বদ্যেব্যাভিহাদানে বিলিখোন —মৌঃ যঃ ৪ ৬ ১ ২ ৩ ।

কৌতুহানিত্যাহ;—‘অনুপবেশিন.’ সর্বযানুপবেশমীশান্ ; ‘ঘট-
রান্’ ঘটরান্ মতকান্, শারীরদুষ্করসান্ শ্রোষয়িতৃনিতি
যাবৎ, ‘ঘোরান্’ ময়দুরান্, আধিক্যেনিতি ভাব ; ‘বিঘনান্’
অস্তরালমুখ্যান্, জীবচ্ছরোরাশ্রেণু, সর্বত্র বিদ্যমানানিতি ।—
‘স্বাছা’ চল্ল মিত্যু স্তুত, মন্যতু । ১

মুদ্রাদি প্রকৃতি অষ্ট বক্রে একটী স্তুত । অতঃ পরে পাঁচ বক্রে, শারীর
বৈজ্ঞানিক উদ্ভাষণীপত্রের বিবরণ,—ইহা পুস্তকটির দ্বিতীয়ভাগে ভীষ্ম
বাক্রিই উদ্ভাষণীপত্রের প্রথমোক্ততা প্রকাশ করা হইয়াছে, অতঃপরে
ময়দুর, শারীর বৈজ্ঞানিক মুদ্রা নিবন্ধনই অসমাপ্ত উপস্থিত হইয়া
থাকে এবং কর্তৃমানস অনুসারে মোক্ষোত্তির এবং হেতু ইত্যাদি এক
কথক উদ্ভাষণীপত্রের দ্বিতীয়ভাগের প্রথম উপস্থিত প্রকাশ করা
হইয়াছে, অন্তর প্রকাশকির রূপা বাচ্যে কিছুই নিক হইবার মত
অতএব উদ্ভাষণীপত্রের প্রথম প্রকাশ করা হইয়াছে ; সমস্ত প্রকাশ
কর্তব্য অতঃপর পাণ্ডুরাশী অন্তঃস্থক্রেই প্রকাশিত হবে, তিনিই পরে
বা পাণ্ডুরাশীপত্রের পঞ্চম অধ্যায় বা বাক্রি তিনি অষ্টম
প্রকৃতি সর্বপ্রথমই অষ্টম বাক্রি করিতেছেন পুস্তকটি, অষ্টম
প্রকৃতির বিবরণ হইলেও অতঃপরেই উপস্থিত হইয়া থাকেন ; এখানে
মোক্ষ শারীর বৈজ্ঞানিক দ্বিতীয় ভাগে আলস্যাদি, বুদ্ধিতে উদ্ভাষণীপত্র এবং
সাম্যেই স্তুতিভাব সহ উদ্ভাষণীপত্র, দ্বিতীয় উদ্ভাষণীপত্রের
প্রথম উপস্থিত হইলে অতএব এখানে সেই শারীর বৈজ্ঞানিকই প্রকাশ
করিবে বাক্রি করিতেছেন ।

আমার মতকের মধ্যস্থত করিয়া হইতে, মতকের লক্ষ্যভাগ কণ্ঠিকা
হইতে মতকের মধ্যস্থত লক্ষ্য হইতে সর্বত্র কার্য্যকর প্রকাশমান উপস্থিত
সমস্তে অন্তঃস্থ করিয়াই আমায় উদ্ভাষণীপত্র হইয়া থাকি ।

প্রথম ভাগে অষ্টম বাক্রি, শারীর প্রকাশ অষ্টম উপস্থিত হইয়া থাকে এবং
শারীর এবং অষ্টম বাক্রি অষ্টমোক্ত, সেই বাক্রি করিয়াই বিবরণ মুক্তি করে ।

এই যে নৈবোধ্যে ভিন্ন ভিন্ন ভিন্ন মত । জালালকে পণ্ডিত্যমান ভেদ -
নিও এই মতই ভেদে প্রদান করে দাঁড়ায় । এই মতই হইতেই জগদীশ্বর
গজ্ঞাত যেমনমুহুরে বিজ্ঞানকার ভেদ এতদন পণ্ডিত্যমান, উহারই
মতামিত ভেদ করে । পূনা ও মতামিত ভেদ বিজ্ঞান এতদুভয়ের কার্য
অন্যায়পন্থ্য এবং এ উভয়ই বিজ্ঞান, এতদন ইহারই বিজ্ঞান মূনি জগত
রচকের মতামিত । বিজ্ঞান পূরণ অর্থাৎ প্রতিষ্ঠিতিতে বিভিন্ন বিজ্ঞান
পূরণমুহুরে বৈজ্ঞানিক । পণ্ডিতের অভ্যন্তরীণ বৈজ্ঞানিক ভাবকে বৈজ্ঞানিক
এবং বৈজ্ঞানিকী আভ্যন্তরীণ বৈজ্ঞানিক ভাব । বৈজ্ঞানিক ভাবকে বিজ্ঞান ও জগত
হইতে মনু পূরণ হইয়া থাকে পূরণে উভয়েরই উভয় মাধ্যমপূরণ হইলেও
জানপাঠকে মতামিত ভিন্নবাক্য হইয়া আভ্যন্তরীণ ।

এই মত বৈজ্ঞানিক বিজ্ঞানপূরণ আছে । ২য় অধ্যায়ের । অধ্যায়ের-
পাঠ অর্থাৎ যিনি প্রতিষ্ঠিতিতে বিভিন্ন মতামিতের মতামিত ভাবকে
বৈজ্ঞানিক ২য় পণ্ডিত । জগতের অর্থাৎ পণ্ডিতের মতামিত ভাবকে
জগত ৩য় বিজ্ঞান । বিজ্ঞান অর্থাৎ জগতপূনা ।

—এই ভেদে মতামিত পণ্ডিত হইতে ১

যীবাশ্মী মে স্কাম্যাম্যাম্ মে নস্তো মেঃনুপ্রবেশিনঃ ।

মুখ্যাম্ বদদান্ ঘোরান্ বিঘনান্ বিঘ্নামি যঃ

(স্বাহা) ॥ ২

মি' মম 'যীবাশ্ম', 'মি' 'স্কাম্যাম্যাম্' 'মি' 'নস্তো' 'নাশি-
কাহয়ত', 'মি' 'মুখ্যাম্' বদদান্য প্রকাশমানান্ কার্যতো
গম্যমানান্ তান্ 'য' মুখ্যান্ বৈজ্ঞান্যান্ 'অধি' অধিকৃত্য
'বিঘ্নামি' উষ্মম করোমি, কার্যবহু মিতি য়ে । 'মুখ্যাম্'
কৌট্যনিত্যাহ—'বদদান্' বদ্যবদোঃতিয়জ্ঞা, তাহমান্, অতি
বহুত্বহেতুনিতি ভাব , 'ঘোরান্' ভয়হরান্ আধিক্যেণ , 'বিঘ্ন-
নান্' অধিকৃত্যতিয়তি ।—'স্বাহা' উত্তম শুভ্র মনু ॥ ২

आचार्य श्रोतं दृष्टेऽन्, आचार्यं वदन् दृष्टेऽन्, आचार्यं नासादृष्टं दृष्टेऽन्
 ७२. आचार्यं मूढं दृष्टेऽन् अज्ञानमानं, अतिरक्तां दृष्टेऽन् निशान्, अज्ञानम्,
 रिपुम्, जेष्ठं देवप्रवक्त्रं देवप्रवक्त्रं अतिरक्तां दृष्टेऽन् आचार्यं देवप्रवक्त्रं दृष्टेऽन्
 शक्ति — ६६ उक्तिं मयात् नान्यथा दृष्टेऽन् २

वाङ्मयां मे यतोयतः पार्श्वयोरुत्तु तानधि ।

उरस्तो वह्मदान् घोरां विघ्नान् विवृहामि वः

(स्वाहा) ॥ ३

‘मे’ ‘वाङ्मयां’ ‘तु’ अपि ‘पार्श्वयो’ ‘उत्तु’ कर्तुं ‘यतोयत’
 यथात् यथात् प्रदेयात्, ‘उरस्त’ वक्ष प्रदेयात् प्रकाशमानान्
 ‘वह्मदान्’ ‘घोरां’, ‘विघ्नान्’ ‘तान्’ प्रसिद्धान् वैयर्थ्यान्
 ‘य’ युष्मान् ‘अधि’ अधिलक्ष्य ‘विवृहामि’ उद्यमं करोमि ।—
 ‘स्वाहा’ उक्तं सुहृ, ममत् ॥ ३

आचार्यं वदन् दृष्टेऽन् आचार्यं वदन् दृष्टेऽन् ७२. आचार्यं मूढं दृष्टेऽन् अज्ञानमानं, अतिरक्तां दृष्टेऽन् निशान्, अज्ञानम् ७ रिपुम् देवप्रवक्त्रं
 देवप्रवक्त्रं अतिरक्तां दृष्टेऽन् आचार्यं देवप्रवक्त्रं दृष्टेऽन् शक्ति ।— ६६ उक्तिं
 मयात् नान्यथा दृष्टेऽन् २

यष्ट्याभ्यां मे लोहितादान् योनिष्ठान् पजिह्वानधि ।

ऊरुभ्यो निशिषो घोरां विघ्नान् विवृहामि वः

(स्वाहा) ॥ ४

‘मे’ मम ‘यष्ट्याभ्याम्’ ‘ऊरुभ्य’ ऊरुस्थानेभ्य अपि प्रका-

शमानान् 'वः' गुणान् वैश्ववर्णान् 'अधि' अधिकृत्य 'विवृहामि'
 उद्यमं करोमि ; कर्माच्च मिति । कौटुमान् गुणानित्याह —
 'निश्चिपः' सर्वेष्ववयवेषु द्विव्यमानान्, 'सोहितादान्' सोहित-
 भवकात् ; पौयन्ते हि सोहितानि शारीररक्तानि वैदुगताधि-
 क्ष्वात्, अतएव क्षया भवन्ति वातुलादयः ; 'योनिष्ठान्' अग्ने
 र्योनिर्गलं हन्तोऽग्निरिहृत एव स्वयोनिमच्च इतराच्यते किञ्च
 यस्मात् कक्षादपि परक्षादेरन्विरुत्पद्यते, तदेव दग्धोक्तरोति,
 तादृशान् ; 'पचिष्ठान्' 'पक्षा पृथिवीत्वाहुः अपि वा माध्य-
 मिका वाक पक्षा'—इति ७,३,०,४ सूत्राणां च सायणः ;
 तथाच पक्षा पृथिवी, पृथ्वीभागाधिक्यरूपो गुरुत्वहेतुर्विद्यतेऽस्य
 भूततयेति पचि पचस्त्वम्, तस्य प्रिषातकान् ; पचवा पक्षा
 माध्यमिका वाणी, सा विद्यते यच्च, च पक्षो मेघः, तस्य छिद्-
 क्रान् ; यद्यः च पान्तरौष्णान् मेघान् भिन्दती विद्योतते विद्युत्
 तथैव शारीरमेघानपीति ।—'स्वाहा' आह यत् तत् सत्
 भवतु ॥ ३

—

आचार्य कृष्णोदय एतेक, आचार्य उदयानगर्भ इति च अक्षरार्थम्,
 नदीदेव प्रियवर्मान्, एतादिकर्णोदय, उदयानगर्भ, आनन्दगर्भान्, देवप्रभ
 देवप्रभदेव अतिशय उदयानगर्भ आचार्य उदयानगर्भ इति वाकि — एते उदय
 नदीदेव नदीदेव इति ॥ ३

जङ्घाम्यां मे यतोयतः पाष्णार्पित्तु तानधि ।
 पादयोर्विकिरान् घोरान् विवृहामि वः (स्वाहा) ॥ ५

'मे' मम 'जङ्घाम्याम्' 'त' अपि 'पादयोः' स्थितयोः

ପ୍ରଜାପତେ ନ ତ୍ବଦେତାନ୍ୟନ୍ୟୋ
 ବିଶ୍ୱା ଜାତାନି ପରି ତା ବभୁବ ।
 ଯତ୍କାମାସ୍ତେ ଜୁହୁମସ୍ତନ୍ନୋ ଅସ୍ତୁ
 ବସଂ ସ୍ୟାମ ପତୟି ରୟୀଷାଂ (ଶ୍ରାହା) ॥ ୧

ଶ୍ରାହା ପଞ୍ଚମୀୟମ୍ , ପ୍ରଜାପତିଃପରୋଽପିଦେବତା , ପଞ୍ଚବ୍ୟସନୀଦନି (୧୦—୩୦) ୧, ୧୧ ।

ହେ 'ପ୍ରଜାପତେ ପ୍ରଜାମା ମକ୍ଷାଦାତ୍ତୋନାଂ ପାଳକ । ଦେବୀମରାଜ୍ଞି-
 ରୂପ । ପରମାତ୍ମନ୍ । ଯାନି 'ବିଶ୍ୱା' ବିଶ୍ୱାନି ଶ୍ରାବରଜଗ୍ରମାନି
 'ଜାତାନି' ଉତ୍ପନ୍ନାନି ; 'ତା' ତାନି 'ପତାନି', 'ତ୍ବତ୍' ତ୍ବତ୍
 'ବସ୍ୟ' ଅପର କ୍ଷୟନ 'ନ ପରିବଭୁବ' ନ ପରିଭବେତ୍ ନ ତିର-
 ଙ୍ମୁର୍ଯାତ୍ ; ପରିଭାବସ୍ତିରକ୍ଷିୟେତ୍ୟମର ; ଇହ ତୁ ତିରୀଭାବ ଏବ
 ତିରକ୍ତାର । ତଥାପି ତ୍ବଦନ୍ୟ କୌପି ପତାନି ତିରୀଭାବୟିତୁଂ ନ
 ସମର୍ଥ , ଏବଂ ହି ତ୍ବ ମିତ୍ତେଷା ଶ୍ରଦ୍ଧା ପାତା ଚର୍ଚ୍ଚେତି ତ୍ବଦନ୍ୟୋ ନ
 କୌଣସ୍ୟକ୍ଷାର୍କ ପ୍ରାର୍ଥନୀୟ ଇତି ତ୍ବା ନିବ ପ୍ରାର୍ଥ୍ୟାମହେ ଇତି ଭାବ : ।
 ପ୍ରାର୍ଥନା ସ୍ୱୟ ମସ୍ୟାକ୍ଷାରକ୍ମ—ବସ 'ସ୍ୱତ୍କାମା' ଯଦିଷ୍ଠାୟକ୍ତାଃ
 'ଜୁହୁମ' ଅଥା ହୌର୍ମ କୁର୍ମ , 'ତତ୍' ଇଡ଼ 'ନଃ' ଅକ୍ଷାରକ୍ମ 'ଅସ୍ତୁ'
 ପୂର୍ଣ୍ଣ ଋଷତ୍ ତ୍ବୟଶାଦାତ୍ ; ତଥାପି 'ବସ' 'ରୟୀଷାମ୍' ଅଭିଳାଷିତ-
 ଧନାନାଂ 'ପତୟ' ଅଧୀଷା . 'ସ୍ୟାମ' ଋଷିମିତ୍ତେତି ।—'ଶ୍ରାହା' ଗ୍ରାହ
 ଯତ୍ ତତ୍ ଯୁହୁ ଋଷତ୍ ॥ ୮

୧୧ ଶ୍ରୀମାତା ମତ୍ର ଦେବ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରରୁମତ୍ର ବିଦେବ ଚିନ୍ତାତତ୍ତ୍ୱ ବା କବିତା ଚୋରା-
 ବ ଶ୍ରୀତ କେବଳେ ମତ୍ରର ମତ୍ର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଚୋରା ଚିନ୍ତାବିନାଶ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୂଳ ଶ୍ରୀତି-
 ଶ୍ରୀତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଶ୍ରଦ୍ଧା । ଶ୍ରୀମାତା ଶ୍ରୀମାତା—ଅଥା ଶ୍ରୀମତା (୧୦ ଶ୍ରୀମତା) କବିତା
 ଶ୍ରୀମତା କବିତା, ଶ୍ରୀମତା ଶ୍ରୀମତା ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରଦ୍ଧା ।—ଶ୍ରୀମତା (୧୦ ଶ୍ରୀମତା)
 ଶ୍ରୀମତା ଶ୍ରୀମତା ଶ୍ରଦ୍ଧା ଶ୍ରଦ୍ଧା ।—ଏହି ଶ୍ରୀମତା ମତ୍ର କବିତା ଶ୍ରଦ୍ଧା ।

यशोऽहं भवामि ब्राह्मणानां यशोऽराज्ञां यशो विशाम् ।

यशः सत्यस्य भवामि भवामि यशसां यशः ॥ ८

सरायगुपुप ऋ० , आदिनी देवता , यशसांमल भवनादुपविष्टा

प्रातरादिनीपद्याने विनिवीत —गी० ३० ४, ६, ७ न० ।

‘यशः’ ‘ब्राह्मणानां’ मध्ये ‘यशः’ यशस्वी ‘भवामि’ भवेयम् ।
‘राज्ञां’ क्षत्रियार्थां मध्ये ‘यशः’ यशस्वी भवेयम् । ‘विशां’
वैश्यानां मध्ये ‘यशः’ यशस्वी भवेय मित्येव । ‘सत्यस्य’ यतीति
प्रतिपालयितेति च ‘यशः’ यशस्वी ‘भवामि’ भवेयम् । ‘यशसां’
यशस्कराणां बहुविधानां कर्मणां कर्त्तृति च ‘यशः’ यशस्वी
‘भवामि’ भवेयम् ॥ ८

अष्टादश मित्रावन्तः नन्दः नञ्जीनकाऽपरे अथ आर्षना—

६६ आम्निता जेव । आम्नि जेव आम्निताऽपरे अष्टावन्तः नन्दः
इहे । आम्नि जेव अष्टावन्तः नन्दः इहे । आम्नि जेव अष्टावन्तः नन्दः
इहे । ‘नञ्जीनकाऽपरे’ जेव नन्दः इहे अष्टावन्तः नञ्जीनकाऽपरे
अम्निता इहे अथ, अम्निता नन्दः कार्यन्त जेव अष्टावन्तः नन्दः
इहे । ॥

पुनर्मां यन्तु देवता या मदपचक्रमुः ।

महस्रन्तो महान्तो भवाम्यस्मिन्

पावो हरिते सौमभृष्टे ॥ १०

निष्पुण्याऽप्यन्तोऽपरे , आदिनी देवता , यशसांमल भवनादुपविष्टा

प्रातरादिनीपद्याने विनिवीत —गी० ३० ४, ६, ७ न० ।

‘महस्वन्तः’ तेजोमयाः, ‘महात्माः’ महत्त्वयुक्ताः, ‘याः’
 ‘देवताः’ शरीराः ‘मत्’ मत्तः, महेष्टादिति यावत्, ‘अपचक्रमुः’
 अपक्रमणं पञ्चायन मकार्युः ; रातो मयि निद्रिते इति भावः ।
 अथ प्रातः, अहम् ‘सोमशृष्ठे’ सोमाधारे, अतएव ‘हरिते’ प्रादले
 ‘अस्मिन्’ शरीररूपे, काषादिनिर्मिते स्पर्शे अपले वा ‘पात्रे’
 ‘भवामि’ निविष्टोऽस्मि, पुनर्नवजीवनमुपसर्तुमिति भावः ।
 इदानीं ताः देवताः ‘मा’ मां प्रति ‘पुनः आयन्तु’ पुनरागच्छ-
 न्त्विति ॥ १०

तेजविष्टे दैवताः [‘त्यक्त’ नाम्ये लोभगामपादं वदते लक्ष्मी १] विद्योत्त आर्चना—
 तेषामेव, महत्सुहृत्, तेषां चोत्त तेषां चोत्त प्रादले अस्मि निद्रिते दैवते
 आयात्र देहकणं कार्योक्तं दैवते गमायनं कविज्ञाहेन, ऊँरांश आयात्र
 पुनर्जागरिक आनिता आयात्र भवोत्त पुनर्जागरणं कर्तुम् ॥ १०

रूपं रूपं मे दिशः प्रातरङ्गस्य तेजसः ।

अन्नं मयस्य प्राशिष्यं मस्तु वयि

मयि त्वयीद् मस्तु त्वयि मयीदम् ॥ ११

निष्प्रासारपञ्चिकाः, आदिस्थी देवता, यज्ञकामस्य

प्रातरादिस्थीपक्षाने विनियोग — यी० अ० १, ६, ७, ८ ।

हे ‘रूप’ सर्वरूपनिदान ! धर्म ! ‘प्रातरङ्गस्य’ प्रभातकालीनस्य
 ‘तेजसः’ दीप्तेः सोम्य ‘रूपं’ ‘मे’ ममम् ‘दिशः’ दिश, देहीति
 यावत् । ‘अन्नस्य’ उद्भूतस्य तव ‘प्राशिष्यम्’ आशीरूपम् ‘अन्नं’
 प्रीत्यादिकं ‘वयि’ विस्तृते इह देगे ‘मस्तु’ प्रकर्षेण भवतु ।

কিঞ্চ 'মযি' মচ্ছরৌরৈ যদস্ति 'ইদ' রসাভ্যক দ্ব্যম্ তন্
'ত্বযি' আকৃষ্টম্ 'যসু' ; অপি 'ত্বযি' যদস্ति 'ইদ' তৈজ, তন্
'মযি' ব্যস্তম অসু ॥ ১১

এ নক্ষত্রগণনিগ্ধান । আনিতা : আমাকে প্রকাশকালীন প্রকাশের ন্যায়
লৌম্য রূপ প্রদান কর । মতক পানমৌম্যক তোমার প্রমাণে আমায় এই
বিভূত বর্ণে প্রদূর অম্ম স্মৃৎপণ্য হউক । আমায় পরীক্ষার এই রূপ তোমাকে
আদর্শ হউক এক তোমায় এই তেজ আমায় পরীক্ষা করিবে হউক ॥ ১১

यदिदं पश्यामि चक्षुषा त्वया दत्तं प्रभासया ।
तेन मा भुञ्ज तेन भुक्षिषीय तेन मा विंश ॥ ১২

মুখিগুহুয স্বন্দ , আদিত্যে দীপতা , যমজ্ঞানস
প্রাচ্যাদিত্যোবল্যাবি বিনিয়োগ —সী০ ২০ ২, ৬, ৭ ৭০ ।

'প্রভাসয়া' ত্বয়কাশীন সহৈব কার্যকারিণ্যা 'চক্ষুযা' 'চক্ষু-
রিন্দ্রিয়েণ 'ত্বয়া দত্ত' 'যত' 'ইদ' ভোগ্যজাত 'পশ্যামি', 'তেন'
ভোগ্যজাতেন 'যদ' 'ভুক্ষিষীয' ভোগলাভসাংসংকল্প্য
অপি 'তেন' ভোগ্যজাতেন সহৈব 'মা' মাম্ 'আবিষ' প্রবিষ,
তদ্রক্ষিপ্রবেশানুগত ইব সর্বভোগ্যোপস্থিতিমৈব অবস্থিতি ভাষ ॥ ১২

যমৌর প্রকাশের মহাপ্রকাশই কার্যক্ষম, চক্ষুরিত্যেহ প্রাণী তোমার
একত বাহ্য কিছু এই ভোগ্যসমূহ প্রেরিতকি, এই ভোগ্যসমূহ তোমারই
প্রতিপাল্য, আদিত্য তোমারই প্রতিপাল্য, আবি বেন এই সমস্ত ভোগ্য
উপভোগ করক ভোগ্যলাভমাত্র চরিতার্থ করিবে লবধ হউক । —তোমার রক্ষি-
সমূহের মজ-মপেই বেন সমস্ত ভোগ্য আনতে সমর্থ হউক ॥ ১২

ଅହର୍ନୀ ଅତ୍ୟଧିପରଦାବିର୍ନୀ ଅତିପାରୟତ୍ ।

ରାତ୍ରିର୍ନୀ ଅତ୍ୟଧିପରଦହର୍ନୀ ଅତିପାରୟତ୍ ॥ ୧୨

ଅନୁଷ୍ଠପ ଶବ୍ଦ ଆଦିଷ୍ଠ ଦେବତା , ପରାଧିପତ୍ୟ ସାମ୍ୟାଦିଷ୍ଠୋପସାଧନେ ବିଷ୍ଣୁ—ନୀ ୧ ୧, ୭ ।

‘ଅହ’ ଦିନସ୍ ‘ନ’ ଅଧ୍ୟାନ୍ ‘ଅତ୍ୟଧିପରତ୍’ (‘ପ୍ର ମୌତୀ’—ଇତି ଶ୍ରୀଦିଗ୍‌ଘଣ୍ଟସ୍ୟ ଶିଖିକ୍ତସ୍ୟ ଛାନ୍ଦି ରୂପମ୍) ଅତିଶୟେନ ମୌତୀନ୍ ଅକ୍ଷାପୀତ୍ , ଭୀଷ୍ମଜାତୀୟଭୋଗସହାୟ ଭବଦ୍‌ତି ଯାବତ୍ । ତତ୍ ‘ରାତ୍ରି’ ରାତ୍ରୀ ଦେବୀ, ଦିବାଭୀଷ୍ଠୋପଭୋଗେନ ଘୋଷବଳାନ୍ ‘ନ’ ଅଧ୍ୟାନ୍ ‘ଅତିପାରୟତ୍’ (‘ପ୍ର ପୁରସ୍’—ଇତି ଶ୍ରୀଦିଗ୍‌ଘଣ୍ଟସ୍ୟ ଶିଖିକ୍ତ ରୂପମ୍) ଅତିଶୟେନ ପୁରୟତି , ବିନଷ୍ଟ’ ଶାରୀର ବଳାଦିକ୍ ସମ୍ପ୍ରା-ହସ୍ୟତୀତି ଭାବ , ବିଷାମସହାୟଭୂତା ସତୀତି ଯାବତ୍ । ଏବ ‘ରାତ୍ରି’ ଯଦା ‘ନ’ ‘ଅତ୍ୟଧିପରତ୍’ ‘ଅହ’ ତଦା ‘ନ’ ‘ଅତି-ପାରୟତ୍’ । ତଥାଚ ଦିବାକ୍ତମୌତ୍ୟଜନ୍ୟ ବଳସ୍ୟାଦିକ୍ ରାତ୍ରି ପୁରୟତି, ରାତ୍ରିକ୍ତମୌତ୍ୟଜନ୍ୟ ବଳସ୍ୟାଦିକ୍ ଦିବା ପୁରୟତୀତି ମନିତମ୍ । ଅହ୍ନି ରାତ୍ରିକ୍ କାରକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ । ସ ଯବାକ୍ଷାକ୍ ସୁପଭୋଗଜନ୍ୟାୟା ମୌତ୍ୟିର୍ନିଦାନମ୍, ଉପଭୋଗଜନ୍ୟଶାରୀରସ୍ୟସ୍ ପୁରୟତି ॥ ୧୨

ଦିବା-ଦେବତା ଦିବା-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରସ୍ ମହାବ୍ରହ୍ମା କରନ୍ତି ଆମାଦିଗ୍‌ଘଣ୍ଟ ଶିଖିକ୍ତ କରନ୍ତି । ସେ କିନ୍ତୁ ନାଶିବ ବଳାଦିକ୍ ଅହ ହେଉଥାଏକେ, ଉତ୍ତମୋ ଦେବତା, ବିଷ୍ଣୁଦେବ ମହାବ୍ରହ୍ମା କରନ୍ତି ଶାନ୍ତ ପୁରସ୍ କରନ୍ତି ଶାନ୍ତେନ , ଶ୍ରୀବତ୍ସା ଶ୍ରୀବତ୍ସାଦେବତା, ଶ୍ରୀବତ୍ସା-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରସ୍ ମହାବ୍ରହ୍ମା କରନ୍ତି ଆମାଦିଗ୍‌ଘଣ୍ଟ ଶିଖିକ୍ତ କରନ୍ତି । ସେ କିନ୍ତୁ ନାଶିବ ବଳାଦିକ୍ ଅହ ହେଉଥାଏକେ, ଦିବା ଦେବତା ମୂଳକ ତାହା ଦିବା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମହାବ୍ରହ୍ମା କରନ୍ତି ପୁରସ୍ କରନ୍ତି ଶାନ୍ତେନ । ଏହାବ୍ରହ୍ମା ଦେବତା ଦିବା ଶ୍ରୀବତ୍ସା ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରସ୍ ବିଦାନ ଏକମାତ୍ର ଧର୍ମା, ଏହାଏକ ଶି ଶିଖିକ୍ତାତ୍ତେ, ଶି ନାଶିବ କ୍ତି ମୂଳ ଏବଂ ଧର୍ମାଏ ଏକମାତ୍ର ଦେବ୍ ମୁକ୍ତି ହେବ ॥ ୧୦

आदित्य नाव मारोक्षं पूष्णां मपरिपादिनीम् ।

अच्छिद्रां पारयिष्णीं शतारिवां स्वस्तये ॥

(चोन्नम आदित्याय नम आदित्याय नम आदित्याय १४)

धिराङ्-चन्द्र ; आदिषी दीनता , क्षमयनकामत्व

सन्निवेशयोरदिव्योदयानि विनिवीत — नौ० य० ४, ६, ८ सू० ।

हे 'आदित्य !' 'मपरिपादिनी' परिपादयितुं विपत्ताप-
यितुं शील मस्य परिपादो, क्षिप्रभिन्नादिदोषयुक्तो नौगहत,
नाक्षि परिपादो गहत यस्याः सा मपरिपादिनी, ताम्, चत्कट-
गहकतीम्, 'अच्छिद्रां' छिद्रादिदोषशून्याम्, 'शतारिवां' बहुकेनि-
पातनरूपक्षेपशीयुक्ताम्, 'पारयिष्णीं' पारकरणीयानाम्, 'पूष्णां'
पुष्टद्रव्यैः, 'नावम्' भरण्यपोतम् 'स्वस्तये' अमङ्गलसाधनाय
'मारोक्षम्' आरुढवानङ्गम् ॥ तदिदानीं घनघटाक्तव्यतावातादि-
विघ्नयिनाशनाय तुभ्यम् 'आदित्याय' 'नमः' करोमीति शेषः ।
पुनरपि 'आदित्याय नमः' ; पुनस्तथैव । नौक्विहारण्यपोत
एवाभीष्टः ; शुक्लघटादीना मनुजेष्वात् ; शतारिवादिविघ्नेषण-
शुतेय । सा चैवं नौः सत्या वागीव ; यद्गृन्नाद्यणदुतितस्तथैव
प्रतीतेः । तथाहि—“वाग् वै सुतर्मा नौः याव नैव तदारुह्य
तया खर्गंलोक मभिसन्तरति (१, २, २,)”—इति । 'सुतर्मा'
सुह, तारयितुं समर्था ; अन्वत् स्रष्टम् । तथाच वाक्पथे—
'मपरिपादिनीं' परिपादि असत्यविशेषणम्, नाक्षि तत् यथ
तादृशीम्, असत्यविशेषणशून्याम् ; सत्या मिति सावत् ; तत एव
'अच्छिद्रां' छिद्रं दोषः, तच्छून्याम् ; तत एव 'शतारिवां' बहु-
विपत्तापकारिणीम् ; तत एव 'पारयिष्णीं' भवसागरपार-
कारिणीम् ; 'पूष्णां' सम्पूर्णं सुव्यक्ता मिति विवेकः ॥ १४

• ବିମାତ୍ର ପତିତେ ହସ୍ତ, ଏକମ ହିରଣିମାରିତୋଽସିବୁକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରଃ (ମାତ୍ରେମ) ନାହିଁ
 ସାହାଯ୍ୟେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନନ୍ତାତ୍ମ୍ୟମ୍ ଏବଂ ହିରଣ୍ୟମ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ସୌବରୀନ ଓ ବହୁ-
 ଅସ୍ତିତ୍ବ ବୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ବହୁବିଶିଷ୍ଟାତ୍ମ୍ୟମର୍ଥ, ନାରକାନ୍ତେ ଅର୍ଥାତ୍ ସହସ୍ରାକ୍ଷମାନିତେ
 ଶ୍ରୀହତକାୟକ୍ରମ, ବିବିଧ-ମର୍ତ୍ତ୍ୟମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାଂ ସାହା ହତେତେ ବହୁବିଧ ମୂଢ଼ମ୍ ମାତ କରା
 ପାରେ, ଯେମ୍ବଦ୍ ସାତ୍ୟକମ୍ ଅର୍ଥସଂଗାତେ ଆତ୍ମୋତ୍ଥମ୍ କରୁଣା ବହିରାହି — ଟେହାଟି
 ଆମାତ୍ୟେମ୍ ମାତ୍ରଂ ଶର୍ମଣୀଂ ବରଣୀଃ । ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଏ ମମତ୍ତେବହିଁ ନିରନ୍ତା
 ଭୂମି, ତୋମାତେକ ମମହାର, ତୋମାତେ ମୁନଃକ ମମହାର, ମୁନଃକ ତୋମାତେକେ
 ମମହାର । ୧୫

ଉଦ୍ୟନ୍ତନ୍ତ୍ବାଦିତ୍ୟାନୁଦିୟାସମ୍ ॥ ୧୫

ସମ୍ବୁ, ଆଦିତ୍ୟୋ ଦିବତା, ଶରଣ୍ୟମକାମସା ଧୀର୍ମାନ୍ନିଜାଦିତ୍ୟୋପକାମି ବିଂ—ସିଂ ୫, ୧, ୧ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ ।' 'ଉଦ୍ୟନ୍ତମ୍' 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍ 'ସମ୍ବୁ' ଶରଣ୍ୟ, ଉଦ୍ୟ-
 ଶୋତି ଯାବତ୍, ଅହମ୍ 'ଉଦିୟାସମ୍' ଶରଣ୍ୟେମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଭୂୟାସମ୍ ॥ ୧୫

ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଆନୌର୍ଜୀବ କର, —ଆମି ସେମ୍ ଅତିବିଶ୍ବମ୍ ତୋମାତେ ଉଦ୍ୟେମ୍
 ମୟେ ମୟେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ ଉଦ୍ଭିତ ହେତେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ହେ (ଏତାଂପତା ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୋଃପତେମ୍
 ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୋଃ ମୟେ ଓ ବିବାମିଜା ନିବିଡ଼ ବୋଦିତ ହେଲ) । ୧୬

ପ୍ରତିତିଷ୍ଠନ୍ତା ତ୍ବାଦିତ୍ୟାନୁ ପ୍ରତିତିଷ୍ଠାସମ୍ ॥ ୧୬

ସମ୍ବୁ, ଆଦିତ୍ୟୋ ଦିବତା, ଶରଣ୍ୟମକାମସା ଧୀର୍ମାନ୍ନିଜାଦିତ୍ୟୋପକାମି ବିଂ—ସିଂ ୫, ୧, ୧ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ ।' ପ୍ରତିତିଷ୍ଠନ୍ତମ୍, ଅହମ୍ ମୟେମ୍ 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍
 'ସମ୍ବୁ' ଶରଣ୍ୟ, ସାୟ ମିତି ଯାବତ୍, ଅହମ୍ 'ପ୍ରତିତିଷ୍ଠାସମ୍' ପ୍ରତି-
 ଶ୍ଠିତଃ, କର୍ମମ୍ବୁ ବିରତୋ ଭୂୟାସମ୍ ॥ ୧୬

ସେ ଆଦିତ୍ୟ । ଆନୌର୍ଜୀବ କର, —ଆମି ସେମ୍ ଅତିବିଶ୍ବମ୍ ତୋମାତେ ଅହ-
 ମୟେମ୍ ମୟେମ୍ କାର୍ଯ୍ୟକରେ ହେତେ ଅବସର ଶ୍ରୀହତେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ହେ (ଏତାଂପତା
 ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୋଃ ମୟେମ୍ କାର୍ଯ୍ୟକରେ ନିବିଡ଼ ବୋଦିତ ହେଲ) । ୧୭

મહાય સ્ત્રાહા ॥ ૧૭

મહાય સ્ત્રાહા ॥ ૧૮ ॥ ૫

વગુણી, આદિત્યદેવતે, આદિત્યમતકામસ તત્તુલ્લખનોમે વિનિવૃત્તે—સી. ૪, ૬ ૧૨ ।

‘મહાય’ દાસે, વાલ્યિચે આદિત્યાય, મહાહપિણ માદિત્ય તોપયિત્ત મિતિ યાવત્, યત્ ૬૬ હવિ સમર્પયામિ, તત્ સ્ત્રાહા’ સુહ, ગૃહીતં મર્તાલિતિ ॥ ૧૭

‘મહાય’ હસ્તે, સંહારકાદિજે આદિત્યાય, મહાહપિણ માદિત્ય તોપયિત્ત મિતિ યાવત્, યત્ ૬૬ હવિ સમર્પયામિ, તત્ ‘સ્ત્રાહા’ સુહ, ગૃહીતં મર્તાલિતિ । ૧૮ ॥ ૫

હતિ નામગચીસત્ત્વવ્રતસામયમિવિરચિતાયા
“મન્ત્રસક્તીવતી”-નામમન્ત્રાદ્યવ્યાખ્યાયમ્
દિતીયપ્રપાઠકીય. પશ્ચમ સ્ત્રાહ ॥ ૫

નામગચી આદિત્યાદેવતાઃ લીલિ ટેકેટન એ હવિ નર્મણિત રહેતેદે,
દેશા પ્રત્યક્ષરણે મૂલોત્ત હટેક ॥ ૧૧

સંહારકાદો આદિત્યાદેવતાઃ લીલિ-ટેકેટન એ હવિ નર્મણિત રહેતેદે,
દેશા પ્રત્યક્ષરણે મૂલોત્ત હટેક ॥ ૧૮ ॥ ૬

સામગ્રીય મન્ત્રાદ્યવ્રત સિદ્ધિપ્રણાલિકાન ન્નમ્ય ચંદ્રેન
નમઃવ્રત નામગચી કૃત વચાદ્યવ નયાત ॥ ૧

॥ ଅଥ ପଠଃ ସ୍ତବଃ ।

ସାସ୍ତୋଷ୍ୟତି ପ୍ରତିଜାନୀଘ୍ନସ୍ମାନ୍-
 ଟସ୍ତାବେଶୋ ଅନମୀବୋ ଭବା ନଃ ।
 ଯତି ମହେ ପ୍ରତି ତନ୍ନୋ ଜୁପସ୍ତ
 ଶନ୍ନୋ ଭବ ହିପଦେଶଂ ଚତୁଷ୍ପଦେ ॥ ୧

ଏକା ନିଷ୍ପତ୍ତିଭିକ୍ଷାପିତ୍ତୋ ବିଦୁଃ ଶବ୍ଦଃ । ଶନ୍ନୋ ଦୈବବା, ଚାତୁଷ୍ପଦା
 ପଞ୍ଚାଦିଶିମି ବିନିଶ୍ଚିତ — ଗୀତା ୧୦, ୫, ୬, ୧୧ ।

ଈ ‘ସାସ୍ତୋଷ୍ୟତି’ ସାତୁଭୂମିରାଧିଷ୍ଠାତି । ଦୈବ । ଧ୍ବ ‘ସ୍ମାନ୍’
 ‘ପ୍ରତିଜାନୀଘ୍ନ’ ଧ୍ରୁଫସାର୍ଥିନ ଇଦ୍ଧବମଞ୍ଚେତି ଭାବଃ । କିଞ୍ଚ ଅର୍ଥ
 ସାତୁଃ ‘ନଃ’ ଅକ୍ଷାକ୍ ‘ଟାବେଶଃ’ ଶୁଷ୍ପପ୍ରବେଶଃ ‘ଅନମୀବଃ’ ଶାଶ୍ଵତ-
 ସରସ ଯଦା ଶାତ୍ ତଦା ଜପାମାନ୍ ‘ଭବ’ । ‘ମହେ’ ମହତେ ‘ତି’
 ତୁଭ୍ୟ ‘ୟତ୍’ କିଞ୍ଚନ ଜ୍ଞବନୀୟ ‘ପ୍ରତି’ ଯଞ୍ଚାମୋତି ଯେପଃ ; ‘ନ’
 ଅକ୍ଷାକ୍ ‘ତତ୍’ ଚାପ୍ୟ ସବାପ୍ୟ ‘ଜୁପସ୍ତ’ ମିଥ୍ୟା ଶେଷ । ତତସ୍ତ
 ଚୈବ ‘ନଃ’ ଅକ୍ଷାକ୍ ‘ହିପଦେ’ ପ୍ରବାଦୋ ‘ଶ’ କର୍ତ୍ତାଘକ୍ଷର, ‘ଚତୁଷ୍ପଦେ’
 ଗବାଦୋ ‘ସ’ ‘ଶ’ କର୍ତ୍ତାଘକ୍ଷର ‘ଭବ’ ॥ ୧

୧୧ ଶୂନ୍ୟତା ବେଦଃ । ଧ୍ବି ଆଦ୍ୟାଦିଗଡ଼େ କଳାକାନ୍ତୁରୀ ଧ୍ବିନୀ ଅବଗତ
 ହତ । ଡୋମାର ଲମ୍ବାରେ ଏହି ବାକ୍ୟ ଆଦ୍ୟାଦିବେଦେ ଧ୍ବି-ପ୍ରବେଶକ ଓ ଆହୁକର
 ହତେ । ଆମରା ଡୋମାକେ ବାହାଜିହ୍ଵା ଶୂନ୍ୟା ହିତେହି, କାହାଦି ଶ୍ରୀୟ କରକ
 ଶ୍ରୀତିପୂର୍ବକ ଲେବନ କର । ଆଦ୍ୟାଦିବେଦେ ଧ୍ବିକଳମାସି ଏବଂ ଧୋ ଅବ ଆହୁତି
 ଚାନ୍ଦ୍ରାଣି ଶ୍ରୀନିତାଦିକେ କଳାପେ ବାଧ [ଏହି ଯନ୍ତ୍ରେ ଆହୁ ଆଦିତ ହେଲ] ॥ ୨

इये राके सिनीवालि सिनीवालि पृथुष्टुके ।

सुमद्रे पध्ये रेवति मघा नो यश आ वह (स्वाहा) ॥२॥

(पृथुष्टु पद्य , राका सिनीवाली देखते , यववायव्यावधममैकोपैम कामरमा
प्रथमापतापलिहोमे विनियोग —सो० ४० ४,८,१ ६० ।

‘सुमद्रे’ अतिमङ्गलस्वरूपे । ‘पध्ये’ द्विती । ‘रेवति’ सम्पत्ति
मालिनि । ‘इये’ हे ‘राके’ पौर्णमासि देवि । किम् इये ‘सिनी-
वालि’ अतुर्हमीयुक्तेभावास्ते । पुन , ‘पृथुष्टुके’ अतुर्हमी
‘सिनी-
वालि’ अतुर्हमीयुक्तेभावास्ते देवि । ‘मघा’ सन्ध्यामैत्र्य ‘न.’
अध्यान् ‘यश’ ‘शान्त’ प्रापय । प्रत्येकविषयैकयजनम् ,
सिनीवात्या आहरातिमयद्योतनार्यैष दिर्विधनम् । ‘स्वाहा’ आह
यत् , तत् सुष्ठु भवतु ॥ २

लोकाग्रवादिनी दिग्गवादिनी गन्धर्विकादिनी ॥ २ ॥ (गोविनि । ७ ८७-
वर्गोक्तु । अनागता । त्रिभिः । एकमेव उक्त इति आनादिभिरुक्त गन्धर्वैः पद्या-
मात्रं करात् । आर्षेणो गमाक् गन्धर्वा इति [७ ८८ पद्येन आर्षिक
इति] ॥ २

ये यन्ति प्राञ्चः पन्थानो य उ चीत्तरत आ ययुः ।

ये चमे सवे^१ पन्थानन्तेभिर्ना यश आ वह (स्वाहा) ॥३॥

(पृथुष्टु पद्य , राका सिनीवाली देखते , यववायव्यावधममैकोपैम कामरमा
विनियोगपतापलिहोमे विनियोग —सो० ४० ४,८,२ ६० ।

‘ये’ ‘पन्थान’ मार्गा । ‘प्राञ्च’ पूर्वाभिमुख्या ‘यन्ति’ गच्छन्ति,
‘ये’ ‘च’ ‘चीत्तरत’ दिशः ‘आययु’ आगताः, ‘ये’ ‘व’ ‘इमे’

জাতঃ সৌম্যি ককল । আৰ্হিণা মন্যক্ সল্লগা হতেক [এ মতঃ জন্মম সৌম্যি
আপিত হতেক] ১৪

যথা সমুদ্রঃ স্রবন্তো:

সমবয়ন্তি দিশো দিশ: ।

এবং মা সন্ধ্যাযৌ ব্রহ্ম-

চারিণ: সমবয়ন্তু দিশা দিশ: (স্বাস্তো) ॥ ৫

শূরিগুপরিচাদ্রহস্যোচ্চয় , সাক্ষা-গিনীবা/বৌ দৈবত , সমবয়ন্তুসমবয়ৌ.
ব্রহ্মচারিকারমণা মনুসংসারবিহীনে যিনিযৌ:--বৌ. ম. ৪, ৫, ৬ .

‘যথা’ ‘স্রবন্তো:’ স্রবন্তঃ. নবমিগুপরিচাদ্রহস্যোচ্চয় নব
‘দিশ: দিশ:’ সর্বাংযৌ দিগ্ভ্য: আগত্য ‘সমুদ্র’ ‘সমবয়ন্তি’
সম্যক্ প্রাপ্তবন্তি, সমুদ্রে সঞ্চিষ্মিতা মবন্তি; ‘এবং তথৈব ব্রহ্ম-
চারিণা’ বেদবিচারিগন্ধ্যায়া ‘দিশ: দিশ:’ সর্বাংযৌ দিগ্ভ্য
আগত্য ‘সন্ধ্যাব’ বাধ্যবা: মন্ত: ‘মা’ মা ‘সমবয়ন্তু’ সম্যক্
প্রাপ্তবন্তু, বাচার্যত্বেনাত্মসম্বিতি যাবত । ‘স্বাস্তো’ স্বাস্ত যত,
তত্ সুস্থ, মবন্তু ॥ ৫

যেগম স্রিগিনীবা/বৌ হতেক পবিত্রত মবীশা, সকল বিক্ হতেক আ-
বম ককল সল্লগে স্রিগিনীবা হতেকাক, সেইকল বেদবিচারি হতেকাক
বিবিধিক্ হতেক সর্বাংযৌ হতেক ব্রহ্মচারি * আবারে স্রহ হতেক । আৰ্হিণা
মন্যক্ সল্লগা হতেক [এ মতঃ যৌগা হতেক আৰ্হিত হতেক] ১৫

* হতেকাক ৬ সল্লগা আত্ হুলা ককল : বেদে হতেক আ-
বম, ককল সল্লগা, স এব হতেকাক । এমতাক ব্রহ্মচারি স্রহ হতেকাক
ব্রহ্মচারি ব্রহ্মচারি হতেকাক হতেকাক

वसुवन एधि वसुवन एधि वसुवन एधि ॥ ६

वायव्यो वायव्योऽश्वः इत्यो देवता, एधि अथ विधियोग — यो० ४० ४८ ६६ ।

‘वसुवने’ हे धनाधिय । वसु धन वनति भजते स वसुवति,
तस्य सन्मीधनम् । ‘एधि’ एहि, इह गृहे इति यावत् । चार
तयोन्निरतिग्रथायां ॥ ६

हे धनाधिपः । आश्वं गृहं आश्वमनं उरु । हे धनाधिपः । आश्वं गृहं
आश्वमनं उरु भूमन् रतिग्रहः — हे धनाधिपः । आश्वं गृहं आश्वमनं उरु ॥ ६

वशद्वमौ देवयानौ युवए स्थो

यथा युवयो सर्वाणि, भूतानि वश मायन्ति,

एव नमास्तौ वश मेतु (स्वाहा) ॥ ७

वशद्वमौ देवता, वशद्वमौ देवता, वशद्वमौ देवता, वशद्वमौ देवता — यो० ४० ४८ ६६ ।

‘देवयानौ’ देवयानां योतमानानां गतिमाधनौ हे वन्द्या
दित्यौ । युव’ युवां ‘यथा’ ‘वशद्वमौ’ ईश्वरनियमाधीनौ ‘स्व’
भवत्, ‘मयापि’ भूतानि च यथा युवयो’ ‘वशम्’ ‘मायन्ति’
आगच्छन्ति, ‘एवम्’ तथैव ‘असौ’ एतन्नामा जन ‘नम’
‘वशम्’ ‘एतु’ आगच्छतु । ‘स्वाहा’ आश्च यत्, तत् सुतु भवतु । ७

हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः ।
हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः ।
हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः ।
हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः ।
हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः । हे धनाधिपः ।

‘યજ્ઞસ્ય’ સર્વસૌમ્ય કર્મણઃ ‘માતરં’ પ્રસવિતૌમ્ ‘ચાકૂતિં’
વાક્યશક્તિં ‘દેવોમ્’ અહં ‘મનસા’ અન્તઃકરણેન સ્વ ‘પ્રપથો’
પ્રપવોઽધિ । ‘મિ’ મમ ‘સુદવા’ હવો રવ , તથાચ સુરવા સુવાણી
‘અનુ’ । ‘યસ્યા’ વાક્યશક્તેઃ ‘તે’ તત્ ‘એકમ્’ એકવિધમ્ ‘પરમ્’
ઉત્ક્રાંત સ્વરૂપમ્ ‘અચરમ્’ અનુપેક્ષ્યમાનં ચકારાદિકમ્ ભવતિ,
અથ ‘સહસ્રા’ સહસ્રમ્, ‘અયુત’ દશસહસ્રં ચ સ્વરૂપાણિ યજ્ઞા-
દિભિરુપમાનાનિ સન્તિ ; ‘નિરુવે’ આત્રાને, જ્ઞાનશક્તિરૂપફલ-
લાભાય ‘તસ્યે’ ‘વાથે’ ‘જુહોમિ’, રદ હવ્ય મિતિ શ્રીયઃ । તતય
‘શ્રી’ ધનમ્, ‘અથ’, કીર્તિઃ ‘અ’, ‘વર’ સ્વભવાદ્ઃ ‘મા’ મામ્
‘આગચ્ચતુ’ । ‘સ્વાહા’ આહ યતુ, તત્ સુદુ ભવતુ ॥ ૮

આમિ મનસા ગદિત, ચર્ચનાદૈર્વ યનત્રિજીઃ, કાકૂતિ (ચાકૂતિ) દેવોઃ
મત્રાંગક હૃદયેદિહિ ;—આમાઃ ચાત્રી પુષ્કર દેવક । એ વાક્યશક્તિઃ ઉદયે
એક અવગ, અનુપેક્ષા રૂપ દેવેત ક ચ અકૂતિ અચરણે એકાન ગાદેશ
વાદક એવ અગર અથ મદસ અવગ, મત્રક અપાણિ અર્જુક એકાનિત
દેવેશવાદક, એટ એનત વાક્યશક્તિ ગાદેર અન્ય અભિવક્ત્રણ વાલેશીકે
એ આદિતિ એશન કત્રિદેહિ । ડૌશીઃ એમાત્ર આમિ દેવન યદયથે દન ઓ
યદેશનાત કત્રિદે નાશિ । એવક એ રવિ અમાક ગૃહીટ દેવક ॥ ૭

इदं महं मिमं विश्वकर्माणम्

श्रीवत्स मभि जुहोमि (स्वाहा) ॥ १०

નિષ્કલિપ્તપારિગટનાયકોચ્ચ ૩ વિષ્ણુર્વા દેવતા , પદ્મોત્તમ વિભિચીવ —૧,૮,૧૭ ।

‘રદ’ યજ્ઞાદ્યવાત ‘શ્રીવત્સ’ શ્રીપત્તસન્નિરિવ યજ્ઞમૂલ્યન્
ભવતિતિ ‘અહમ્’ ‘ઇમં’ જ્ઞાનેન્દ્રિયગમ્યં ચાત્રીવ વિદ્યમાન

‘विश्वकर्माय’ देवम् ‘अभि’ अथ ‘जुहोमि’ । ‘स्वाहा’ आह
यत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ १०

आमांश्च एते नागागन्धर्वीत्येव यनिश्च यानि बह्वृच इत्येव ।—एते आमांश्च
आमि गर्दभ विजमान, आमांश्च कृच्छ्रं जहोवा, विदकर्म देवताः क्षीतिरुदेवता
आदित्य एवम् कश्चित् । अथ च एते हवि मगात् पृथगेव इत्येव । १०

पूर्णहोमं यजसे जुहोमि
योऽस्मै जुहोति वर मय्यै ददाति
वरं वृणे यजसा मामि लोके (स्वाहा) ॥ ११

सप्तर्षिरुत्तमपुत्रश्च, अर्चयेत्वा, यजमानस्य पूर्णहोमं वि०—गी० ४, ५, ११ ।

‘पूर्णहोमम्’ इमं ‘यजसे’ यजमानाय ‘जुहोमि’ ; ‘यः’
यजमानः ‘अस्मै’ यजसे ‘जुहोति’, ‘अस्मै’ यजमानाय सः
अग्निः ‘वरं’ प्रसादं ‘ददाति’ इति ध्रुवम् ; अतीतं ‘वरं’ ‘वृणे’
प्राप्येति ।—यथावाचं ‘लोके’ इह ‘यजसा’ युक्तः सन् ‘मामि’
भानि, दीप्येति । ‘स्वाहा’ आह यत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ ११

यजमानादयः विहित एते पूर्णहोम इवम् कश्चित् । ये वाक्त्रि कश्चित्
पूर्णहोम इवम् कश्चित्, कश्चित् एवम् अर्चयेत्वा वरं यजमान कश्चित्
देवा निश्चयः । अथ च आमि यः आर्चयेत्वा कश्चित्—आमि देव देवता
यजमान कश्चित् यजमान नाहे । आर्चयेत्वा यजमानः आमि इत्येव । ११

इन्द्राम वदात् तसो वः परस्तात् ।
अहं वो ज्योतिर्मा मन्वेत सधे (स्वाहा) ॥ १२

निपुण्युज्योतिर्मा मन्वेत सधे । इन्द्रो देवता, यजमानस्य पूर्णहोमं वि०—गी० ४, ५, १२ ।

हे 'इन्द्र' 'वाम' वाम अपक्व अपरिपक्वप्रज्ञो जन
'वदात् वदति । किमित्युच्यते—' 'व' त्वत्प्रसूतीनां युष्माक
'परमात् पचात 'तम' अन्यकारो विद्यते"—इति, 'अष्ट'
तु घवीमि—'ज्योति' सर्वत्रैवेति । एतादृश्य प्रज्ञावन्त 'मान्'
'सर्वे' यूय देवा, 'अभ्येत' प्रीत्या उपगच्छत । 'स्वाहा' आह
यत्, ततः सुष्ठु भवतु ॥ १२

हे इन्द्र पूर्ण । अपरिपक्वबुद्धि, बुद्धिहे मन्त्रिज्ञावाक्,—होमादेव पृष्ठ-
छात्रेण अक्षकार (देवमन्त्रोपदेश), विष्णु आदि यनि होमादेव मन्त्रविदेहे
प्रधान । होमादेव मन्त्रेणैव ज्ञानात् मन्त्रोद्देशः । आर्षिना मन्त्रक मन्त्रोद्देशः । १२

'अन्नं वा एकच्छन्दस्य मन्त्रं छेदक
भूतेभ्यश्छदयति (स्वाहा) ॥ १३

निष्पत्तिविलोकनया मन्त्रोद्देशस्य आदित्यो दीयतां पुनरादिपक्षकामना चतुष्टयीये
प्रथमाज्योमी विनियोग —गी० म० ४ ८ १ ५० ।

'अयं प्रीत्यादिषु वै एव 'एक प्रधानम् छदस्यम् आदित्य
प्राणबन्धनम्, 'हि यत 'एकम् तदेव 'अन्नम् 'भूतेभ्य'
भूतानां 'छदयति' वध्नाति, प्राणानिति शेष । दत्त भित्तविवि
सुष्ठु गृहीत भवतु ॥ १३

अयं हि आदि देवता आदि मन्त्रेण ज्ञानावाक् कारण देवदेव आनिमग्न
आदि करि। एत मन्त्रे आदि मन्त्रेणैव वध्ना करि'छदहे । एत मन्त्रे इति
मन्त्रे प्रोक्त वदेक ॥ १३

श्रीर्वा एषा यत्सत्त्वानो, विरोचनो
मयि सत्त्व मवदधातु (स्वाहा) ॥ १४

भूरिकपिषोक्तिकनप्यं नायवीकृत्य , आदिनी देवता , यवैव वितीयान्महीमे
विनिवीय — गी० प्र० ४, ८, २ प्र० ।

‘यत्’ यस्मात् ‘सत्त्वान’ सत्त्वा प्राचिन एव, अत्र दृष्टो ‘वै’
निस्य ‘एषा’ इत्यमामा ‘यो’ मोभा; अत ‘विरोचन’ दीप्ति-
मान् स देव ईश्वरः आदित्यो वा ‘मयि’ ‘सत्त्वम्’ प्राचिपोदण-
सामर्थ्यम् ‘मवदधातु’ स्थापयतु । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु
रुद्धीत भवतु ॥ १४

आदिनादे देवतु ए अदेर नाता अत्रैव देवता अत्रैव आदिनादेव
नायादे आदिनादेव नायवी अत्रैव कर्म । अत्रैव एदे यदि पूज्यव्रतणे
श्रीदेव एदेक ॥ १४

अन्नस्य घृत मेव रसस्तेजः
सम्पत्कामो बुद्धीमि (स्वाहा) ॥ १५

विबुद्धमहीमही नायवीकृत्य , अदिदेवता , तलेव ब्रह्मवतप्राज्ञादिनि वि० — गी० ४, ८, २ ।

‘अन्नस्य’ अन्नोदे ‘घृतम् एव’ ‘रस’ सार, तत् घृत ‘तेज’
स्वरूपम्; ‘सम्पत्काम’ सुखो, हं तस्तेज ‘बुद्धीमि’ अन्नो
क्षिपामि । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु, रुद्धीत भवतु ॥ १५

अन्नस्य अन्नं तागं घृतं, तलेव अन्नं एदेदेव, आदि सम्पत्तिं कामिना
ये देवतादेव आदिदेव इत्येव कर्तव्यम् । अत्रैव एदे यदि पूज्यव्रतणे श्रीदेव
एदेक ॥ १५

द्युधे (स्वाहा) ॥ १६

देव्युषिहृदय , द्युधे देवता , धाव्यं द्युधे विनियोग—गी० ४० ४,८,११ ।

‘द्युधे’ राची द्युधित्तये हव्यविच्छित्तिकामस्य जुहती मे
दत्त मेतवविः ‘स्वाहा’ सुहु यद्दोतं भवतु ॥ १६

आमि (वायु) द्युधे जया कळे मित्रुतिः अतिगाए अमिह हव्य कवि-
एहि ; देहा नृपराकण गृहीत हडेक ॥ ३७

जुत्प्रिपासाभ्याए स्वाहा ॥ १७

देवो यद्विच्छित्त , जुत्प्रिपासे देवते , यत्तर्हिमे वि—गी० ४० ४,८,११ ।

‘जुत्प्रिपासाभ्यां’ यद्विच्छित्त जुत्प्रिपासानित्तये हव्यविच्छित्त-
कामस्य जुहती मे दत्त मेतवविः ‘स्वाहा’ सुहु यद्दोतं
भवतु ॥ १७

आमि (विवले) जुत्प्रिपासाभ्यां देवविहृद कळे मित्रुतिः अतिगाए
अमिह हव्य कविहृदि . देहा नृपराकण गृहीत हडेक ॥ ३८

मा भैषीर्न मरिष्यसि जरदृष्टिर्भविष्यसि ।

रसं विषस्य नाविद् मुयं फेन मिवास्थम् ॥ १८

विषदृष्टुपुण्ड , यथापविदेवता , विषापनीदने विनियोग—गी० ४० ४,८,११ ।

हे कर्षदृष्ट ! ‘मा भैषी’ अतुरमयं मा कर्षीः, त्वं ‘म
मरिष्यसि’, ‘जरदृष्टि’ जराव्याप्तजीवी ‘भविष्यसि’ । अतः ‘आयं’

সর্পাস্ত্রীকৃত 'বিষম্' 'রসম্' বীৰ্যম্ 'ঔষ' মাষসংসারক
'কৈনম্' 'ইব' 'ন অবিদম্' নোপালভে অপিতু সামান্য মিতি
भाव ॥ ১৮

হে নৰ্গ-মহে! সূক্ষ্মম্ ॥ কঠিনম্ বা, তুমি বরিতবে বা, তুমি মধুরম্
ভরবস্বা ব্যানিহা সৌক্যম্ বাণিতবে। নৰ্গের আনামিঃসুখ এতে বিবাহ,
মহা-জনক কেবলম্ বাহা বৃষ্টিভবি ॥ অৰ্ঘ্য১৫ অতিক্রিয়ক ॥ ১৮

গুরগোপায় মা, নাথ গোপায় মো।

অশস্তিভ্যো অরতিভ্যঃ স্বস্ত্যয়ন মসি ॥১৮॥ ৬

স্বাচ্ছন্দ্যম্ গোপায়নীকম্, স্বাচ্ছন্দ্যম্, স্বাচ্ছন্দ্যম্ স্বাচ্ছন্দ্যম্ ॥—১০ ৬৮১৫।

হে 'গুর' বৈগমামিন্ দৃষ্ট। 'মা' মং 'গোপায়' রস।
হে 'নাথ'! 'মা' মং 'গোপায়' রস। কেয় ?—'অশস্তিভ্যঃ'
স্বাচ্ছন্দ্যম্, 'অরতিভ্যঃ' প্রত্যম্। গুর। স্ব 'স্বস্ত্যয়ন' শ্রমার্থ
স্বাচ্ছন্দ্যম্। 'মসি' মসি ॥ ১৮ ॥ ৬

প্রতি নামগম্যসত্যমতসামর্থ্যমিবিরচিতায়া

"মমসম্প্রদায়নী"-নামগম্যসত্যমতসামর্থ্যমিবিরচিতায়া

দ্বিতীয়পাঠকীয়ঃ যতঃ শুভঃ ॥ ৬

হে বৈগমামিন্ মতঃ। আনামে বর্ণনা কর, হে নাথ! আনামে বর্ণনা কর।
ক্রমকর্ম। নল্লুপিবহেতে আনামে বর্ণনা কর। হে বস্তু 'তুমি আনামে
বর্ণনাবার্ষ এতে বর্ণনামে আনামে বর্ণনামে ॥ ১৯ ॥ ৬

নামগম্যসত্যমতসামর্থ্যমিবিরচিতায়া

নামগম্যসত্যমতসামর্থ্যমিবিরচিতায়া

२ 'क्रिमि ।' 'त्वा' त्वा विविध सेव 'भरद्वाजस्य मन्त्रेण'
'सन्तिर्नामि' नाशयामि । कोह्य कौह्य कृति मित्वाह—
'क्रिमि' ('ह' ध्ये) वक्तृतोद्दिन' वक्तृतोरमशोपशेन व्यधा-
कारिणञ् , प्रगङ्गाकार मिति भाव । 'क्रिमिम्' 'श्रान्तानुधा-
रिणम्' शुद्रान्त्रमण्ये शुद्धदारे चतुष्परण्गौलम्, सूत्रखण्डाकार
मिति भाव । क्रिमि' 'द्वितीयं' चतस्रश्च 'चतुर्दशम्', 'पञ्चन'
शुक्लपर्यम् , द्वौर्धाकार मिति भाव ॥ २

ତରଫାର ଦ୍ଵିତୀୟ ସମ୍ପର୍କ-ଏକାଦେ-ଆଦିକ ତ ଠିକ୍‌ବେଳେ ଯାହାଦେ ବହୁଜୋଡ଼ିୟ
 (ଡିଡ଼ାର ନାମ) କ୍ଵାନ୍ତି ଅଗ୍ରତୀତୀ କ୍ଵାନ୍ତି (ହୁଏ ହୁଏବଦ୍ୟା) ଏବଂ ବିନୀର୍ବ
 ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକାର ଦ୍ଵିତୀୟ କ୍ଵାନ୍ତି, —ଏ ଛାନ୍ତିବିଦ୍ କ୍ଵାନ୍ତିକେ ନ୍ୟାୟ ବିଷୟ କରିଅଛନ୍ତି । ୨

इतः किमेषां शुद्धको हता माता हतः पिता ।
अथैषां भिन्नकः कुम्भो य एषां विषधानकः ॥ ३

अनुसूचक कन्द काशीसमाधी दिवसा इमिपातने वि०-गी० प० ३८, १३ ।

‘क्रिमौषा’ मध्ये ‘सुद्रक’ सुद्रकौटजाति शुद्धदारवाप्त्य
‘सुत’, ‘माता’ जनयित्री, क्रिमौषा मेव ‘इता’, ‘प्रिता’
जनकश्च, क्रिमौषा मेव ‘इत’ । तथैमित्याह — ‘विषधानक’
इन्द्रिय, ‘कुम्भ’ निष्ठश्च तथाकमेव प्रयुक्तो भवत्येव ‘एषा’
क्रिमौषा ‘भिषक’ भेदक, नागकी शक्येत्यत इति
भावः ॥ ३

અસહાયકારી કુલકુલ કોટેશ્વરજી કુમિજાતિ જી અમીર મહા ગિતા

ମୟୂର୍ଜିତେ 'ବିଜ୍ଞାପନ' ନାମକ ଶେଷ ଚମତକର ଅନ୍ତରାଳରେ ଦିନଟି ହେବା ଧ୍ୟାନ
ଏବଂ 'ଚେତେଡ଼ି' ନାମକ ଶେଷ ଚେତାଧିଷ୍ଠକ ଚେତନ କରାଯିବା ଧ୍ୟାନ । ୭

କ୍ରିମି ମିନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ବାହୁସ୍ୟା ମବାସ୍ତ୍ତଂ ପାତୟାମସି ।

ହତାଃ କ୍ରିମୟଃ ସାଆତିକାଃ ସନୀକ୍ଷମସ୍ତିକାଃ ॥ ୪ ॥ ୭

ବିଷ୍ଣୁହସ୍ତକ୍ତଃ ସହ , ଯନ୍ତ୍ରୀ ଦେବତା , କ୍ରିମିପାତକୀ ବିନିଯୋଗ—ନୋ. ୪୦ ୩, ୧, ୧୫ ।

'ସାଆତିକା' ଅସାତିକତା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନାଃ, 'ସନୀକ୍ଷ
ମସ୍ତିକା' ନୀଳମସ୍ତିକତା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା, 'କ୍ରିମୟ' ସର୍ବ
'ହତା' ହନ୍ତ୍ୟବୃଦ୍ଧିପ୍ରୟୋଗିଣ । ତତ୍ତ୍ୱ ନଟ' 'କ୍ରିମି' କ୍ରିମିକୃତମ୍
'ହନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ବାହୁସ୍ୟା' ହନ୍ଦ୍ରବାହୁହସ୍ତରୂପେଷା ବିହସ୍ୟାମୀବଦ୍ରମଭାବେଷ
'ସବାସ୍ତ୍ତମ୍' ଅସୋମୁଚ୍ଚ 'ପାତୟାମସି' ପାତୟାମ । ୪ ॥ ୭

इति सामग्रीसत्यव्रतसामग्र्यविवरितायां

“मन्त्रसंक्षीपनी”—नाममन्त्रमालाव्याख्यायाम्

द्वितीयमपाठकौयं सप्तमः खण्डः । ॥

ଜାମାତିକା ୭ ନୀଳମସ୍ତିକାଃ ଗବିଷ ବର୍ତ୍ତମାନ, କ୍ରିମିମୟ ହେତୁରବ ଶେଷ
ଆଶାରେ ବିନିଷ୍ଠ ହେବାହେ । ମେଢ଼ି ବିନିଷ୍ଠ କ୍ରିମିକୃତକେ ହେତୁର ବାହୁହସ୍ତକ
'ଚେତେଡ଼ି' ନାମକ ଶେଷଚେତ ଆଶାରେ ଅସୋମୁଚ୍ଚେ ଗାତିକ ରବିତେଡ଼ିହି । ୪ । ୧

ନାମବେଳୀର ସଂକ୍ଷିପ୍ତାବଳୀର ଦ୍ୱିତୀୟଅଂଶକୌର ମଧ୍ୟମଖଣ୍ଡ

ମଧ୍ୟରାତ୍ର ନାମବେଳୀର ଦ୍ୱିତୀୟଅଂଶକୌର ମଧ୍ୟମଖଣ୍ଡ ୫ ।

॥ अथ अष्टमः खण्डः ॥

अर्हणा पुत्रवाससा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः प्रयस्यती दुहा उत्तरा मुत्तराए समाम् ॥१

मिथुरदुष्टपक्ष, अर्हणीय देवता, धेनुरवधे विनिर्धन — नी० य० ४, १०, १ ।

‘पुत्रवाससा’ पुत्री वसः, वासः वसन मिव वस्याः, सा, लीव-
हस्तेति भावः (यद्वा, पुत्र । इति दृक् पदम् । तथापैव मर्यः—
हे ‘पुत्र’ पुत्रवदादरण्य, आचार्याद्यव्यतम, अर्हणीय । ‘वाससा’
‘वस्ये’ सङ्घ विद्यमाना, वस्येणाप्तेति यावत्) इयं ‘सितु’
अचिरमसूता गो, ‘अर्हणा’ अर्हसम्पादिनी, तत्र अर्हणाय
पूजनाय उपस्थापिता यमे’ सङ्गमने देवे, सन्धान्तरपादकदेव-
कार्यविषये; जन्मान्तरपरिग्रहायेति यावत् ‘अभवत्’ प्रसूतीति-
शेषः । ‘सा’ इयं ‘प्रयस्यती’ दुग्धवती ‘नः’ अस्माकं गृहे ‘उत्तराम्’
उत्तरां समाम्’ उत्तर मुत्तर संवत्तरम् अपि ‘दुहा’ दूधनीयेव ।
तदित्यं नैवं वक्ष्येमीमां, नापि रोगिणी अरुद्रावो वेति
सूचितम् ॥ गुणविशुद्धिस्तु ‘पुत्रवाससा’ इत्यस्य ‘पुत्रानुमानिनी’
पुत्रानुबोधिनीति यावत्—इत्यर्थं मुक्ता ‘पुत्रवाससेति पुत्रवास-
पुत्रायव’ लीदति वक्ष्यतीति अदधातोर्गत्यवति अन्वेष्योपि
दृश्यत इति वृत्तिकोपः इत्याह । ततोऽपिवाद्भावम्; तादृश-
पुत्रार्थनात् । अस्ति यत् द-पक्षरूपे ‘अन्वेष्योपि दृश्यते’—
इति सूत्रम्, तत्तु पाणिनिनये जनभातुमावविषयकम्; भाष्य-
मते यदिष प्रवर्तते धात्वन्तरेषु, परं न तत्रावदिच्छा भवेदि-
यामिनेति धेयम् । एवं ‘यमे’ इत्येव इति नै इति च

च मद्वय प्रकल्प्य 'मे मम' किञ्च 'य इति वा इत्यर्थे, ज्ञापीः
सन्नाच्छन्दसोर्बहुलमिति याग्यदेो ऋसः'—इत्याख्यम् । तदपि
प्रामादिकम्, ज्ञापोरित्यस्य समासाययत्वात्; न ह्यतैकपदेऽस्ति
कश्च मपि समाससम्भवः । ततो 'दुहा'—इत्याकारान्तपदस्य
भान्तत्वेन ध्याख्यान मपि तस्यातीव चित्त मिति दिक् । यम.
खलु मध्यमो नैरुक्त (१०, २, ६, ७) वैपस्तत इति सप्तमनो
जानाता मिति च सहिताप्रसिद्धः (जट० सं० ७, ६१४, १);
तथाच विपस्तद्रश्मिभिरुत्तमो देहादेहान्तरे कर्माधीनजीव-
वाहको वायुविशेष इत्येव शक्यते । 'यमे' इत्यस्य यमदेवे इत्ये-
वार्थः सायणसम्प्रदायी बहुव्याप्ये (७, ६, १६, ६) तथैवोपलब्धेः ॥ १

पूज्यं नात्र आहवनीयं (२२ अहवनीयः) * अतिशयशुद्धा, गरुडगा, उह-
त्राज्यवर्धक इत्युपाननमर्थः । (यजुसोना, दुहा या ज्ञापीयो मट्ट) एहे
गालीनी ध्यावाः पूज्यं जगत्, यद्वत् नरित उभयानिडा दृष्टाद्व,
यद्वत् यद्वत् आर्षिमेद्व उभयानिद्व हरेवत् जगत् अर्षिमेद्व जगत् यद्वत् यद्वत् यद्वत् यद्वत्
यद्वत् यद्वत् ॥ १

इदं मह मिमां पद्यां

विराज मन्नाद्यायाधितिष्ठामि ॥ २

मनापतिर्देवता । यद्वत्, यजुस्यान् श्रवणतो मये निनिधीन—वी० य० ७, १०, २ ।

• 'इमा' इत्यमाना 'पद्यां' पद्मया मेव गमनयोग्या पद्मीम्
भवसम्भवा 'इदं' इत्यमान 'विराज' (विराजयत्योऽदन्त) ।
श्रीभमानं यद्वत् 'यदि' जल्य 'तिष्ठामि' गमनाविहृत्तो भवामि ।
'यद्वत्' अर्षिमीधः । किमर्थं नित्याह—'मन्नाद्याय' यजुस्य
लाभायेति सायण ॥ २

* आर्षिमेद्व, अर्षिमेद्व, आर्षिमेद्व विमर्शत इति अतिशय अर्षिमेद्व । एता० ७, १०, २ ।

पानिमादज वसन-प्राणा एवै गन्ध अस्तवसन कत्रिणा यस्मिन् चानि अत्रानि-
मादज समा एवै गृह्ये अविच्छिन्न एवेच्छि ॥ २

या ओषधीः सोमराक्षीर्विच्छिताः शतविचक्षणाः ।

ता मद्य मस्मिन्नासनेच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥ ३

या ओषधीः सोमराक्षीर्विच्छिताः पृथिवी मनु ।

ता मद्य मस्मिन् पादयो रच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥ ४

पदयो" यत्तुपुष्पम्, 'ओषधी' दीपता, 'पादयो' रक्षणां विचक्षणां वि० ४, १०, ४, २ ।

'याः' 'शतविचक्षणाः' बहुविधदर्शनाः, 'सोमराक्षीः' सोम-
राक्षः सोमसम्भवाः, यन्नियो वसोविशेषो वा, स राजा ओषधः
प्रधानं वा, यासां यासु वा तथा, 'ओषधीः' ओषधः कुम्भाद्या-
द्य, 'वल्लीः' वल्ली बहुसङ्ख्याताः, अपि 'मच्छिद्राः' विष्टरार्थं
मेकत्रीकृताच्छिद्रशून्याः ; 'ताः' यूयम् 'मस्मिन्' 'मासने'
मासनविषये 'मद्यं' 'शर्म' सुखं 'यच्छत' दत्त ॥ ३

'याः' 'सोमराक्षीः' सोमराक्षः, 'ओषधीः' ओषधः कुम्भा-
द्याद्यः, 'पृथिवी मनु विच्छिता' पृथिव्यां प्रायः सर्वत्र विवे-
पिण्ये स्थिताः, 'मच्छिद्राः' विष्टरार्थं मेकत्रीकृताच्छिद्रशून्याः ;
'ताः' यूयम् 'मस्मिन्' मासनविषये 'पादयोः' अधस्तात् स्थिताः
'शर्म' सुखं 'यच्छत' दत्त मद्य मिति ॥ ४

यशस्वर उवाच । नमः । यशस्वर उवाच । नानाविधः । अङ्गुलं दूषयति
हृदिनिष्ठः, वस्त्रस्याङ्गुलं दृष्टेनैव विवेकायं हृदिनिष्ठोऽपि अङ्गुलीकृतं दृष्ट-
श्चेत् । अङ्गुलं उवाच । (हृदिनिष्ठः) । अङ्गुलीकृतं अङ्गुलीकृतं दृष्ट-
श्चेत् ।

૩૪ (અર્ચાદ આનિ યેન ડોમાત્મક કેનચિ ખાગોન ઇતદ ગ્રુતો દહેટ
નારિ । ૩

૩૪મ આશ્વનોર નોમવમો, યાંયાંદેર ડાંયા, યાંયાંદા મુખિરોર મર્જ-
કોરનેદે નિવેરક હેચાયાં, નેદે કુપકાનાર કુપકાનિર, નિચેદાંદ હિર
હીમકાર એકકોરક હેચોદે । આગનવિરક ચાસકમ્ ૧૧ યાંયાં (ચામ)
(કુપેરો) ; આંચાં નોંચદેર નિદે યાંચિર આમારક મુદલવાન વર ॥ ૪

યતી દેવીઃ પ્રતિપશ્યામ્યાપસ્તતો મા રાહિરાગચ્છતુ ॥ ૫

યતીયતી ચાપોચ્ચત્ ; ચાપી દેવતા ; યાપયેચ્ચે વિ.—ગો. ૪, ૧૦, ૦ ।

૬ ‘ચાપઃ ।’ ‘યતઃ’ યદેવમસાદાત્ યુષ્માન્ ‘દેવીઃ’ દુરિતિ-
મતીઃ ‘પ્રતિપશ્યામિ’ અવેચે, ‘તતઃ’ તદેવમસાદાદેવ ‘મા’ મામ્
‘રાહિઃ’ સિદ્ધિઃ ‘ચાગચ્છતુ’ ચાપયતુ ; સર્વકાર્યેષ્વિતિ ॥ ૫

દેવજનમુદ । દેવ દેવકોર ડમાતે ડોમાવિરકે દેવનકોર નેવિ-
કેદિ, નેદે દેવકોર ડોમાત્મકે આંચાં મર્જકાર્તોદે નિદિ આગમ
વકમ્ । ૬

સવ્યં પાદ મવનેનિજે ડક્ષિન્ રાટ્ટે શ્રિયં દધે ॥ ૬

માત્રાપમાત્રપુષ્કલ , ત્રીદેવતા , માત્રપાદવચાસને મિનિદોર—ગો. ૪, ૧૦, ૮ ।

‘સવ્યં’ વામં ‘પાદં’ સ્ત્રીયમ્ ‘મવનેનિજે’ પ્રજાલયામિ ;
એતેન ‘ડક્ષિન્ રાટ્ટે’ એતદ્-સ્ટહસ્યસ્ય પ્રાપ્તનેડ્ય રાજ્યે યદે ચા
‘શ્રિયં’ સ્ત્રીયં ‘દધે’ સ્થાપયામિ ॥ ૬

आमि एहे गाम गीव अक्काणन करिअहि,—गीव-अक्काणन-अठारे ॥
गृ० ५ गच्छी आणन करिअहि ॥ ७

दक्षिणं पादं भवनेनिजे ऽस्मिन् राष्ट्रे श्रिय
भावेशयामि ॥ ७

पदपूर्वप्रणामोक्तम् ; गीदेवता , दक्षिणपादप्रणामे विनियोग — गी० ७, १, १८ ।

‘दक्षिणं’ वामेतरं ‘पादं’ ‘भवनेनिजे’ प्रणमयामि ; एतेन
‘अस्मिन् राष्ट्रे’ एतत् पृथक्स्य शासनेन राज्ये स्थे वा ‘श्रियं’
लक्ष्मीम् ‘भावेशयामि’ प्रवेशयामि ॥ ७

आमि एहे गामि गीव अक्काणन करिअहि,—गीव-अक्काणन-अठारे ॥
गृ० ५ गच्छी आणन करिअहि ॥ ९

पूर्वं मन्य मपर मन्य मुभौ पादाववनेनिजे ।
राष्ट्रस्य ह्यर्वा भयस्यावरुहैः ॥ ८

भूरिशुचिर्द्वि कम् , गीदेवता , उग्रपादप्रणामे विनियोग — श्लो० ४० ३, १०, ११ ।

‘पूर्वं’ प्रथमम् ‘अन्य’ वामं ‘पादम्,’ ‘अपरं’ पश्चात् ‘अन्यं’
दक्षिणं पादम् ; एवं कृत्वा क्रमात् ‘उभौ पादौ’ ‘अवनेनिजे’
प्रणमयामि । किमर्थं भित्वाह—‘राष्ट्रस्य’ जनपदस्यैतस्य प्राय-
मस्य वा ‘वरुहैः’ समुद्रार्थम्, किञ्च ‘अभयस्य’ निर्भयभावस्य
‘अवरुहैः’ अवरोधार्यं मिति ॥ ८

एहे गृदाह नमूकिअह करिअहि विविठ एदर एउउ करिअहि विविठ .
एवदए एक गाम गट्टर अना एक गीव , एहे ऊण्य गीवदइहे अक्काणन
करिअहि ॥ ९

अन्नस्य राष्ट्रिरसि राष्ट्रिस्ते भूयासम् ॥ ९

राष्ट्रदेशद्वयस्य , अथ देवता , अथैकदेशे विनियोग—गी० ४० ४, १०, ११ ।

हे राष्ट्रि । त्वम् 'अन्नस्य' अदनीयस्य समस्तवस्तुन सम्बन्धे
'राष्ट्रि' इति प्रधान मिति यावत् 'असि' भवसि , 'ते' तव
अद्वयत्वात् अहं अपि तथैव 'राष्ट्रि' प्रधान 'भूयासम्' लौकिकिति
शेष ॥ ९

ये अर्थाः । इति अथर्थाः नवत्ये अर्थान् हरेत्तेह , अथैकदेशे अथ
कतिपय अर्थेषु येन लौकिकेन अर्थान् हरेत् ॥ ९

यशोऽसि यशो मयि धेहि ॥ १०

यावत् लौकिकस्य , यावत् लौकिक देवता , यावत् लौकिकस्य वि०—गी० ४ १० १२ ।

हे यावत् लौकिक । त्व 'यश' यशस्वरूपम् 'असि' भवसि ,
'मयि' अपि 'यश' 'धेहि' स्थापय ॥ १०

ये अर्थाः । इति अथर्थाः नवत्ये अर्थान् हरेत्तेह , अथैकदेशे अथ
कतिपय अर्थेषु येन लौकिकेन अर्थान् हरेत् ॥ १०

यशसी यशोऽसि ॥ ११

देवी मिथुनस्य , यावत् लौकिक देवता , यावत् लौकिकस्य वि०—गी० ४० ४, १०, ११ ।

हे मिथुनस्य । त्व 'यशसः' यशस्विन 'यश' यश प्रकाशक
'असि' भवसि ॥ ११

ये अर्थान् । इति अथर्थाः नवत्ये अर्थान् हरेत्तेह ॥ ११

यशसो भक्षोऽसि, महसो भक्षोऽसि,
श्रीर्भक्षोऽसि, श्रियं मयि धेहि ॥ १२

विषाद चतुष्टयं मायभीष्टम् , सधर्मको द्वेषता , अधर्मप्रवृत्तये वि०—पृ० १० । १४ ।

हे मधुपर्क ! त्व 'यस' वशस्तिनः 'भक्षः' भक्ष खाद्य
'यसि', 'मक्ष' तेजस्तिन 'भक्षः' भक्ष 'यसि', 'यो' योमतय
'भक्ष.' भक्ष 'यसि' ; 'भयि' 'यिद्य' लक्ष्मो 'धेहि' स्थापय ॥ १२

ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣକ । ଦୁଇ ମନାସ୍ତ୍ରବିଧେର ଓଡ଼ିଆ ଘଟଣେହ ଚେନାସ୍ତ୍ରବିଧେର ଢଳା ହେ
 ଯେହ, ଶିକ୍ଷକ ଧ୍ୟାନବିଧେର ଢଳା ହେତେହ, ଆମାକେଓ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀମାନ ବନ ॥ ୨୧

भुल्ल गां वरुणपाशाद् द्वियन्त' मे ऽभिधेहि॥ १३

आसुरीमायपीच्छन् , होद्वैकता , एवं बह्वर्गीनीलये विधियोग — बी० अ० ४, १०, १८ ।

हे नापित । 'वरुणपात्रात्' सर्वेषु पात्रो वरुणदैवतो भवति, तादृशात् वारुण्यश्वनात् 'गां' वचां 'सुश्व' विमोचय । तत्र च पात्रो 'मे' मम 'द्विपन्त' शततामिनम् 'अभिधेहि' सर्वतो धारय, तदीयधारण मनसा कल्पयेति भावः ॥ १९

হে মানিষ্ঠ : বহুবাহেবতার পান হইতে গাভীকে বিমুক্ত কর, সেই
পাণে আমার আকৃত্যবী হাতিকে ধারণ করিতেছ, এইজন্য মনে মনে
ভজনা কর ১৩

त जङ्घमुष्य, चोभयो रुक्मूज, गाभत्तु दृष्टानि,
पिबतद्वक्त्रम् ॥ १४

ब्रह्मसती गायत्री ऋषिः, गीर्वाणः, श्रीमद्भक्त विष्णुः — श्रीः गङ्गा ४, १०, १५ ।

हे नापित । 'तं' कल्पनया पात्रे धृतं मे द्वेषिणम्, 'भमुष्य'
यजमानस्य च द्वेषिणम् ; तदेवम् 'उभयोः' एव द्वेषिण मात-
तायिनं 'जहि' हिंस्रि ; तदीयहननं च कल्पयेति भावः । 'गां'
तु 'उत्सृज' विसर्जय ; सा खलु 'दृष्टानि' यवसानि 'भक्तु' भक्षयतु,
'उदक' पानीयं च 'पिबतु' ॥

यदि च मुखं गां मित्वादि. पिशूदकं मित्यन्त एक एव
स्वरङ्गहृतीच्छन्दस्को मन्त्र इत्यपि वक्तुं शक्यते, परं वृद्ध-
कारवचने इतिशब्दद्वयानुते. मन्त्रद्वयं मेव प्रतीयते । तद्याच
गायत्रीच्छन्दस्कः प्रथमो मन्त्रो गोपाशमोचने विनियोज्यः,
द्वितीयोऽपि गायत्रीच्छन्दस्क एव गोविसर्जने विनियोज्य इत्येव
तथ्यम् । पाशमोचन-विसर्जनयोस्तु अस्त्येव पौर्वापर्यकृतौ भेद
इति विनियोगभेदोऽपि नूनं मन्त्रीकार्यः ; ततोऽपि सम्भवति
एव मन्त्रभेदः । मोचनविसर्जनयोरभेदे स्वीकृतेऽङ्गीकृते च मन्त्रैक्ये
पुनरुक्तिदोषोऽत्र भवेदतिवार्य इत्यपि धेयम् ॥ १४

एव नापित । गात्रेण वृक्ष, तदेव आशिरं भजुके एवम् रघुमादनस्य भजुकेण
एवाम्ना डेज्जम्भं भजुकेरे वयं कश्चिदेह एहेकम् कर्मना कम् । गात्रोऽपि
ह्यङ्गिर्वा वा । एव भाग उच्यते कश्चि एवम् गान्नीः गान् कश्चि ॥ १४

माता रुद्राणां दुहिता वसूनाए

खसादित्याना ममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय

मा गा मनागा मदिति वधिष्ट ॥ १५॥८॥२

पशुपाशं विष्टुष्ट , गोदेवता , महाशुक्लदे विनियोग ~ती० पृ० ४, १०, १८ ।

“যা যী: ‘বদ্রাণা’ মরুতা ‘মাতা’ জননী, ‘বসুনা’ ‘দুহিতা’
 পুত্রী, ‘আদিত্যানা’ ‘স্বসী’ মগিনী, ‘অমৃতস্য’ পয়স: ‘মামি:’
 পাবামস্থানং ; তাম্ ‘অনাগাম’ অনাগমম্, ‘অদিতিম্’ অদী-
 নাম্, ‘গাং’ গৌরুপাং দেবীং চে জনা: । ‘মা অঘিষ্ট’ মা হিহি-
 ষ্ঠেতি ‘বিকিস্তুপে’ চৈতন্যবতে জনায় ‘হু’ হৃদানীম্ ‘প্রযোষম্’ অর্হ
 প্রযোষ মिति শব্দরূপমাধেভ্য এষ উপদেশ: ॥” — ইত্যাহ বহুভাষ্যে
 সাধারণ: ॥ বদ্রা মাধ্যমিকা অমৃত্য, অমৃত্য: পার্শ্বিকা অমৃত্য:
 আদিত্যাসুতমা অমৃত্য: ; তদেব সর্ববিধানিসম্বন্ধা ভবতি
 গৌরিতীহ প্রতিপাদিতম্ । তথাচ গৌরুপানাম্ শরীরে বৈদ্য-
 তামি:, জাঠরানি:, তাপস জায়তে পীপিতস্ ময়তীতি গৌ-
 রাদ্রণীয়তা সূচিতা । সা চ অনাগা: অনপরাধা অতএব
 অদীনা অথবা অতী তদধো যজ্ঞান্যে ন বিধেয় ইत्याদেশ: ।
 বিকিস্তুপে প্রস্রাবতে আয়্যবৈব ; নাম্যেভ্য ইতি মম্ ॥ ১৫

ইতি ‘সামগম্যোসত্যব্রতসামগ্রিনিবন্ধাচার্যপিরচিতায়া

“মন্ত্ৰসম্বোধনী”-নামমন্ত্ৰব্রাহ্মণব্যাখ্যায়াম্

দ্বিতীয়প্রপাঠকৌণ্ডীনম: খণ্ড: ॥ ৮

যে গোজাতি, ব্রহ্মপুত্রের অর্ধাৎ মাধ্যমিক অধির (পারীর ঠেহাত
 ভেজের) জননী; ১৫ গোজাতি বহুপুত্রের অর্ধাৎ পার্শ্বিক-অধির হুহিতা
 (অর্ধের গচমপতির নিবাস, অধির হোমনকর্জী), যে গোজাতি আদিত্য-
 পুত্রের অর্ধাৎগৌর-অধির ভগিনী (পারীর ভাণের স্বপাণ্যেব বিভাগকারিণী);
 যে গোজাতি অমৃতরূপে সর্বোৎকৃষ্টে চুফের বনি; ভোগরা ভাটন জন

ମହାଶ୍ରୀ ଅବଶ୍ୟାମି ଗୀତୋକ୍ତ (ସଞ୍ଚାନାୟ) ବନ ଚରିତ ନା । ସାଂଚୀରୀ ପ୍ରସ୍ତାବନା
 (ଆର୍ତ୍ତ), ଚିହ୍ନାବଶ୍ୟ ଅବଶ୍ୟେ ଏ ଆଦେଶ ଚିହ୍ନାବଶ୍ୟ (ଅନୋର ଚିହ୍ନା ନାହିଁ)
 ଚିତ୍ତି । ୧୫ ॥

ମାମଦେବୀର ମହାବ୍ରାହ୍ମଣେ ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରମାଣେକୀର ଅଷ୍ଟମ ପଠେ
 ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ ମାମଦେବୀର ଚୂଡ଼ା ବ୍ୟାସୁରୀମ ମହାଶ୍ରୀ ॥ ୧ ॥

॥ ଇତି ଦ୍ଵିତୀୟଃ ପ୍ରମାଣକଃ ॥

॥ ଇତି ॥

(ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟବ୍ରାହ୍ମଣେ)

॥ ମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାପ୍ତମ୍ ॥